

nummer 4 juni 2004

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSWETENSCHAP IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

**Erasmus over
oorlog en vrede**

**Europese
integratie II**

**Opmars van
niet-stemmers**

**De vmbo-
studiedag**



**NIET ALS U STEM
OP 10 JUNI
(EUROPESE VERKIEZINGEN)**

voor het centraal examen van 2005: stofomschrijving
'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam' voor
havo/vwo en de kern- en verrijkingsdelen voor vmbo

jaargang 45

Peter Wester

voorzitter (KNHG, VVVO),
Denekamperstraat 28.
7588 PW Beuningen Ov.
Tel. 0541 - 552 061 (thuis)
Tel. 0541 - 585 203 (werk)
westerkok@introweb.nl

Jan-Maarten de Wit

(secretaris, Commissie Basisvorming/ VMBO),
Anemonenstraat 6,
6942 WT Didam.
Tel. 0316 - 226 568.
jm.dewit@liemerscollege.nl

Johan Raven

penningmeester
(Didactiek- en activiteiten-
commissie, RAD),
Kinkhoorn 8,
9051 MJ Stiens.
Tel. 058 - 257 4050.
johanraven@hetnet.nl

Marjan de Groot-Reuvekamp

(Commissie PA-BO; SLO)
Rompertdreef 26,
5233 EK Den Bosch.
Tel. 073 - 6420 692.
p.m.degroot@home.nl

Noud Theunissen

(VGN-website)
Pietersstraat 4,
6372 AS Landgraaf.
Tel. 045 - 531 5382.
noud7976@yahoo.com

Maud Knook

Ertskade 133,
1019 ED Amsterdam.
piketknook@planet.nl

Wim Duyff

(Commissie VMBO)
Karnstraat 6,
1445 KT Purmerend.
Tel. 0299 - 649870.
w.duyff@planet.nl

Administratie VGN:

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlânsdyk 50,
9051 DH Stiens.
Tel 058 - 257 5447.
Fax 058 - 257 3999.
henk_adema@hotmail.com

VGN giro: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens.
E-mail: info@vgnkleio.nl
Website: www.vgnkleio.nl

Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Neem contact op met de administratie. Aanmelding is ook mogelijk via de VGN-site.

Contributies 2004:

- Salaris t/m LB6 € 50
- Salaris vanaf LB7 € 60
- Docent met drie of meer vakken € 35
- Baan van minder dan 0,6 fte € 40
- Kennismakingslid (alleen voor studenten) € 25
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 45
- Partnerlidmaatschap € 70

Abonnement:

- Binnenland € 61
- Buitenland, Europa € 65
- Buitenland, overig € 75
- Losse nummers incl. verzendkosten € 8

Geschiedenisdocenten trekken graag parallellen tussen historische ontwikkelingen. Dat maakt hun vak zo interessant. Bijvoorbeeld: welk effect sorteert de recente publicatie van de foto's van Amerikaanse wandaden in Iraakse gevangenissen?

Haast onweerstaanbaar is daarbij de vergelijking met het effect van de publicatie in 1969 van de details van het bloedbad van My Lai uit de Vietnam-oorlog. Samen met de foto van het door napalm getroffen meisje Kim Phuc, kreeg 'My Lai' een grotere impact op de publieke opinie dan alle strategieën, speeches en krantenartikelen bij elkaar.

Zijn de Amerikanen nu in Irak in net zo'n moeras verzeild geraakt als indertijd in Vietnam? En zou dat te wijten zijn aan dezelfde lichtzinnigheid als waarmee men in 1965 te strijde trok, aan te optimistische inschattingen over 'nation building' en over het winnen van 'the hearts and minds' van een volk waarvan men weinig wist?

Het aanstaande examenonderwerp Vietnam, waarvan u in dit *Kleio*-nummer de stofomschrijving aantreft, geeft ongetwijfeld geschikte aanknopingspunten voor boeiende lessen. Verder treft u – aanknopen aan de actualiteit van de Europese verkiezingen, de toetreding van tien lidstaten én de discussie over de Europese grondwet – deel twee aan van Boekstijns historische terugblik op de EU, alsmede een analyse door Johan de Bruin van het stemgedrag bij verkiezingen. Ook wordt in een bijdrage van Patty Bange het probleem van oorlog en vrede historisch geduid.

Hopelijk een voldoende gevarieerde inhoud. Reacties van welke aard ook aan het adres van de *Kleio*-redactie zijn als altijd van harte welkom.

Jan van Oudheusden

Jan van Oudheusden,

voorzitter,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
jan.oudheusden@home.nl

Carla van Boxtel,

Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Maria van Haperen,

Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
a.vanhaperen@chello.nl

Huib Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
hfoattes@wxs.nl

Oscar Lansens,

medewerker en correspondent VS,
History Department UNC
Charlotte.

Stefan Boom,

Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden.
Tel. 035 - 694 87 42.
s.boom@hccnet.nl

Cees Bol,

Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
ceesbol@wanadoo.nl

Hans Moors,

Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.
hans.moors@hccnet.nl

Joke Noordstrand,

Lorentzplein 18,
2012 HG Haarlem.
Tel. 023 - 532 9904.
j.noordstrand@worldmail.nl

Ger van der Drift,

Lindenstraat 81,
3203 VH Spijkenisse.
Tel. 0181 - 619 268.
g.vanderdrift@penta.nl

Hans Pols,

secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
j.pols@penta.nl

Tineke Bogaerts,

eindredacteur,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de Kleiokrant, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur. Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met de eindredacteur.



In dit nummer

2 Europese integratie - deel II

Van Momet tot Hayek

AREND JAN BOEKESTIJN

De geschiedenis van de Europese eenwording van de jaren tachtig tot heden: de renaissance van de ideeën van Hayek.

10 Onderzoek naar de opkomst bij verkiezingen in Nederland

Stemmers en niet-stemmers

JOHAN DE BRUIN

Het aantal niet-stemmers voor het Europees Parlement is bijzonder hoog: daar 'moet de hype nog komen'. Maar voor alle verkiezingen in Nederland loopt de belangstelling terug. Dit artikel geeft de nationale en de provinciale cijfers.



17 'Dulce bellum inexpertis'

Erasmus over oorlog en vrede

PETTY BANGE

In enkele geschriften geeft Erasmus zijn mening over oorlog. Zijn opvattingen worden geplaatst tegenover die van de christelijke Middeleeuwen en van de Romeinen, maar je kunt ze ook nu zó gebruiken. Erasmus strijdt tegen bekende zaken: de rechtvaardige oorlog, de heilige oorlog ...

23 'Geen dwangbuis maar kansen'

VMBO-studiedag smaakt naar meer

MARIA VAN HAPEREN



En verder

14 Boek van de maand: Geert Mak, 'In Europa'

27 De kern- en verrijksdelen van het centraal schriftelijk VMBO 2005

32 Boeken

38 Kleiokrant

43 Stofomschrijving 2005/2006 havo en vwo
'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam'



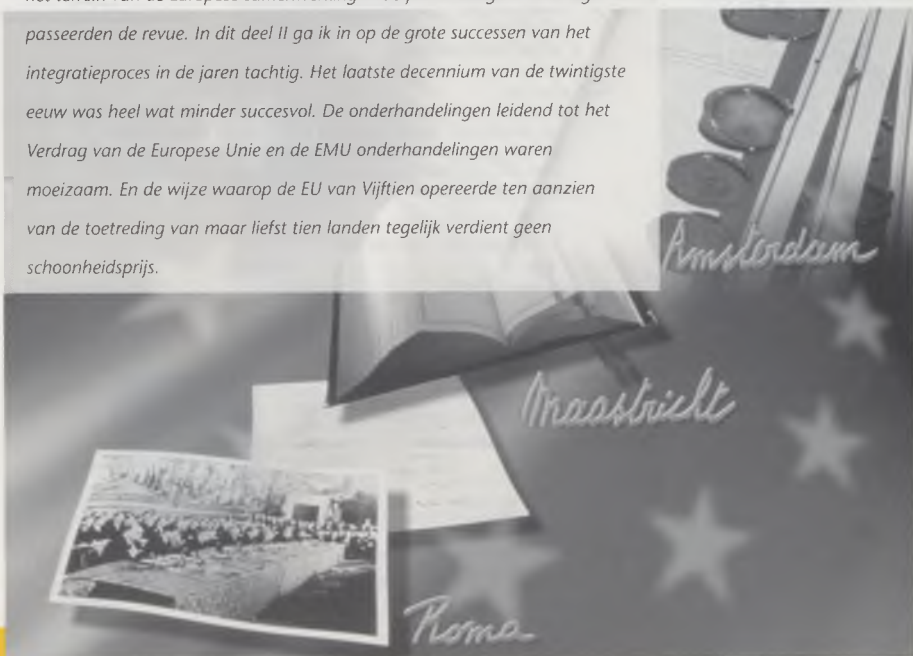


DEEL II

AREND JAN BORKESTIJN

Europese integratie van Monnet tot Hayek

In deel I heb ik de totstandkoming van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal besproken, de mislukking van de Europese Defensie Gemeenschap en de totstandkoming van de Europese Gemeenschap. Ook de tegenslagen op het terrein van de Europese samenwerking in de jaren zestig en zeventig passeerden de revue. In dit deel II ga ik in op de grote successen van het integratieproces in de jaren tachtig. Het laatste decennium van de twintigste eeuw was heel wat minder succesvol. De onderhandelingen leidend tot het Verdrag van de Europese Unie en de EMU onderhandelingen waren moeizaam. En de wijze waarop de EU van Vijftien opereerde ten aanzien van de toetreding van maar liefst tien landen tegelijk verdient geen schoonheidsprijs.



De totstandkoming van het EMS

De opvolgers van Brandt en Pompidou, Schmidt en Giscard, konden het opvallend goed met elkaar vinden. Beiden waren effectieve ministers van financiën geweest en beiden spraken vloeiend Engels. Samen namen ze het initiatief tot het EMS. Deze monetaire coördinatie vond geheel buiten de Commissie en het Verdrag van Rome plaats. Het Europees Monetair Stelsel dat in 1979 werd geïntroduceerd, en in 1999 werd vervangen door de EMU, behelsde een wisselkoersmechanisme dat gebaseerd was op een systeem van afgesproken spilkoersen tussen de deelnemende valuta's. De werkelijke wisselkoers mocht een bepaald percentage van deze spilkoersen afwijken: de zogeheten marge. De landen die deelnamen waren de Beneluxlanden, Frankrijk, Duitsland, Italië en Ierland. Het Verenigd Koninkrijk deed dus niet mee. Het koesterde zijn soevereiniteit en schuwde bovendien de deflationaire effect van het EMS.

Binnen het EMS gold een marge van 2,5% beneden en boven de ECU (het gewogen gemiddelde van de EG munten). Voor Italië gold een marge van 6%. Het was de taak van de nationale centrale banken de koers van de eigen munt binnen de afgesproken marge te houden.¹ Hiertoe beschikten zij over twee instrumenten: zij konden de rente op kortlopende leningen verhogen of verlagen of zij konden de eigen valuta zelf kopen of verkopen op de valutamarkt. Zo schiep de centrale bank vraag naar of aanbod van de eigen munt, waardoor de koers kon stijgen of dalen. Van valuta-interventie maakten de centrale banken slechts spaarzaam gebruik. Het rente-instrument had de voorkeur.

Duitsland had zijn oude bezwaren tegen monetaire coördinatie zonder voorafgaande economische convergentie opgegeven omdat de Duitse mark veel last ondervond van de zakkende dollar. Het wisselkoersmechanisme beschermde de lidstaten enigszins tegen de val van de dollar en remde de opwaardering van

de Duitse mark af: een voordeel voor de Duitse exporteurs. Door het West-Duitse handelsoverschot was er namelijk een grote vraag naar Duitse marken.

Voor Frankrijk was het EMS ook gunstig. Parijs had geleerd dat devaluaties geen werkelijk oplossing boden voor economische problemen. Toch wilde het graag zoveel mogelijk soevereiniteit behouden. Parijs was dan ook verheugd dat het arrangement wisselkoersaanpassingen toestond waardoor men uiteindelijk de soevereiniteit over de eigen economie behield. Voorts was Giscard verheugd dat de natuurlijke waardedaaling van de Franse frank door het EMS enigszins gecompenseerd werd door de waarde van de andere wisselkoersen waaronder de sterke Duitse mark. Hierdoor werd de Franse economie minder inflatoir. Wel werden de landen met de zwakere munten gedwongen zich aan te passen aan het Duitse rentedictaat. Zodra de Bundesbank de rente verhoogde kon geen enkel ander land achterblijven. Dit Duitse dictaat zou een grote inspiratiebron worden voor een Europese Monetair Unie. Met name toen de BRD de Duitse eenwording inflatoir ging financieren: geld werd geleend op de kapitaalmarkt. Door de grotere vraag liep de rente op, niet alleen in Duitsland, maar ook in de andere EMS landen.

Thatcher: 'We want our money back'

Het was onvermijdelijk dat de Britse bijdrage aan de EG begroting in deze periode weer zou opspelen. Tijdens de heronderhandelingen onder Wilson was er afgesproken om een onderzoek in te stellen naar een aanvaardbaar correctiemechanisme. Dat onderzoek leidde echter slechts tot cosmetische aanpassingen. Toen Thatcher aan de macht kwam maakte zij dit onderwerp tot speerpunt van haar beleid ten aanzien van de EG. Eerst verkreeg zij een interim-arrangement dat slechts duurde tot 1983. In 1984 slaagde zij er echter in een permanente *rebate* te verkrijgen. Maar liefst 66% van de Britse netto-contributie stroomde terug in de Britse kas.²

Thatcher had het voordeel dat zij thuis gesteund werd door de leden van de Labour partij die in die tijd zelfs overwogen om zich terug te trekken uit de EG als zij regeringsverantwoordelijkheid zouden gaan dragen. Zij had ook het voordeel dat Kohl en Mitterrand op dat moment nog niet zo nauw samenwerkten als later.

Toetreding van Spanje en Portugal

In 1985 konden de toetredingsonderhandelingen met Spanje en Portugal succesvol worden afgesloten. De onderhandelingen met Portugal waren lastig omdat 40% van de Portugese industriële output textielproducten betrof. Textiel is heel gevoelig, omdat het in Azië goedkoop geproduceerd kan worden. Europa beschermde de eigen textielproducten voor een deel en men moest nu ook rekening gaan houden met de Portugese productie. Ook waren er problemen met migratie, landbouw en visserij. Met name Frankrijk, andere landen deden overigens ook een duit in het protectionistische zakje, deed er alles aan om de belangen van de eigen boeren veilig te stellen.

Ook de besprekingen met Spanje verliepen stroef. Over olijfolie, vruchten, wijn en groente werd keihard onderhandeld. Maar het politieke belang van het bestendigen van de prille Spaanse democratie door toetreding tot de EG won aan kracht door een mislukte coup in 1981.

De kwestie van de Britse rebate en het reeds overbelaste GLB-fonds maakten de toetredingsonderhandelingen nog gecompliceerder. In 1985 moest de Europese wijnproductie beperkt worden. Tevens werd er besloten om het Iberische schiereiland vijf jaar lang structurele hulp te geven om zich te kunnen aanpassen aan de gemeenschappelijke markt. Griekenland, dat al in 1981 was toegetreten, kreeg 30% van het bedrag van 6,6 miljard ecu's. In 1986 traden Spanje en Portugal toe tot de EG.

De Europese Eenheidsakte

Deze geslaagde derde uitbreidingsronde en de oplossing voor de Britse begrotingsbijdrage maakten de weg vrij voor de Europese Eenheidsakte.

Door de oliecrisis, de stagflatie en de val van de dollar waren de lidstaten van de EG ertoe overgegaan om de eigen economieën te beschermen op iedere manier die nog niet was verboden. Het gevolg was dat de gemeenschappelijke markt steeds minder gemeenschappelijk was geworden. Indien de EG zijn concurrentiekracht wilde verhogen waren nieuwe maatregelen op het gebied van de negatieve integratie onvermijdelijk.

Op allerlei niveaus werd er in de eerste helft van de jaren tachtig gebroed op plannen om Europa concurrerder te maken. Het Europese bedrijfsleven kwam regelmatig bijeen en riep op tot een revitalisering van de gemeenschappelijke markt. Ook het Europese Parlement liet zich niet onbetuigd. Daarnaast publiceerde in 1985 de Britse commissaris voor de interne markt, Lord Cockfield, het

zogenaamde *White Paper*, ook wel *Het Witboek*. En Delors besloot om zich in zijn eerste termijn geheel te concentreren op de afbraak van non-tarifaire handelsbelemmeringen. Overigens hoopte hij eveneens vooruitgang te kunnen boeken op het terrein van een gemeenschappelijke munt en buitenlands beleid. Op die laatste twee terreinen was er echter toen geen vooruitgang mogelijk.

Het *White Paper* is een sleuteldocument in de geschiedenis van de Europese integratie. Het document bevatte driehonderd Commissievoorstellingen die in 1992 zouden moeten resulteren in een echte gemeenschappelijke markt. Lord Cockfield had voor een intelligente aanpak gekozen. In plaats van alle non-tarifaire belemmeringen (NTB) simpelweg af te schaffen, stelde hij voor om slechts een deel direct af te schaffen, en de rest te harmoniseren (met name industriële standaarden en voedselvoorschriften) of wederzijds te erkennen.

De Europese Eenheidsakte had overigens niet alleen betrekking op diensten en producten maar ook op de afschaffing van deviezencontroles, liberalisering van het kapitaalverkeer en publieke aanbestedingen en harmonisering van belastingssystemen.

Deze voorstellen als zodanig waren niet controversieel. De vraag of de harmoniseringsmaatregelen niet een verandering in de besluitvormingsprocedure vereisten lag echter gevoelig. De meeste regeringen zagen in dat een gemeenschappelijke markt alleen tot stand zou komen indien men de unanimiteitsregel van artikel 100 van het Verdrag van Rome zou vervangen door een besluitvorming op basis van gekwalificeerde meerderheid. Anders zou elke protectionistische lidstaat simpelweg zijn veto-recht behouden.

Voor Thatcher met name, die veel waarde toekende aan de Britse soevereiniteit, was meerderheidsstemming onaanvaardbaar.

Uiteindelijk ging de ijzeren dame overstag. Zij deed dat om de volgende redenen. Ideologisch was zij

natuurlijk een kampioen op het gebied van de deregulering en de Europese Eenheidsakte sloot daar naadloos op aan. Thatcher moest toegeven dat alleen meerderheidsbesluitvorming protectionisme van staten zou kunnen doorbreken. Ten tweede vreesde Thatcher dat haar land in een geïsoleerde positie zou komen te verkeren indien zij de meerderheidsstemming zou blokkeren. Het Verenigd Koninkrijk had immers voor de afwijzing van de EEG in de jaren vijftig later een hoge prijs betaald. Ten slotte meende zij, ten onrechte zoals later zou blijken, dat de Europese Eenheidsakte haar een vetorecht had gegeven ten aanzien van ongewenste voortgaande monetaire integratie.

De totstandkoming van de Europese Eenheidsakte was te danken aan de kleinste gemeenschappelijke deler van de belangen van de grote drie. Frankrijk, de BRD en het Verenigd Koninkrijk wilden alle drie vooruitgang boeken op het gebied van de gemeenschappelijke markt. Vroeger lag het protectionistische Frankrijk op dit gebied meestal dwars. Een ideologische bekering van Mitterrand in 1983, na het echec van zijn socialistische politiek in de eerste jaren van zijn bewind, maakte de weg echter vrij voor een dereguleringsconsensus tussen de grote drie. Het is dus onjuist om te denken dat supranationale actoren als de Europese Commissie of het Europees Parlement of dat de houding van het bedrijfsleven hier doorslaggevend is geweest. Veel belangrijker was de ideologische consensus van de grote drie die een doorbraak mogelijk maakte.³

Verdere integratie?

Op andere terreinen, zoals de monetair-e unie, gemeenschappelijk buitenlands beleid of de hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid, was er geen doorbraak mogelijk. Londen wees een EMU zonder meer af. De BRD wilde alleen voortgaande monetair-e integratie indien het kapitaalverkeer werd geliberaliseerd en er eerst sprake zou zijn van economische convergentie. Frankrijk was als enige een groot voorstander van een EMU omdat het



Margareth Thatcher trad eind 1990 af en werd opgevolgd door John Major.



De Nederlandse hoofdspelers in Maastricht, 9 en 10 december 1991; Kok, Lubbers en Van den Broek.

streefde naar een meer symmetrische vorm van monetaire samenwerking. Parijs wilde gewoon af van het Duitse rentedictaat.

Een gemeenschappelijk buitenlands beleid lag ook moeilijk. Parijs wilde het wel, zeker als het tegenwicht zou kunnen bieden aan de NAVO, maar wilde er geen soevereiniteit voor inleveren. Het Atlantische Londen was mordicus tegen. En de BRD wilde het wel mits het niet strijdig zou zijn met de NAVO. Dat schoot dus niet op.

Ook op het gebied van het gemeenschappelijk landbouwbeleid kon er geen compromis worden gevonden. Londen wilde af van het dure GLB teneinde zijn positie van nettocontribuant te verlichten. Parijs wilde de agrarische prijzen niet te snel laten slijpen en de hoge exportsubsidies, belangrijk voor de Franse agrarische producten, coûte que coûte behouden. Bonn wilde juist hoge prijzen voor de eigen boeren maar lage exportsubsidies vanwege het handelsverstoring effect. Dat schoot dus eveneens niet op.

De vooruitgang op het gebied van de negatieve integratie in het kader van de Europese Eenheidsakte was echter spectaculair.

In tegenstelling tot het latere Verdrag van de Europese Unie leidde de ratificatie van de Europese Eenheidsakte niet tot grote problemen. Het Deense parlement wees het verdrag in eerste instantie af maar het daaropvolgende referendum was positief. In Ierland speelde nog een vermeend constitutioneel probleem maar een positief referendum gaf ook hier de doorslag.

Op 1 juli 1987 werd de Europese Eenheidsakte van kracht. Het leidde tot een golf van overnames en fusies in Europa. De armere EU landen slaagden erin om in ruil voor marktliberalisering een verdubbeling van de 'structuurfondsen' te bewerkstelligen. Dat zijn gelden, die gereserveerd worden voor de verbetering van de structuur van de economie in zwakke lidstaten. Zo kunnen deze de concurrentie aan met sterkere economieën.

De Europese Unie 1989-1993

In 1989 viel de Muur. Deze gebeurtenis had grote gevolgen voor het integratieproces. De ineenstorting van de Sovjetunie maakte de weg vrij voor nieuwe uitbreidingsrondes, die institutionele hervorming en de hervorming van het GLB nog urgenter maakten.

De Duitse eenwording maakte het Duitse rentedictaat ondraaglijk en intensiverde de inspanningen om een EMU tot stand te brengen. De andere EMS landen moesten immers de stijgende Duitse rente volgen, terwijl hun eigen economie daar misschien helemaal niet bij gebaat was. Als zij de Duitse rente niet volgden, kwam hun koers onder druk te staan en dat mocht maar binnen een bepaalde marge. En de EMU op zijn beurt bracht het vraagstuk van het democratische tekort weer onder de aandacht.

Het kostte zowel Mitterrand als Thatcher enige moeite om te wenen aan de Duitse eenwording. Toen Mitterrand in de gaten kreeg dat Duitse eenwording niet tegen te

houden viel, veranderde hij zijn koers en probeerde van Bonn de garantie te krijgen dat er in de toekomst een EMU zou komen. In een briefwisseling van 19 april 1990 tussen Mitterrand en Kohl werd een verband gelegd tussen een Europese politieke unie en de EMU. Overigens had Bonn, met uitzondering van de Bundesbank, al signalen afgegeven dat men bereid was stappen te zetten op het gebied van de monetaire integratie.

In deze context werden er twee intergouvernementele conferenties (die zijn namelijk nodig voor een verdragsverandering) voorbereid. Eén op het gebied van de EMU en één op het gebied van de Europese Politieke Unie (EPU). De achtergrond van een EPU was de behoefte om het democratisch tekort te verminderen, de noodzaak van slagvaardiger instituties, de noodzakelijke afstemming van economisch en monetair beleid en de behoefte aan een slagvaardiger Europees buitenlands beleid.

De term politieke unie was dus een beetje verwarrend omdat het bepaald niet de bedoeling was om een Europese regering te creëren. Frankrijk bijvoorbeeld, was er ook helemaal niet op uit om het Europees Parlement of de Commissie meer macht te geven. Integendeel, Parijs deed er alles aan om de positie van de intergouvernementele Raad te versterken ten koste van het Parlement en de Commissie.

De twee intergouvernementele conferenties startten in Rome in december 1990 en zouden eind 1991 leiden tot het Verdrag van Maastricht. Tijdens de onderhandelingen ontstond er een grote rel over het zogenaamde 'F-woord': het federalisme. Het Luxemburgse voorzitterschap presenteerde een ontwerpverdrag waarin Europese integratie beschreven werd als een proces dat zou leiden tot een unie met een federaal doel. Bij de Britten viel de term federaal slecht. Een politieke unie of een federatie heeft natuurlijk een gouvernementele connotatie en dat laat zich slecht verenigen met de Britse overtuiging dat Europese samenwerking niet moet leiden tot de oprichting van de Verenigde Staten van Europa. Bovendien vreesden de Britse con-

servatieven dat een federale aanpak zou leiden tot een te grote concentratie van macht in Brussel.

De Duitsers dachten hier natuurlijk anders over. In hun discours staat federalisme juist voor decentralisatie. In het Duitse federale model hebben de *Länder* namelijk op sommige terreinen een zelfstandige positie. De debatten tussen Duitsers en Briten hadden dan ook veel weg van een dialoog tussen doven.

Tijdens het Nederlandse voorzitterschap werd de term *federaal doel* vervangen door een *federale roeping*. John Major bleef deze term afwijzen en het Nederlandse voorstel kwam dan ook niet in het uiteindelijke verdrag.

Het Nederlandse voorzitterschap leidde in Maastricht tot de beruchte *Black Monday*. Van den Broek was dag en nacht bezig met de oorlog in Joegoslavië. Lubbers droomde van een Energie Handvest waarmee hij de Russische federatie wilde helpen om zijn olie en gasreserves te exploiteren.

Door al deze besommeringen kreeg staatssecretaris Piet Dankert alle

ruimte. Tegen de wil in van een meerderheid van de lidstaten stelde hij in Maastricht voor om in plaats van een drie-zuilenstructuur (een supranationale Europese Gemeenschap, een intergouvernementeel gemeenschappelijk buitenlands en defensiebeleid, en een intergouvernementeel justitie en binnenlandse zaken beleid) een unitaire structuur te kiezen waardoor de mogelijkheid werd opengelaten om ook de pijlers 2 en 3 ooit supranationaal te maken. Alleen België steunde Nederland en daarmee was de unitaire structuur van de baan.

Wim Kok haalde ook bakzeil met zijn voorstel om een twee-snelheden systeem te introduceren ten aanzien van de EMU. Kok meende dat alleen Frankrijk, Duitsland en de Benelux-landen hun zaak voldoende op orde hadden om een EMU te kunnen beginnen.

Alleen Duitsland steunde Kok. De andere landen die niet in de Top Zes stonden vreesden dat zij een permanente onderklasse zouden worden. Uiteindelijk werd er besloten dat de EU collectief zou beslissen wanneer er een gemeenschappelijke munt zou kunnen worden ingevoerd.

In Maastricht werd er wel afgesproken dat de gemeenschappelijke munt op zijn laatst in 1999 zou worden ingevoerd. Uiteindelijk zouden elf landen deze invoeren: de Benelux-landen, Duitsland, Spanje, Frankrijk, Italië, Ierland, Oostenrijk, Portugal en Finland. Griekenland deed mee vanaf 1 januari 2001. Denemarken, Zweden en het Verenigd Koninkrijk deden niet mee. Het beruchte groei en stabiliteitspact

sneuvelde echter in 2003. Het is daardoor een open vraag of een EMU zonder een effectieve politieke unie asymmetrische economische schokken aan zal kunnen.

Om John Major tegemoet te komen haalde Lubbers op het laatste moment de artikelen betreffende sociale politiek uit het Verdrag en nam ze op in een apart protocol. Deze handelswijze wees natuurlijk in de richting van een Europa van de verschillende snelheden dat een wissel zou kunnen trekken op de interne cohesie.

Wat de institutionele hervorming betreft werd er in Maastricht besloten om de positie van de Raad en het Europees Parlement te versterken. De Commissie kwam er bekaaid vanaf.

Het parlement verwierf de beruchte co-decisie procedure. Op sommige terreinen kon het parlement beslissingen van de Raad blokkeren.

Na Maastricht begon er een spannend ratificatieproces. In juni 1992 werd het verdrag in een Deens referendum verworpen (50,7 % tegen). Heronderhandeling zou een doos van Pandora openen. Een jaar later, in mei 1993 in een tweede referendum, stemde 56,7 % van de Denen echter voor. Deze positieve uitslag was ondenkbaar geweest zonder de Edinburgh *opt outs* die Denemarken de mogelijkheid verschafte om niet mee te doen aan bijvoorbeeld de defensieparagraaf en de EMU. Het Ierse referendum was onprobleematisch, 69% stemde voor. In Frankrijk behaalde Mitterrand slechts een percentage van 51,05 %. De crisis in het EMS, de verslechterende situatie in Bosnië en de grote impopulariteit van de Franse premier Edith Cresson zat een hoger percentage in de weg. In het Verenigd Koninkrijk stelde Major na het eerste Deense referendum de ratificatie uit. Vervolgens brak er een EMS-crisis uit waardoor het pond ging zweven. Majors interne politieke positie kwam steeds meer onder vuur te liggen waardoor het Britse parlement het verdrag pas in augustus 1993 ratificeerde. In Duitsland werden er constitutio-



Ondertekening van het verdrag van Maastricht, 7 februari 1992.



nele bezwaren geuit door het federale Constitutionele Hof. Uiteindelijk besloot het hof echter dat het verdrag geen constitutionele problemen opwierp maar wel democratische. Het Duitse parlement had in december 1992 al met het verdrag ingestemd. Hierdoor kon het verdrag op 1 november 1993 in werking treden.

De Europese Unie van 1993 tot 2004

Uitbreiding

In januari 1995 traden de voormalige EFTA (of EVA, Europese Vrijhandels Associatie) landen Oostenrijk, Finland en Zweden toe. Deze uitbreidingsronde was relatief onproblematisch omdat het hier rijke landen betrof. In vijftien maanden tijd konden de onderhandelingen worden afgerond. Ze werden vergemakkelijkt door het feit dat deze landen zich reeds vanaf het midden van de jaren tachtig hadden aangepast aan de regels van de Europese Eenheidsakte.

In 1989 was er reeds een Europese Economische Ruimte (EER) tot stand gekomen. Het betrof hier een vorm van associatie tussen de twaalf EU landen en de zeven EFTA leden (Oostenrijk, Finland, IJsland, Liechtenstein, Noorwegen, Zweden en Zwitserland). Deze associatievorm was door Delors bedacht om een EU uitbreiding met EFTA landen te voorkomen. Hij wilde eerst het 1992-project in goede banen leiden. In werkelijkheid werd de EER echter een wachtkamer voor het EU lidmaatschap. Uiteindelijk haakte IJsland af, voornamelijk vanwege vrees voor een gemeenschappelijk Europees visserijbeleid. Zwitserland wilde wel EU lid worden maar een referendum in 1992 resulteerde in een negatieve uitslag. Hetzelfde gebeurde in Noorwegen in 1994.

Amsterdam

Na de EFTA uitbreiding lagen de zogenaamde *leftovers* van Maastricht nog steeds op tafel. De EMU onderhandelingen moesten tot een goed einde worden gebracht. De onvermijdelijke uitbreiding naar Oost-Europa onderstreepte de noodzaak van institutionele hervormingen. De verdeelde Europese reacties op de

situatie in de Balkan noopten tot een heroverweging van het gemeenschappelijke buitenlands beleid. En het vraagstuk van het zogenaamde democratische tekort lag ook nog steeds op tafel.

Tijdens de vergaderingen in Amsterdam in 1997 kon er geen echte vooruitgang worden geboekt. De Britse conservatieven zaten niet meer in de regering waardoor er besloten kon worden om de EMU in 1999 van start te laten gaan met lidstaten die voldeden aan de criteria. Op het gebied van de buitenlandse politiek werd er besloten om de secretaris-generaal van de Raad te tooien met de titel van Hoge Vertegenwoordiger, een cosmetische oplossing die natuurlijk niets veranderde aan de Europese verdeeldheid op veel terreinen.

Duitsland, Italië en de Benelux-landen wilden op een aantal terreinen de unanimiteitsregel afschaffen maar dat mislukte. Wel werd het mogelijk dat lidstaten die niet mee wilden doen aan bepaalde beslissingen op het gebied van de gemeenschappelijke buitenlandse politiek anderen die dat wel wilden, niet zouden blokkeren. Er was echter een rem ingebouwd.

Integratie van de WEU met de EU werd geblokkeerd door het Verenigd Koninkrijk en Denemarken en de neutrale lidstaten.

De Duitse Länder blokkeerden gekwalificeerde meerderheidsstemming op terreinen waar zij bevoegdheden bezaten zoals onderzoek en regionaal beleid. Het bleek niet mogelijk om het eens te worden over een nieuwe weg van de stemmen in de Raad.

De grote landen wilden alleen hun tweede Commissaris opgeven indien zij meer stemmen verkregen in de Raad. De co-decisie procedure van het Europees Parlement werd uitgebreid naar een aantal nieuwe terreinen.

De ratificatie van het Verdrag van Amsterdam leverde geen problemen op.⁴

Nice

In 2001 kwam het in Nice wel tot een nieuwe stemmenverdeling, vooruitlopend op de komende uitbrei-

HET VERDRAG VAN AMSTERDAM



Wat is er tijdens de Eurotop in Amsterdam afgesproken?

Folder juli 1997.

ding. Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië kregen 29 stemmen. Spanje en Polen 27. Nederland als enige land 13. België, Griekenland, Tsjechië, Hongarije en Portugal 12. Zweden en Oostenrijk 10. Slowakije, Finland, Denemarken, Ierland en Litouwen 7. Letland, Slovenie, Estland, Cyprus en Luxemburg 4. En Malta kreeg 3 stemmen.

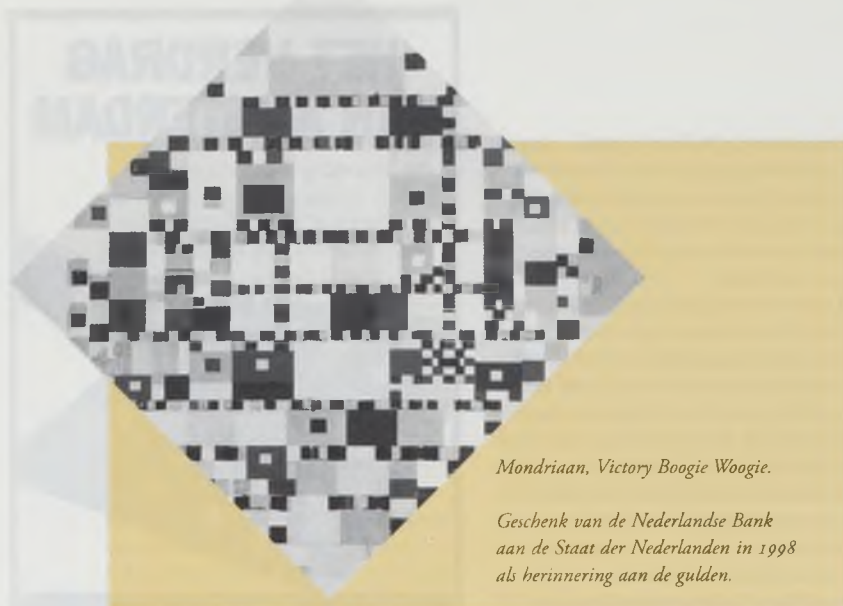
Totaal zijn er 321 stemmen. Een gekwalificeerde meerderheid (overigens geldt die stemming voor een dertigtal bepalingen, 73 artikelen vereisen nog steeds unanimiteit) vereist 232 stemmen oftewel 72,3 % van de stemmen. Dat betekent dus dat een blokkerende minderheid 90 stemmen moet tellen. Drie grote landen kunnen dus niet zelf beleid blokkeren. En kleine samenwerkende landen kunnen dat wel zolang ze maar 90 stemmen bij elkaar sprokelen. De institutionele hervorming creëert dus meer dan ooit tevoren het vooruitzicht van wisselende coalities per onderwerp.

Op 1 november 2004 is deze nieuwe weging van kracht.

Overigens hebben zowel Polen als Spanje getracht om meer stemmen te verwerven maar dat heeft vooralsnog nog niet geleid tot een wijziging.

De 'big bang' van 1 mei 2004

Op 1 mei 2004 kwamen er tien landen bij. Na de val van de Muur hebben deze landen snel in Brussel



Mondriaan, Victory Boogie Woogie.

Geschenk van de Nederlandse Bank aan de Staat der Nederlanden in 1998 als herinnering aan de gulden.

aangeklopt maar door de grote verschillen in welvaart, de moeizame EMU besprekingen en institutionele discussies heeft het vijftien jaar geduurd voordat ze konden toetreden.

Deze uitbreiding symboliseert het definitieve einde van de Koude Oorlog. Vóór 1940 maakten deze landen gewoon deel uit van Europa. Het IJzeren Gordijn sneed een deel van deze landen af van het vrije West-Europa.

Hoe verheugend deze uitbreiding vanuit historisch oogpunt ook is, de wijze waarop de EU heeft onderhandeld, verdient geen schoonheidsprijs. De onderhandelingen waren lastig omdat de tien nieuwe landen relatief arm zijn: het gemiddeld inkomen bedraagt slechts 22% van het gemiddelde EU bruto nationaal product per hoofd van de bevolking. Mede om deze reden besloot de EU om het vrije verkeer van personen met zeven jaar uit te stellen. Dat viel niet goed. Sommige EU landen zoals het Verenigd Koninkrijk waren overigens wel genereuzer op dit gebied. Ook de steun die deze landen ontvangen is bescheiden. Door een deal van Chirac en Schröder in 2002 krijgen ze veel minder agrarische subsidies dan de boeren in het EU van de Vijftien. Bovendien speelde Chirac het klaar om de hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid uit te stellen tot 2013.

Vorige uitbreidingsrondes laten zien dat landen zeer verschillend preste-

ren tijdens het aanpassingsproces. Een land als Ierland bijvoorbeeld had in 1973 62% van het gemiddelde EU bnp per hoofd en in 2002 was dat gestegen tot 120%. Griekenland echter had in 1981 64% en in 2002 nog maar 70%.

De Oost-Europese landen zullen nog heel wat decennia nodig hebben om het EU gemiddelde te halen. Na vijftien jaar kampen zij soms nog steeds met de erfenis van het oude communistische regime.

Conclusie

Achteraf gezien was de EU in de jaren tachtig veel succesvoller dan in het laatste decennium van de twintigste eeuw. De totstandkoming van de Europese Eenheidsakte was eigenlijk een Hayekiaans hoogtepunt waarbij de EU, de EMU en de Big Bang uitbreiding eigenlijk verbleken. De toekomst zal leren hoe de EMU zal varen. Het lijkt vooralsnog erg optimistisch om ervan uit te gaan dat een EMU zonder bindende coördinatie van het interne beleid zonder veel moeite in staat zal zijn om asymmetrische economische schokken te verwerken. Bij ontstentenis van positieve integratie moeten we maar hopen dat de markt de wal zal keren. Zal een EMU zonder een vleugje Monnet werken? Uiteindelijk zal een land dat zijn begrotingstekorten maar laat oplopen immers zelf ook gestraft worden met een hoge rente.

Het huidige beleid van sommige EMU landen verraadt echter nog niet veel van die marktwerking. In die

zin moeten we nog maar zien of Hayek werkelijk gelijk krijgt.

Het feit dat veel van de nieuwe landen een pro-Amerikaanse koers varen, mede vanwege hun geschiedenis, impliceert dat het in de toekomst nog moeilijker zal worden om een gemeenschappelijk Europees buitenlands beleid te formuleren. Hoewel na Frankrijk en Duitsland nu ook het Verenigd Koninkrijk bereid lijkt te zijn om na te denken over een Europese defensiepolitiek, betekent dat nog niet dat alle EU lidstaten diezelfde mening zijn toegedaan. En Londen kijkt vooralsnog eerst naar Washington. Veel zal afhangen van de ontwikkelingen in Irak en in Israël.

Zal Europa ooit één staat worden? Ik heb getracht in deze twee artikelen te laten zien dat federalistische idealen zelden de doorslag gaven tijdens onderhandelingen. Uiteindelijk wordt Europese integratie bepaald door het kleinste gemeenschappelijke veelvoud van de grootste landen. Nu Europa 25 landen omvat zal het nog moeilijker worden voor de grote landen om hun wil op te leggen. Veel van de tien nieuwe landen hebben net met veel moeite hun soevereiniteit herwonnen. Het ligt dus niet voor de hand dat zij die snel weer zullen afstaan aan Brussel.

Europa mag misschien geen staat worden, feit blijft dat het integratieproces ons steeds blijft verbazen. Wie had er gedacht dat er ooit een EMU zou komen? Het integratieproces is open. Verdere integratie, stagnatie of zelfs desintegratie behoren allemaal tot de mogelijkheden. En zelfs als de EU zich nu op het hoogtepunt zou bevinden dan nog zijn de resultaten historisch gesproken bepaald indrukwekkend.

Vroeger werd Europa geplaagd door steeds terugkerende oorlogen. Tegenwoordig maken we, met uitzondering van de Balkan, alleen nog maar ruzie aan de onderhandelings-tafel. Zou er dan toch vooruitgang bestaan?

Literatuurlijst

1. A.S. Milward, *The reconstruction of Western Europe* (Londen 1984).
2. A.S. Milward, *The European Rescue of the nation-state* (Londen 1992).
3. John Gillingham, *Coal, Steel and the Rebirth of Europe, 1945-1955: The Germans and French from Ruhr Conflict to Economic Community* (Cambridge 1991).
4. John Gillingham, *European Integration 1950-2003. Superstate or New Market Economy?* (Cambridge 2003).
5. Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe* (Ithaca 1998).
6. Desmond Dinan, *Ever closer Union. An introduction to European Integration* (New York 1999).
7. Keith Middlemas, *Orchestrating Europe. The informal politics of European Union 1973-1995* (Londen 1995).
8. H. Wallace, W. Wallace, C. Webb, *Policy-making in the European Community* (New York 1987²).

Noten

- 1 Loukas Tsoukalis, 'Money and the process of integration', in: H. Wallace, W. Wallace, C. Webb, *Policymaking in the European Community*, second edition, 1983, John Wiley, 1987, p. 115-141.
- 2 Voor Nederland was de Britse rebate overigens zeer nadelig. Het werd nog erger toen Lubbers in 1992 in Lissabon en later in Edinburg instemde tot een vergroting van de structuurfondsen en verhoging van de landbouwwitgaven. Tussen 1995 en 2000 betaalde Nederland 25 miljard gulden aan de EU. Sindsdien is onze nettocontributie alleen maar gestegen.
- 3 A. Moravcsik, *The Choice for Europe. Social purpose and state power from Messina to Maastricht*, Cornell, 1998, zie met name hoofdstuk 5 p. 314-378.
- 4 D. Dinan, *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*, Palgrave, 1999, p. 182-184.

Groei van de Europese eenheid

Negatieve gebeurtenissen vanuit EU-standpunt		Positieve gebeurtenissen vanuit EU-standpunt
	IV	1990 vroegere DDR bij EG
		1989 Ineenstorting van de communistische regimes
Onhoudbaarheid landbouwbeleid	1985	1987 Europese Akte in werking
Algemene malaise		1986 Spanje en Portugal lid
Begrotingsproblemen		1985 Europese Eenheidsakte
Tweede oliecrisis 1979		1981 Griekenland wordt lid
	III	1979 Eerste verkiezing Europees Parlement
Oliecrisis 1973		1974 Instelling Europese Raad
		1974 Toetreding Groot-Brittannië en Ierland
EMU strandt 1971	1969	
		1968 Douane-unie voltooid
Tweede veto De Gaulle 1967 tegen toetreding van Groot-Brittannië	II	1967 Fusie van EGKS, Euratom en EEG tot EG
Lege stoel 1965		
Veto De Gaulle tegen toetreding van Groot-Brittannië		1962 Landbouwbeleid in werking
EFTA (EVA) 1960		1957 EEG/Euratom
	1954	1955 Plan Beyen
EDG mislukt 1954		1951 EGKS
IJzeren Gordijn een feit 1948	I	
	1945	
I = Supranationale start en crisis 1945-1954 II = Vorming Euromarkt 1954-1969 III = Stagnerende integratie 1969-1985 IV = Herstel en perspectief 1992: 1985-1990		

Uit: Jules Hermans e.a., 'Leidraad bij de geschiedenis van de Europese integratie', een uitgave van het Europees Platform en de VGN bij het eindexamen mavo/havo/vwo 1992 en 1993. Voor een uitgebreide aanvulling van deze tijdbalk met de verworvenheden en tegenslagen, ook van de afgelopen jaren, kunt u terecht op de website unite-eu.nl waar gegevens over de Europese eenwording met name voor leerlingen zijn te vinden.



JOHAN DE BRUIN

Stemmers en niet-stemmers



Vanaf 1979 kunnen de Nederlandse kiezers een stem uitbrengen op een kandidaat voor het Europese Parlement (EP). Op 10 juni 2004 doen ze dat voor de zesde keer.

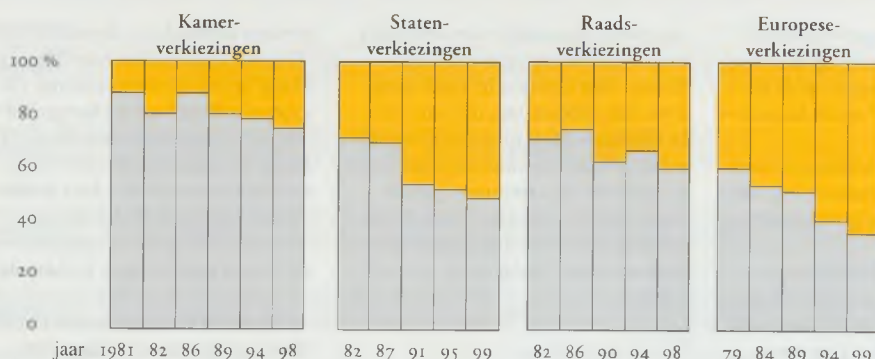
De afgelopen vijftientig jaar werden, wat de verschillende verkiezingen betreft, gekenmerkt door enkele opmerkelijke historische nieuwigheden, zoals het toenemende aantal zwevende kiezers en de forse toename van het aantal niet-stemmers. Met name het aantal niet-stemmers varieert sterk tussen de verschillende verkiezingssoorten. De verkiezingen voor het Europese Parlement zijn voor ons land in dezen qua omvang en aandeel kampioen.

De waardering van de Nederlandse kiezers voor de verschillende verkiezingssoorten wordt vergeleken voor de jaren 1979-1999, de periode waarin alle tot nu toe gehouden EP-verkiezingen vallen. Het accent ligt vooral op de vergelijking van de EP-verkiezing met die voor de Tweede Kamer (TK). Dat zijn de twee verkiezingen waarin nationale belangen centraal staan, zij het binnen een verschillende context.

Naast de nationale cijfers plaatsen we die voor de provincies. Dit om een beeld te geven van de regionale variatie binnen ons land. Tot slot worden de percentages niet-stemmers voor de periode 1979-1999 bij de EP- en de TK-verkiezingen nationaal en provinciaal onderling vergeleken voor de gedurende die periode gehouden verkiezingen.

Johan de Bruin is oud-docent geografie aan de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.

Kaart van het Voorlichtingsbureau Europees Parlement, jaren negentig.



Tabel 1

Verhouding geldig uitgebrachte stemmen/nietstemmers per verkiezing in procenten van het aantal kiesgerechtigden. Niet-stemmers inclusief ongeldig uitgebrachte en blanco stemmen. (berekend op basis Verkiezingsuitslagen CBS)

niet stemmers

De verkiezingen voor het Europese Parlement worden in het Europa-van-de-vijftien per land gehouden met eigen nationale kandidaten. We beperken ons hier tot het verloop van de verkiezingen in ons land.

Nederland is in het huidige EP vertegenwoordigd door 31 Europarlementariërs op een totaal van 626.

Van die 31 telt het CDA er 9, de PvdA 6, de VVD 6, GroenLinks 4, Klein Christelijk (1999 SGP/GPV/RPF) 3, D66 2 en SP 1.

De Nederlandse leden maken deel uit van fracties. Die van het CDA van de Europese Volkspartij (EVP), die van de PvdA van de Partij van de Europese sociaal-democraten (PES), die van de VVD en D66 van de Europese Liberale en Democratische Partij (ELD), die van GroenLinks van Groenen/Vrije Europese Alliantie, die van SGP/GPV/RPF van Europa van Democratie en Diversiteit (EDD) en het SP-lid van Europees Unitaire Links/Noords Groen Links (EUL/NGI).

Verder telt het EP sedert 1999 zeven onafhankelijke (fractieloze) leden.

Bij de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het EP in 1979 bedroeg de opkomst voor het totaal van de toen deelnemende landen gemiddeld 67%, Nederland 58%. In 1999 waren deze cijfers 50% en 30%. Het opkomstpercentage in ons land lag voor alle vijf tot nu toe gehouden EP-verkiezingen onder het totale gemiddelde van de deelnemende landen.

Let wel, enkele landen kennen opkomstplicht. In Nederland is die in 1970 afgeschaft.

Zwevende kiezers en niet-stemmers

We bepalen de waardering van het electoraat voor de verschillende verkiezingen hier op basis van het aantal niet-stemmers.

Deze omvatten naast de niet-opgekomenen de blanco- en ongeldig uitgebrachte stemmen. Beide laatstgenoemde groepen zijn wel naar het stemlokaal gekomen, maar wilden of konden geen keuze maken. Ook al is hun aandeel in de zo gedefinieerde groep niet-stemmers gering, samen vormen de niet-opgekomenen met de blanco- en ongeldig uitgebrachte stemmen een categorie die voor de stembusuitslag niet meetelt.

Als groep oefenen ze wel een indirecte invloed uit, omdat ze het totale aantal geldig uitgebrachte stemmen en dus de kiesdeler verlagen.

De machtsverhoudingen in vertegenwoordigende lichamen worden bepaald door de procentuele aandelen van partijen in het (kleiner wordende) absolute aantal geldig uitgebrachte stemmen. Overtreft landelijk een sterke terugval in het absolute aantal geldig uitgebrachte stemmen de politieke terugval van een bepaalde politieke partij, dan levert het lagere aantal stemmen ten opzichte van een vorige verkiezing voor die partij toch een hoger percentage op. Zo kan een partij bij absoluut verlies een procentuele winst boeken. Dit flatterende beeld maakt het enigszins begrijpelijk dat politieke partijen minder geïnteresseerd zijn in het aantal niet-stemmers. De partijen zouden overigens wel schrikken indien hun aandeel en de

hun toegewezen zetels zouden worden berekend op basis van het aantal kiesgerechtigden. Over wat er dan met de onbezette zetels moet gebeuren, zwijgen we hier maar.

In dit artikel is het procentuele aandeel van de niet-stemmers in het totale aantal kiesgerechtigden berekend. De aanvulling tot de 100% kiesgerechtigden omvat dan het aantal geldig uitgebrachte stemmen. Op deze wijze geven we de fors toenemende groep niet-stemmers een duidelijke plaats in dit verkiezingsonderzoek. En het gaat hierbij om forse aantallen.

Verkiezingsuitslagen registreren het onloochenbare doe-gedrag van het gehele electoraat, inclusief dus dat van de niet-stemmers.

Opiniepeilingen en interviews baseren zich daarentegen op het zeggedrag van selecties uit het electoraat. De representativiteits- en de legitimiteitsvraag, beide van belang in een vertegenwoordigende en om burgerparticipatie vragende democratie, blijven bij de oplopende aantallen niet-stemmers buiten discussie. Ten onrechte: denk maar aan de charismatische lijsttrekker die in 2002 deze bron van stemmen wist aan te boren!

De waardering voor verkiezingssoorten

Tabel 1 brengt de geldig uitgebrachte stemmen en niet-stemmers bij verkiezingen in beeld en laat zien dat gedurende de periode 1979-1999 een overgrote meerderheid van het electoraat het belang van Kamer-

verkiezingen het hoogst waardeert. Raadsverkiezingen staan op de tweede, de Statenverkiezingen op de derde en die voor het EP op de laatste plaats.

De Staten- en EP-verkiezingen laten na 1979 een voortgaande daling zien in het percentage geldig uitgebrachte stemmen.

De Kamer- en Raadsverkiezingen vertonen een wat gevarieerder beeld. Of de Kamer-verkiezingen van 2002 (met het Fortuyn-effect) en 2003 met zo'n 600 à 700 duizend minder niet-stemmers vergeleken met de Kamerverkiezing-1998 een wending ten goede is, moet nog worden afgewacht.

Bij de EP-verkiezingen waren er in 1979 ruim 4,1 miljoen niet-stemmers, bij de EP-verkiezing-1989 was het aantal niet-stemmers (5,8 miljoen) al meer dan de helft van het aantal kiesgerechtigden. In 1999 bedroeg het aantal niet-stemmers 8,3 miljoen, dat is meer dan tweederde van het aantal kiesgerechtigden. Bij de Kamerverkiezing 1994 en 1998 wist geen enkele partij het absolute aantal niet-stemmers (2,4 en 3,1 miljoen) te evenaren. Landelijk was dit bij de Staten- en Raadsverkiezingen al het geval vanaf 1982. In 2002 lag bij de Kamerverkiezing het CDA in stemmental boven het aantal niet-stemmers (het Balkenende-effect); in 2003 gold dat zowel voor CDA als voor PvdA (het Bos-effect).

Enkele conclusies

Nationaal

Tabel 2 laat zien hoe gedurende de periode 1979-1999 de waardering van het Nederlandse electoraat voor de Euro Parlement-verkiezingen zich verhoudt tot die voor de Tweede Kamer. De tabel laat aan de hand van het aandeel niet-stemmers in het totale aantal kiesgerechtigden een opmerkelijk gedrags- c.q. waarderingsverschil zien.

Lag in 1979 bij de EP-verkiezing het percentage niet-stemmers nationaal op zo'n 42, in 1981 lag dit cijfer bij de Kamerverkiezing nationaal op slechts zo'n 13%. Het percentage niet-stemmers loopt bij de opeenvolgende EP-verkiezingen geleidelijk aan op tot zo'n 70% in 1999. De Kamerverkiezingen laten evenwel ook een

oplopend percentage niet-stemmers zien, maar wel op een veel lager niveau. Het bereikte in 1998 bijna 27%, het dubbele van dat van 1981. In absolute cijfers uitgedrukt werden er bij de Kamerverkiezing-1998 ruim 3,1 miljoen niet-stemmers geteld (1981 ruim 1,3 miljoen), terwijl dat er bij de EP-verkiezing-1999 ruim 8,3 miljoen waren (1979 ruim 4,1 miljoen).

Provinciaal

Uiteraard weerspiegelt het op nationaal niveau geconstateerde onderscheid zich ook in de cijfers voor de twaalf (tot 1-1-1986 elf) provincies. Vergelijken we de provinciale percentages met de nationale percentages niet-stemmers bij de EP- en Kamerverkiezingen gedurende de periode 1979-1999 dan valt op:

– de lage waardering van het Nederlandse electoraat voor de EP- ten opzichte van de TK-verkiezingen. Bij beide spelen nationale belangen een rol, maar kennelijk hechten de kiezers meer waarde aan de verkiezingen voor het nationale parlement. Mogelijk zien kiezers de invloed via het ministeriële Europese overleg te Brussel als invloedrijker dan de invloed van de 31 Europarlementariërs op het totaal van de huidige 626, die dan ook nog verdeeld zijn over zes Europese fracties.

Toch is deze verklaring alleen niet afdoende. Evenals de groep stemmers is de groep niet-stemmers gemêleerd van samenstelling. Naast de rationele niet-kiezer zal er de emotionele protesterende niet-stemmer zijn. De groep niet-stemmers kent een diversiteit die moeilijk te achterhalen valt. Dat in tegenstelling tot de wel-stemmers waarvan de voorkeur in ieder geval zichtbaar wordt in een partijkeuze. Ten dele wordt de omvang van het aantal niet-stemmers zichtbaar in het verlies van partijen, al speelt daarbij een verandering van partijkeuze ook nog een rol.

Het veelal ontbreken van gezamenlijk politiek optreden van Kamerleden en leden van het Europarlement van dezelfde partij maakt ook dat 'Europa' voor het electoraat niet dichterbij huis wordt gehaald. De

geringe aandacht in de media voor 'Brussel' ten opzichte van 'Den Haag' speelt eveneens een rol. De grotere afstand van de burger tot 'Brussel' vergeleken met die tot 'Den Haag' kan maken dat vele kiesgerechtigden vinden dat hun invloed via het Europese Parlement op 'Brussel' even goed of nog beter via de Kamerverkiezingen kan lopen.

– Beide verkiezingssoorten laten een (fors) oplopend percentage niet-stemmers zien, zij het met een duidelijk niveauverschil tussen beide. Al vormt de TK-verkiezing-1986 zowel nationaal als provinciaal een uitzondering op deze regel, de stijgende lijn zet zich in 1989 ten opzichte van 1982 (met uitzondering van Noord-Brabant en Limburg) duidelijk voort. Brabant en Limburg nemen hun 'topposities' aan niet-stemmers in 1994 (bij beide verkiezingssoorten) en in 1998 en 1999 weer in.

– De provincie Flevoland sluit in percentage-hoogte meer aan bij Noord-Holland (de Randstad) dan bij de noordelijke provincies. In die zin openbaart deze provincie zich duidelijk als een overloophoofgebied voor het Westen.

– De noordelijke en oostelijke provincies laten voor niet-stemmers een percentage zien dat ligt onder het landelijke gemiddelde. De westelijke en zuidelijke provincies liggen er boven, behalve Utrecht en Zeeland.

– Het interval (door de lezer zelf te bepalen) tussen de provincie met het hoogste (vetgedrukt) en het laagste (vet en schuin gedrukt) percentage niet-stemmers wordt bij de EP-verkiezingen van 1979 tot en met 1999 steeds kleiner (in procentpunten meer dan gehalveerd). Bij de EP-verkiezingen worden de verschillen in percentage niet-stemmers tussen de provincies van 1979 tot 1999 kleiner. Bij de Kamerverkiezingen laat dit interval een meer wisselend beeld zien.

Ten slotte

De hier gepresenteerde gegevens laten zowel nationaal als provinciaal een gevarieerde waardering voor de verschillende verkiezingen zien. De

Niet-stemmers EP	1979	1981	1982	1984	1986	1989	1994	1998	1999
nationaal %	42,2			49,5		52,8	64,4		70,1
Groningen	38,2			43,2		46,6	62,1		66,8
Fryslân	34,9			41,4		44,3	61,1		66,3
Drenthe	35,5			40,8		44,4	60,9		66,8
Flevoland	--			--		53,8	65,0		70,8
Overijssel	33,9			42,5		45,4	59,5		66,2
Gelderland	39,9			47,2		50,0	61,8		67,1
Utrecht	40,1			47,5		50,1	60,6		66,4
Noord-Holland	42,9			50,6		56,2	66,4		72,6
Zuid-Holland	43,3			51,6		54,7	65,6		71,6
Zeeland	42,3			51,7		52,5	64,4		69,2
Noord-Brabant	47,5			53,4		57,1	68,0		72,9
Limburg	49,0			55,9		56,6	66,7		73,0
Niet-stemmers TK	1979	1981	1982	1984	1986	1989	1994	1998	1999
nationaal %		13,4	19,4		14,5	20,0	21,6	26,8	
Groningen		11,6	15,9		12,4	16,3	20,5	25,3	
Fryslân		8,9	12,5		9,7	13,4	17,7	22,4	
Drenthe		9,3	13,0		9,7	13,2	17,8	23,3	
Flevoland		--	--		13,7	20,1	20,9	27,2	
Overijssijl		9,1	13,9		10,3	14,6	17,4	21,9	
Gelderland		11,5	16,9		12,3	17,4	19,3	24,2	
Utrecht		12,4	17,9		13,2	18,7	19,0	23,6	
Noord-Holland		14,9	20,7		16,5	22,3	23,0	27,8	
Zuid-Holland		14,7	20,9		16,2	22,2	23,0	28,1	
Zeeland		12,4	18,0		13,7	18,7	20,8	26,4	
Noord-Brabant		14,9	22,1		15,4	21,9	23,1	29,6	
Limburg		16,7	25,6		17,2	23,4	26,4	31,8	

Tabel 2

Het percentage niet-stemmers onder de kiesgerechtigden van 1979 tot 1999 bij de verkiezingen voor het Europees Parlement en de Tweede Kamer. Cursief en vet: het laagste percentage in dat jaar / cursief: het hoogste percentage niet-stemmers.

drie noordelijke provincies kennen een trouwer kiezerspubliek dan de twee zuidelijke en de beide Hollanden.

Gedurende de behandelde periode nam nationaal en provinciaal het aantal niet-stemmers zowel in absolute als relatieve zin toe. Met name bij de EP-verkiezingen tot een hoogte, die vragen oproept met betrekking tot representativiteit en legitimiteit.

In het verkiezingsonderzoek krijgt de vraag naar het waarom van het niet-stemmen nog steeds te weinig aandacht. Het is een moeilijke vraag omdat onze verkiezingen om redenen van privacy geheim zijn. Toch vraagt de massaliteit van het niet-stemmen om meer aandacht. Of de recente voorstellen voor het vaker houden van verkiezingen (referenda, het kiezen van een burgemeester) een oplossing vormen voor het poli-

tieke participatieprobleem waag ik te betwijfelen. Die twijfel wordt nog versterkt als we kijken naar de opkomstpercentages van de reeds hier en daar gehouden referenda en andere volksraadplegingen. Op 10 juni 2004 weten we in elk geval of de Euro Parlement-verkiezing-1999 wat het aantal niet-stemmers betreft wel of geen dieptepunt blijft.

De geschiedenis- leraar van Nederland



Geert Mak, *'In Europa. Reizen door de twintigste eeuw'*

(Atlas: Amsterdam/Antwerpen 2004), 1223 blz.,

prijs € 49,90 (gebonden)

of € 39,90 (paperback).

In 1999 knalden op de beurzen nog de champagnekurken en vielen hele volksstammen voor de mobiel-tjes en voor internet. De oorlog woedde in Kosovo. Van Bin Laden had nog bijna niemand gehoord. Dé angst gold de millennium bug. In dat jaar stuurde *NRC-Handelsblad* Geert Mak op pad voor 'een malle, megalomane reis'. Een benijdenswaardige opdracht: een jaar lang heel Europa bereizen per trein, busje of boot, van Parijs tot Wolgograd, van Stockholm tot Zuid-Italië, en dan elke dag een column op de voorpagina produceren, 320 maal 217 woorden.

Een reis in ruimte én tijd, door het continent én door de twintigste eeuw. Weinig 'lieux de mémoire' van enige betekenis voor de twintigste-eeuwse Europese geschiedenis liet Mak onbesproken.

Thuisgekomen zocht Mak naar een gietvorm waar zijn reisverhalen in zouden passen. Hij mixte ze met de neerslag van gesprekken met geruigen van de eeuw, plus een hervertelling van een stapel relevante literatuur. In zijn handen groeide zo een virtuoze mengeling van reportages, interviews, herinneringen en beschouwingen. Dit alles leverde een pil op van meer dan twaalfhonderd bladzijden, die de lezer mee op reis

neemt, kriskras door Europa, met als beginpunt het Parijs van de wereldtentoonstelling 1900 en als eindstation het aan flarden geschoten Sarajevo van 1999.

In elke stad die de gesel van de oorlog over zich heen kreeg, zoekt Mak naar de sporen en littekens. Soms zijn die vrijwel weggepoetst, (zoals aan de Ramblas in Barcelona: geen spoor van de Spaanse Burgeroorlog zoals Orwell die beschreef in *Saluut aan Catalonië*; dan blijft de historische sensatie uit. Soms is de oorlog nog tastbaar aanwezig, zoals op de *Velden van weleer* van de Eerste Wereldoorlog.

Geert Mak voerde gesprekken met vele tientallen ooggetuigen, prominenten zoals Richard von Weizsäcker en Ruud Lubbers, geschiedkundigen zoals Lyn MacDonald en Geert van Istendaal, diplomaten als Max Kohnstamm.

Zijn gidsen zijn uiteenlopende schrijvers en historici als Joseph Roth, György Konrad, Orlando Figes, Sebastian Haffner, John Lukacs en Timothy Garton Ash.

Hij gebruikte stapels dagboeken zoals die van Ernst Jünger, Victor Klemperer, of memoires zoals van Winston Churchill of Harold Nicolson.

Een gouden bron was een naaste medewerker van de Poolse leider Gomoelka:

'Stalin, ja, hoe moet ik dat zeggen, ik was verliefd op die man. Toen mijn vader stierf was ik niet zo geschokt (als bij Stalins dood)'.

De opbouw van het boek

De tekst is geordend in twaalf delen, elk genoemd naar de maand in het reisjaar. Januari, dat was Parijs (wereldtentoonstelling, Dreyfus-affaire, gloednieuwe metro), Londen (oude docks, suffragettes), Berlijn (Kaiser Wilhelm) en Wenen (koffiehuizen, Karl Lueger, Kaiser Franz-Jozef).

Eind januari zijn we precies honderd bladzijden gevorderd, en staan we op de drempel van de moedercatastrofe, de Eerste Wereldoorlog.

Ruim 900 bladzijden verder is het december en die maand voert ons van Boekarest (Ceaucescu's val) via Belgrado (de oorlogen in ex-Joegoslavië, inclusief 'Srebrenica') terug naar huis.

De chronologie wordt een enkele keer doorbroken. Als we in maart de Russische Revolutie, de burgeroorlog en Kronstadt (1921) achter ons hebben gelaten, vervolgt de reis met Riga en dan is het ineens Tweede Wereldoorlog en zijn we er getuige van hoe Letse nazi's hun joodse medeburgers op beestachtige wijze aflachten.

De structuur blijft het reisverslag, en dus mag je als lezer voelen hoe het is om in een treintje door nachtelijk Polen te boemelen, of de sfeer proeven in een stadje in de DDR vlak voor de hereniging:

'Rond halfzes 's middags, als het ging schemeren, zagen de straten blauw van de rook van de honderden kachels en fornuizen. Een kleine stoet grijsgroene en lichtblauwe Trabants pruttelde naar huis over het plein waar in de jaren dertig de SA marcheerde, waar de in 1945 genieuwde sovjetsoldaten begraven lagen en waar heel lang geleiden de lindenbloesemlucht naar men zegt 'tot in Berlijn' te ruiken was.'

Om in de berm langs de route enkele momenten van rustige overpeinzing in te lassen, voegt Mak hier en daar 'zakelijke' historische info of een

impressie in, zodat je tal van op zichzelf staande informatieve stukjes over de meest uiteenlopende onderwerpen en personen kunt lezen: de moord op Matteotti, de opstand van Warschau, de Gestapo, Jean Monnet, Eamon de Valera, Willy Brandt; zo staan er dozijnen andere onderwerpen verspreid door de hoofdttekst.

Een caleidoscopisch overzicht

Ondanks deze heldere opzet moet de kritische lezer vaststellen dat het boek een centraal richtinggevend thema ontbeert. *In Europa* biedt een caleidoscopisch overzicht van de vele drama's, intriges, slagvelden, burgeroorlogen die de twintigste eeuw in petto had. Allerlei wetenswaardigheden en saillante punten.



Om maar iets te noemen: Groot-Brittannië is door de conferentie van München gered: het kreeg de nodige tijdswinst om zijn krakkemikkige defensie te repareren. Het land heeft in mei 1940 op het randje van een akkoord met Hitler gestaan, ware het niet dat Churchill er een stokje voor stak.

Andere wetenswaardigheden dragen soms het karakter van een open deur: bijvoorbeeld als Mak op blz. 581 om Stalins dictatuur te verklaren wijst op het gebrek aan democratische traditie in Rusland.

Er valt wel een lijn te ontdekken: de optimistische, materialistische geest uit het Bel-Epoque slaat om, via de desillusies van de Eerste Wereld-

oorlog, de gruwelen van de nazi- en Goelagkampen en de Tweede Wereldoorlog, vervolgens over de tweedeling van het IJzeren Gordijn heen, naar het voorlopige eindpunt: het onbestemde, identiteitsarme, door nieuw nationalisme aangetaste werelddeel van het jaar 2000.

Maar een duidelijke vraagstelling (wat is het eigene van Europa?) ligt aan dit boek niet ten grondslag. *In Europa* is dan ook niet te vergelijken met een boek als dat van Mark Mazower, *Duister continent* (1998). Deze Britse historicus presenteerde de twintigste eeuw als één waarin Europa drie keuzes had: liberale democratie, fascisme of communisme; allerminst zeker was dat de democratie het uiteindelijk zou winnen. Aan die driedeling hangt hij zijn boek op.

Mak pakt het anders aan. Hij gaat niet uit van een hypothese. Hij vindt het doodzonde om zijn publiek ook maar één belangwekkende episode of aberratie te onthouden, en schildert dus met een veelkleurig palet een beeld dat om de paar bladzijden van perspectief en invalshoek wisselt. Hij vliegt daarbij scheerlings over historische locaties en decors, en gunt ons telkens niet meer dan een snelle, zij het scherpe blik.

Om in één en hetzelfde kader recht te doen aan zulke uiteenlopende en soms onvergelykbare evenementen als de Spaanse Burgeroorlog, de Troubles in Noord-Ierland, het streven van Jean Monnet naar één Europa, de Battle of Britain, de adoration voor Mussolini, Stalins collectivisatie, vereist een *tour de force* die onmiskenbaar leidt tot oppervlakkig aanstippen.

In de epiloog doet Mak wel een poging tot synthese. Aan de hand van Edward Bellamy's *In het jaar 2000* (1906) peilt hij in hoeverre Europa zich naar de toekomstdromen van begin twintigste eeuw heeft willen voegen. Sommige delen van de utopie zijn gerealiseerd. De Europese eenwording is het grootste Europese moderniseringsproces sinds Napoleon. Achterstandgebieden zijn ontsloten, landen als Spanje en Italië hebben zich aan Europa kunnen optrekken, de Europese instituties en

het Europese recht zijn krachtig verankerd. Maar tegelijk is er wel iets fundamenteels mis met het democratisch systeem, en er is een wildgroei aan regelgeving op detailgebieden. Een Europees volk bestaat nog steeds niet, ieder land koestert nog zijn eigen mythe.

Neem de Tweede Wereldoorlog. De Britten denken daarbij aan het verlies van hun imperium, de Fransen construeren uit de schande van Vichy het heldenverhaal van De Gaulle en de résistance. En zo zijn er nog wel zes nationale mythen. Anders dan de Verenigde Staten heeft Europa geen mythen die de bewoners met elkaar delen.

Wat het moderne Europa mist, bestond honderd jaar geleden wel in de Donaumonarchie, de etnische lappendeken ten spijt: een gemeenschappelijke levenshouding die proefbaar was in de koffiehuisen, de kazernes en de sociëteiten.

De enige keer dat Europeanen zich sinds 1914 verenigd voelden, zegt Mak, was misschien wel in de demonstraties tegen de Amerikaanse interventie in Irak, voorjaar 2003.

Moral bombing

De vlotte, meeslepende schrijfstijl van Mak verhindert dat het lezen je – ook na vijf, zeshonderd bladzijden – ook maar een moment gaat regenstaan. Bijzonder indringend zijn bijvoorbeeld de passages over de Britse strategie van *moral bombing*, een bedenkfel van de beruchte bevelhebber 'Bomber Harris' in 1943-45.

Het doden van zoveel mogelijk Duitse burgers zou de oorlog bekorten, het moreel van het thuisfront zou breken. Dus: vielen er bij Duitse bombardementen op Engeland zestigduizend doden, bij de geallieerde raids op Duitsland waren dat er een half miljoen. In Hamburg liepen mensen op 28 juli 1943 als brandende fakkels over de straten. In Neurenberg werd op 2 januari 1945 in één uur tijd duizend jaren geschiedenis vernietigd. Vluchtelingenschepen met duizenden mensen aan boord werden zonder pardon getorpedeerd. Zeven miljoen Duitsers werden dakloos. Waarom staan die feiten niet in onze geschiedenisboeken?

Morele verontwaardiging verwoordt Mak overtuigend; vaak gepaard aan bewondering voor de veerkracht van generaties die het leed van de eeuw aan den lijve hebben ervaren. En niet alleen dat van de wereldoorlogen, de holocaust en de goelag. Citaten uit *Lost Lives*, een encyclopedie van 3637 slachtoffers in het Noord-Ierse drama, hoe perifeer ook, drukken evenzeer de pijn en het verdriet uit van nabestaanden.

Puntjes op de i

Het vormt natuurlijk een sport voor de letterknechten onder historici om foutjes op te gaan sporen in zo'n pil, geschreven door een niet-historicus.

Keizer Wilhelm droeg in 1901 zijn grootmoeder Victoria niet ten grave samen met zijn neef de Britse koning, maar met zijn oom de Britse koning. Het Habsburgse rijk was niet het tweede, maar het derde volkrijkste land van Europa (Rusland telde ook mee). De New Yorkse beurs stortte niet in op 'zwarte vrijdag 13 oktober', maar op zwarte donderdag 24 oktober 1929. Elizabeth, echtgenote van George VI van Engeland, was op het moment van de Battle of Britain nog niet de 'Queen Mum' van later.

Zo kon mijn strenge vinger nog wel een handvol andere schoonheidsfoutjes aanwijzen, te nietig om hier te vermelden. Daar staat veel positiefs tegenover. Voor de geschiedenisdocent biedt het boek een handig hulpmiddel. Het vocabulaire van veel van Maks typering, registraties en oordelen valt namelijk succesvol te transplanteren naar de eigen lesaantekeningen.

Nederlands knuffelhistoricus

In het afgelopen voorjaar trok Geert Mak door het hele land, van zaal naar zaal. Tot half mei telde de agenda op zijn website liefst dertig lezingen, soms wel vijf per week. Dagblad *Trouw* schreef: 'Circus Mak veroverd Nederland'.

Uw recensent woonde de achttiende sessie in die cyclus bij, in de stadsbibliotheek van Waalwijk. De zaal pulde uit, het publiek – merendeels vijftig-plussers – hing aan zijn lippen. Vriendelijk en uitvoerig gaf Mak antwoord op de vele vragen uit

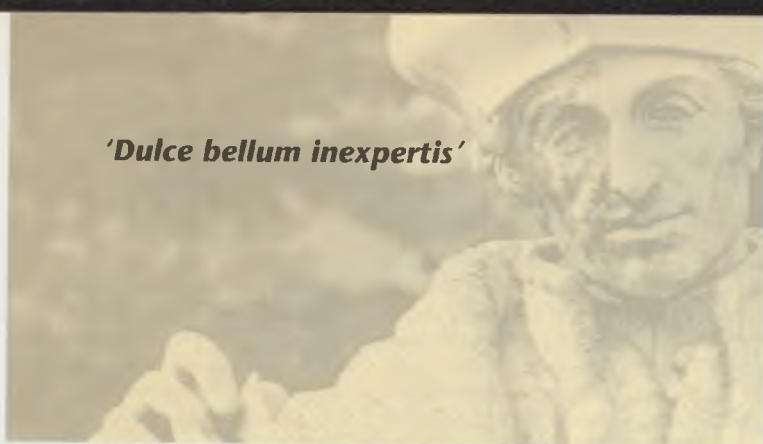
de zaal. Hoe komt u in contact met belangrijke informanten in Letland of Litouwen? Waarom sraat Scandinavië niet in uw boek? (onjuist: Lenins reis in 1917 door onder meer Stockholm staat er wel in). Hoe ziet u het probleem van de Europese integratie? Zijn onze pensioenen straks nog wel op te brengen? Het leken vragen bestemd voor een orakel, maar Mak beantwoordde ze geduldig, als een wijze geschiedenisleraar.

Op dat tijdstip, begin april, stond *In Europa* al weken stijf op één in de nationale boeken-toptien. De teller stond binnen een maand na opening op honderdduizend verkochte exemplaren (*De Eeuw van mijn Vader* ging in vier jaar tijd een kwart miljoen maal over de toonbank).

De pers had hem wat denigrerend 'onze nationale knuffelhistoricus' genoemd. Naar mijn idee is er wel iets opmerkelijks aan de hand: het interactieproces met de lezers, de manier waarop moderne geschiedenis voor een groot publiek werd ontsloten. Gewone Nederlandse lezers, allerminst vakhistorici, wisselden gretig met de auteur van gedachte over een eeuw geschiedenis.

De gemiddelde docent kan daar alleen maar van dromen, van zo'n brede aandacht voor zijn vak. Iemand die er kennelijk zo goed in slaagt de historie te ontsluiten, verdient van mij het predikaat: De geschiedenisleraar van Nederland.

'Dulce bellum inexpertis'



PETTY BANGE

Erasmus over oorlog en vrede

In enkele geschriften geeft Erasmus zijn mening over oorlog. Zijn opvattingen worden geplaatst tegenover die van de christelijke Middeleeuwen en van de Romeinen, maar je kunt ze ook nu zó gebruiken. Erasmus strijdt tegen bekende zaken: de rechtvaardige oorlog, de heilige oorlog ... 'Stel je voor dat een bezoeker van een andere planeet komt kijken hoe het hier toegaat en dat die bezoeker geleerd heeft over het leven en de geboden van Christus en een en ander wel eens met eigen ogen wil zien. Zou hij dan niet denken dat elk willekeurig dier behalve de mens zelf die 'mens' was waarover hij had gehoord?'

'Iedereen die weet wat oorlog is, heeft er een afschuw van. Er is niets slechter en niets dat meer vermeden zou moeten worden. Oorlog is onmenselijk en onchristelijk.'

Dat zegt Erasmus (1469-1536) aan het begin van zijn bespreking van het gezegde 'Dulce bellum inexpertis' in de *Adagia*, letterlijk vertaald: zoet is de oorlog voor de onervarenen. Zijn afkeer van oorlogen blijkt duidelijk uit dit korte citaat.

Hiermee spreekt Erasmus niet in de lijn van de christelijke traditie. Die was helemaal niet zo pacifistisch als we misschien wel denken. In de eerste eeuwen van het christendom,

toen het zich noodgedwongen 'ondergronds' moest verspreiden, waren de christenen pacifisten. Zij volgden de leer van Christus, zoals die in de evangeliën verwoord staat:

'Als iemand u op de ene wang slaat, keer hem dan ook de andere toe, heb uw vijanden lief, wie het zwaard opneemt zal door het zwaard vergaan'. In de praktijk betekende dat ook, dat hun geloofsleer het niet toestond in de Romeinse legers te dienen.

Voor de Romeinen betrof het probleem van een oorlog, als er al een probleem was, niet zozeer de religieuze als wel de juridische verhoudingen. Het ging om het rechtsherstel van de benadeelde partij, om compensatie bij contractbreuk; kortom, er moesten rechtvaardige oorzaken zijn, *justa causa*. Alleen dan kon er ook sprake zijn van een rechtvaardige oorlog, een *bellum justum*. Een rechtvaardige oorlog is zodoende een

legaal proces; een oorlog zonder noodzaak of oorzaak is roef of diefstal. Een formele oorlogsverklaring, die leidt tot een *bellum justum* of zelfs een *bellum pium*, een vrome oorlog, heeft de steun van de goden. Een oorlog kan dienen om vijanden te verdrijven, onrecht te wreken, bondgenoten te helpen, eigendommen terug te krijgen. Tijdens zo'n oorlog is het toegestaan om burgers gevangen te nemen, land te verwoesten en steden te plunderen. De rechtvaardige oorlog rechtvaardigt dergelijke in onze ogen onrechtvaardigheden. De Romeinen zagen dat echter anders: de vreemdeling, de barbaar, de vijand heeft geen rechten.

In het jaar 313 bekeerde keizer Constantijn zich tot het christendom. Er bestaat een fraaie legende over deze gebeurtenis: toen hij op het punt stond een belangrijke slag te voeren, zag hij in de lucht een

dr. P. Bange is verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, na de zomer Radboud Universiteit.



Maar mensen mogen toch in een rechtvaardige oorlog strijden? 'Tja', antwoordt Erasmus, 'Wie vindt zijn eigen redenen om oorlog te voeren niet rechtvaardig?' – cartoon van Chappatte in het UN, 7 mei 2004.

kruisteken, met daarbij de woorden: 'In dit teken zult u overwinnen'.

Dat gaf voor hem de doorslag; hij bekeerde zich – hoewel hij volgens sommigen dat pas op zijn sterfbed deed – en vaardigde het zogenaamde tolerantie-edict uit: christenen mochten niet meer vervolgd worden. Keizer Theodosius ging in 381 nog verder: hij verklaarde het christendom tot officiële staatsgodsdienst. Vanaf dat moment kwamen er ook christenen op hoge posten en moesten ook zij hun handen vuil gaan maken. En dat betekende een geheel andere houding tegenover kwesties van oorlog en vrede.

De kerkvader Augustinus (354-430), bisschop van het Noordafrikaanse Hippo, introduceerde nu voor christenen de 'rechtvaardige oorlog', gebaseerd op het Romeinse gedachtegoed. 'Rechtvaardige oorlogen wreken onrecht' luidde zijn omschrijving. Dat wil zeggen, dat een oorlog in feite alleen een defensieve oorlog kan en mag zijn. Er is dus van christelijke kant geen sprake meer van een algemeen verbod op oorlogvoeren en bloedvergieten.

En dan zitten we meteen middenin het probleem van de discrepantie tussen theorie en praktijk. Want

waar is het 'heb uw vijanden lief' gebleven? Past een oorlog wel in een christelijk staatsbestel? En als het echt niet anders kan: welk onrecht moet er gewroken worden en welk onrecht is geen oorlog waard? Wanneer is een oorlog geoorloofd, wie heeft het gezag om een oorlog te verklaren? En ook: mag de geestelijkheid aan een gewapende strijd deelnemen?

Vóór keizer Constantijn veroordeelden geestelijken de oorlog nog; nu gaan ze mee met de opvatting dat tegenstanders van de christelijke keizers vijanden zijn van het geloof. Ook de kerkvader Ambrosius, een tijdgenoot van Augustinus en bisschop van Milaan, ziet mogelijkheden tot oorlogvoering: God stuurt oorlogen om zondaars te straffen, alle barbaren zijn vijanden, het christendom moet verdedigd worden.

De opvattingen van Augustinus hebben echter de grootste invloed gehad in de Middeleeuwen: zijn leer van de rechtvaardige oorlog wordt de canonieke leer van de kerk, waarbij het centrale punt is, dat oorlog een consequentie is van de zonde en tegelijk de remedie ervoor. De oorlog wordt zo – merkwaardig genoeg! – een instrument voor de vrede, wanneer

men de goede intentie heeft en het doel juist is. En nog een stap verder: een oorlog om rechtvaardigheid te verdedigen op goddelijk bevel is een heilige oorlog.

De kruistochten, die gevoerd werden onder het motto 'God wil het!', lieten zien welke afschuwelijke consequenties dit laatste idee heeft gehad.

Laten we nu Erasmus het woord geven.

'Dulce bellum inexpertis'

In 1500 liet de christen-humanist Erasmus, één van de grootste geleerden van zijn tijd, de eerste uitgave van zijn verzameling *Adagia*, Griekse en Latijnse spreuken of spreekwoorden voorzien van commentaar, het licht zien; in deze eerste editie waren dat er iets meer dan achthonderd. In de laatste uitgave van 1533 zijn het er meer dan drieduizend geworden.

Een van de bekendste uitspraken en door hem meest uitvoerig commentariseerd is wel 'Dulce bellum inexpertis'.¹ Met groot redekundig talent schetst Erasmus de in zijn ogen bedrieglijke ideeën over oorlog in zijn tijd en stelt daar zijn eigen pacifistische, op het evangelie gebaseerde theorieën tegenover.

In zijn tijd was het allesbehalve rustig in Europa: de Duitse keizer, de Franse en Engelse koningen en niet te vergeten de verschillende pausen bestreden elkaar voortdurend in wisselende coalities. Erasmus begint dan ook met een beschrijving van de verschrikkingen van de gewapende strijd.

Iedereen die weet wat oorlog is, verafschuwt het. Er is niets slechter en niets dat meer vermeden zou moeten worden. Oorlog is mensonwaardig en onchristelijk. Maar wat is het geval? Overal wordt oorlog gevoerd, door heidenen en christenen, door leken en geestelijken. Juristen en theologen gooien olie op het vuur. Maar is niet het menselijk lichaam, dat de natuur ons gegeven heeft, bij uitstek geschikt voor vriendschap? Stieren hebben horens, leeuwen klauwen, olifanten slagstanden, maar wat heeft de mens van dit alles? Juist, niets! Alleen hij is naakt geboren en ongewapend. In tegenstelling tot de dieren is hij vanaf zijn geboorte afhankelijk van anderen. Hij heeft vriendelijke ogen, armen om te omhelzen, een mond om te kussen ... Hij heeft de spraak, de rede en de goede wil. En tenslotte maar niet tenminste, hij heeft een vonk van Gods geest in zich.

Vergelijk dat alles nu eens met een oorlog, zegt Erasmus: gekletter van wapens, akelig lawaai, bombardementen, slachtpartijen, vertrapte oogsten, verbrande boerderijen, verdreven vee, verkrachte meisjes, geplunderde kerken.

Hoe succesvol een oorlog ook mag zijn (voor de overwinnaars uiteraard), het resultaat is altijd ellende. En een van de ergste dingen is, dat hij niet binnen de perken gehouden kan worden: de ene oorlog leidt tot de andere. Mensen verliezen hun menselijkheid in het strijdgewoel.

Waar komt deze ellende toch vandaan?, vraagt hij zich af. Zou de natuur haar eigen creatie nog wel herkennen? Was de mens niet geschapen om goed te doen?

Het moet een geleidelijk proces zijn geweest, berooft hij. Vroeger begonnen jonge mannen te jagen op dieren voor voedsel en ze wikkelden zich in hun huiden tegen de kou. Dit waren

de eerste moordenaars. En als het eenmaal een vaste gewoonte is geworden, wordt het gesanctioneerd. (Hoe herkenbaar is dat!). Ook bij mensen onderling is er sprake van een – buitengewoon slechte – ontwikkeling: worden ruzies aanvankelijk nog beslist in tweegevechten, wanneer mensen zich aaneensluiten worden de onenigheden ook steeds groter. En zo, zegt Erasmus, ontstaat de militaire wetenschap tegelijk met de beschaving.

Er blijven eerst nog wel sporen van menselijkheid: de strijd is meer een competitie in dapperheid dan de zin om te doden. Maar als de hoogste macht eenmaal in handen komt van schurken is de ellende niet te overzien. Want wat is oorlog anders dan moord, door velen begaan?

En dan durft men nog van heilige oorlogen te spreken! Er wordt algemeen pardon gepredikt voor de zonden die tijdens een oorlog begaan worden. Aan beide zijden zijn er geestelijken die krijgshaftige preken houden, aan beide zijden strijdt men in naam van Christus.

Wat doet Christus' naam hier? Oorlog is duivels, Christus zou in een bordeel nog beter passen dan in een oorlog!

Laten we oorlog en vrede nu eens vergelijken, gaat hij wat kalmer verder.

Wat is er beter dan vriendschap? Vrede is vriendschap onder velen; oorlog is niets anders dan uit de hand gelopen privé-onenigheid, terwijl het toch zo veel gemakkelijker is goed te doen dan kwaad. De voordelen van vrede zijn veel groter dan die van oorlog; er is geen oorlog die zo goed kan aflopen dat de overwinnaar er geen spijt van heeft dat hij eraan begonnen is. Oorlog betekent extra belasting, troepen bij elkaar houden, versterkingen bouwen, wapens rondslingeren, greppels graven. Soldaten slapen waar een mestkever nog niet zou willen liggen!

Vrede kan met minder kosten bereikt worden; met de mankracht die nodig is om een stad te belegeren, kan een nog véél mooiere stad gebouwd worden. Christus' gebod was het gebod van liefde, hij gaf zijn discipelen slechts de vrede.

En zelfs in het Oude Testament vinden we hiervan al een getuigenis: Salomo mocht de tempel bouwen, niet David die teveel oorlogen gevoerd had.



Erasmus in Basel in een fictief studeervertrek met een van zijn studenten/huisgenoten.
Houtsneede van een onbekende eigentijdse meester.



*Paus Julius II,
'te druk met vechten'.
(schilderij van Rafael.)*

Stel je voor dat een bezoeker van een andere planeet komt kijken hoe het hier toegaat en dat die bezoeker geleerd heeft over het leven en de geboden van Christus en een en ander wel eens met eigen ogen wil zien. Zou hij dan niet denken dat elk willekeurig dier behalve de mens zelf die 'mens' was waarover hij had gehoord? Zou hij christenen niet overal elders zoeken dan op de plaatsen van rijkdom, luxe en tirannie?

We hebben het een en ander overgenomen uit het Romeinse recht, omdat dat kennelijk rechtvaardig is en we hebben de evangelische leer daaraan aangepast, zegt Erasmus. Maar dit recht leert ons kwaad met kwaad te vergelden. Vroeger waren er nog wat beperkingen, maar nu is er niets dat wij pseudo-christenen niet aangrijpen om oorlog te voeren. En de soldaat die het wredest is geweest, wordt kapitein in de volgende oorlog.

Voorstanders van oorlog willen nog wel eens naar het Oude Testament verwijzen, gaat hij verder. God beval immers de joden te strijden tegen hun vijanden? Ze vochten niet tegen elkaar, maar tegen vreemdelingen en slechte mensen. Het ging om een verschil in religie; hun tegenstanders aanbaden verkeerde goden. Maar als dit voorbeeld zo aantrekkelijk is, waarom hebben wij dan ook

niet de besnijdenis en het dieroffer overgenomen?

Christus zei dat we het zwaard weg moesten steken, behalve om – met een geestelijk zwaard – te vechten tegen de liefde voor geld, tegen toorn, ambitie, angst voor de dood. Dat is de enige oorlog die tot vrede leidt.

Maar mensen mogen toch in een rechtvaardige oorlog strijden?

Tja, antwoordt Erasmus: 'Wie vindt zijn eigen redenen om oorlog te voeren niet rechtvaardig?'

Na deze retorische vraag begeeft Erasmus zich op wat praktischer terrein. Sommige mensen voeren als 'argument pro' aan, dat er pausen zijn die ten strijde trekken. Maar waarom kijken we naar mensen in plaats van naar Christus? Het argument dat we een misdadiger toch ter dood mogen veroordelen, snijdt geen hout: in dat geval wordt alleen de schuldige gestraft, in een oorlog lijden duizenden onschuldige mensen. Daarom is het verstandig, dat men zich afvraagt of een oorlog wel zin heeft. Wie niet de geest van een vorst heeft, moet dan maar handelen als een zakenman; die doet ook niets dat teveel kost.

In goed middeleeuwse traditie illustreert Erasmus deze laatste bewering met een exemplen. Er waren eens

twee familieleden die ruzie hadden over een erfenis. Ze namen beiden juristen in dienst. Gelukkig kwam de ene op tijd bij zijn verstand en zei tegen de ander: het is goedkoper als we samen zonder hulp van buitenaf de erfenis verdelen. Wat ze daarop ook deden.

En zo kan men ook voordat men een oorlog gaat voeren maar beter arbitrage zoeken van wijze mannen. Zelfs een onrechtvaardige vrede is altijd nog beter dan een rechtvaardige oorlog.

Zelfs is het niet nodig tegen de Turken – die in Erasmus' tijd het oosten van Europa bedreigden – strijd te voeren. Het is beter hen te bekeren door hen te laten zien hoe christelijk wij zelf leven. Misschien zijn de Turken wel 'christelijker' dan wij: beter een eerlijke Turk dan een namaak-christen.

'Querela pacis', vrede's weklacht

Een paar jaar na de eerste verschijning van *Zoet is de oorlog* komt Erasmus in 1517 nog een keer terug op het thema dat hem zo na aan het hart ligt.

Vrede's weklacht is ontstaan in samenhang met zijn benoeming in 1516 tot raadsman van Karel V, een *sine cure* die hem wel een broodnodig inkomen verschaft.

Op aandringen van Karels kanselier, die streefde naar een verzoening met Frankrijk, schreef Erasmus deze tekst. Hierin voert hij de vrede sprekend op, net zoals hij enige tijd daarvoor vrouwe Zotheid het woord had gegeven in zijn *Lof der Zotheid*.

Veel argumenten komen na *Dulce bellum* bekend voor, en ook de retoriek is hetzelfde, maar het accent ligt anders. Zo begint de vrede met de klacht dat de mensen haar de rug toekeren. Zij is overal gaan zoeken waar ze een plaatsje zou kunnen vinden.

Bij de advocaten? Die bestrijden elkaar namens hun cliënten. In de steden? Daar is het onrustig. Vorsten? Die maken een veelbelovende indruk, maar zij laten zich meer leiden door begeerten dan door een juist oordeel. Geleerden dan? Die strijden weliswaar niet met

wapens, maar handelen daarom niet minder onzinnig. De godsdienst? Vergeet het maar: nergens is het kapittel het eens met de bisschop, en onder elkaar ruziën de kanunniken ook.

De orden? Die zijn verscheurd door partijtwisten. Kan zij haar hoop stellen op echtparen? Welnee, ook hier is het geen koek en ei. Dan is er misschien plaats voor haar in het hart van één individuele christen? Maar nee, zelfs de mens vecht met zichzelf: het verstand voert oorlog met verkeerde neigingen als toorn, eerzucht, gierigheid.

Klonken er krijgstrompetten bij de geboorte van Christus? Integendeel, engelen verkondigden de vrede. Christus laat de zijnen vrede na, geen paarden of rijkdom. Een vorst moet net als Christus dienaar zijn en geen heerser.

Alle christelijke geschriften spreken van de vrede: handel daar dus naar, of noem je geen christen.

In de praktijk worden de dieren door de mensen in wreedheid overtroffen. Ooit tien leeuwen tegen tien stieren zien vechten? Bij het gewone volk zou domheid nog het excuus kunnen zijn, maar degenen die een oorlog beginnen zouden toch beter moeten weten. Wraak willen nemen getuigt bovendien van een laag karakter ...

De Lof der Zotheid

Tussen de eerste versie van *Dulce bellum* en de *Querela pacis* verschijnt de eerste editie van Erasmus' – zoals hij het zelf beschouwde – tussen-doortje, de *Lof der zotheid*. Hierin spreekt hij zich op een aantal plaat-

sen niet vóór de vrede maar wel tégen de oorlog uit.

Het korte hoofdstuk 23 gaat helemaal over oorlogen. Die kunnen alleen maar gevoerd worden door klaplopers, koppelaars, rovers, sluipmoordenaars, boeren, sufferds, mensen met schulden en al het andere uitschot. Ook in hoofdstuk 59, over pausen trekt hij fel van leer: de oorlog is zo vreselijk, dat hij eerder iets is voor wilde beesten dan voor mensen. De oorlog is zo onzinnig, dat de dichters hem als door de Furiën gezonden voorstellen. Hij is zo verpestend dat hij een algehele corruptie der zeden veroorzaakt. De oorlog is zo onrechtvaardig dat de ergste rovers hem het best kunnen voeren, en zo goddeloos dat er tussen hem en Christus geen enkel verband bestaat. Maar toch laten pausen alles in de steek en houden zich alleen hiermee bezig...

En al is de *Lof der zotheid* dan een ironische lofrede, hier is Erasmus wel degelijk heel serieus! En ook schertst er iets door van de politieke situatie in zijn tijd. Hij schreef dit boekje namelijk toen hij net terug was van een verblijf in Italië, waar hij had gezien hoe de oorlogszuchtige paus Julius II ten strijde trok tegen zijn vijanden.

Na de dood van deze paus schrijft hij anoniem een dialoog *Julius buitengesloten uit de hemel*, waarin Petrus de paus bij de hemelpoort de toegang weigert. Daarin komt de volgende passage voor. Als Petrus hem vraagt: 'Laat me je verdiensten zien. Heb je de ware leer geleerd?' antwoordt Julius: 'Te druk met vechten!'

'Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo'

Een ander, ogenschijnlijk wat meer ambivalent, geluid laat Erasmus horen in zijn, tamelijk snel geschreven, *Uiterst nuttige raadgeving over oorlogvoering met de Turken*, van maart 1530.²

De toestand in West Europa is dan, zacht gezegd, penibel. In 1526 leed de Hongaarse koning Lodewijk II een zware nederlaag tegen sultan Suleiman I in de slag bij Mohács, een stad in Hongarije aan de Donau.³ In 1529 sloegen de Turken het beleg voor Wenen, dat een maand duurde; Neder-Oostenrijk werd geplunderd.

Doordat het voortdurend regende waren veel kamelen, die Suleiman meebracht, onderweg doodgegaan, met alle gevolgen vandien voor de manschappen en het materiaal dat zij droegen. De logistiek van de aanvoer was bovendien niet optimaal. Ook tijdens het beleg bleef het regenen. De Turkse kanonnen konden niet veel aanrichten tegen de muren. Het Weense garnizoen hield goed stand, de meeste burgers waren al uit de stad vertrokken. Uiteindelijk moesten de Turken terugtrekken. Deze situatie brengt Erasmus ertoe zijn *Utilissima consultatio* te schrijven, een tekst die we kunnen beschouwen als één van de vele *Turcica*, 'Turkendrukken', pamfletten die in deze jaren verschijnen. Erasmus' publikatie verschilt echter van deze andere omdat hij vooral oproept tot een beter christelijk leven.

In een brief uit 1526, aan de Franse koning Frans I, had hij al gezegd:



Literatuur

A.G. Weiler, 'Middeleeuwse theorieën over de rechtvaardige oorlog' in: L. de Blois, L. Wecke, A.G. Weiler, *Rechtvaardiging van de oorlog van de oudheid tot in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1987)

Ph.C. Dust, *Three Renaissance Pacifists. Essays in the theories of Erasmus, More and Vives* (New York etc. 1987).

J.A. Fernandez, 'Erasmus on the just war', *Journal of the History of Ideas* 34 (1973) 209-226.

De tekst van 'Dulce Bellum inexpertis' is afkomstig uit *Opera Omnia II-vii*, ed. R. Hoven (Amsterdam 1999) 11-44. Vertaling in: M. Mann Phillips, *The adages of Erasmus. A study with translation* (Cambridge 1964) 308-353.

'Querela pacis, vrede's weeklacht' is te vinden in de *Opera Omnia IV-2*, ed. O. Herding (Amsterdam 1977) 3-100; de tekst zelf beslaat iets meer dan vijfen-twintig pagina's en is daarmee ongeveer evenlang als 'Dulce Bellum ...'.

De lof der zotheid is vertaald en voorzien van annotaties recent opnieuw verschenen: P. Bange, *Desiderius Erasmus Lof der Zotheid* (Nijmegen 2000).

'Utilissima consultatio de bello turcis inferendo' staat in de *Opera Omnia V-3*, ed. A.G. Weiler (Amsterdam 1986) 1-82. P.S. Allen, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami VI* (Oxford 1926) Ep. 1722.

'Als de christelijke vorsten eendrachtig waren, zouden de Turken minder duren'.

Voor Erasmus, maar daarin is hij niet de enige, zijn de Turken een instrument in handen van een toornige God om slechte christenen te straffen.⁴ Overigens geven protestanten en katholieken elkaar over en weer de schuld van de dreiging. Erasmus' eigen positie lijkt een beetje dubbelzinnig. Niet elke oorlog tegen de Turken is automatisch rechtvaardig en vroom, maar géén weerstand bieden is ook niet de juiste oplossing. Heel erasmiaans wordt er wel aan toegevoegd: Turken zijn ook mensen en halve christenen, omdat ze Christus erkennen als profeet. De gevaarlijkste vijanden van de kerk zijn (kerk-)vorsten die niet vroom genoeg zijn. En dat hij de strijd tegen de Turken niet als impliciet goed beoordeelt

blijkt wel uit zijn opvatting dat iemand die in een slag tegen de Turken sneuvelt, alleen maar naar de hemel gaat als hij een rein geweten heeft.

Voor ons is hier vooral zijn opmerking interessant dat twee dingen noodzakelijk zijn als men ten strijde trekt: een rechtvaardige oorzaak en een religieuze ziel.

'Een oorlog is alleen succesvol als we vooral proberen Gods toorn te verzoe-nen, als onze opzet rein en rechtvaardig is, als we op Christus vertrouwen, onder zijn banier vechten, als Hij in ons triomfeert, als we zijn geboden gehoorzamen. Als we de vijand aanvallen alsof Hij toekeek.'

Het lijkt alsof we hier een eind verwijderd zijn van de verontwaardiging die spreekt uit het *Dulce bellum* of de *Querela pacis*. Maar dit citaat slaat op de oorlog die de christen in zichzelf moet uitvechten tegen zijn eigen zonden; het gaat dus om de geestelijke strijd.

Als het om een echte oorlog gaat blijft Erasmus van mening dat andere oplossingen altijd beter zijn. Oorlog is slechts het laatste redmiddel in uiterste noodzaak. Zelf zou hij liever missionarissen naar de Turken sturen. Bovendien vindt hij telkens weer, dat christenen eerst maar eens zichzelf moeten verbeteren.

Ten slotte

Erasmus was een man van *concordia*, *consensus*, en *compromis*. Erasmus was daarmee ook een pacifist. Dat blijkt uit zijn houding tegenover Luther en de reformatie, dat blijkt ook uit zijn visie op gewapende conflicten. Hij is een fel tegenstander van welke oorlog dan ook. In de hiervoor genoemde teksten veroordeelt hij in krasse taal alles wat maar enigszins met gewapende strijd te maken heeft. Ook in andere werken komen we soortgelijke geluiden tegen. Ten aanzien van het begrip 'rechtvaardige oorlog' is hij uiterst sceptisch: als een oorlog 'rechtvaardig' is, vallen er toch nog altijd aan beide kanten onschuldige slachtoffers en worden die oorlogen nog altijd gevoerd door het 'uitschot' van huursoldaten. Daarom zou hij het liefst

voor elk conflict een bemiddelaar aanwijzen, die de tegenstanders weer tot elkaar brengt. En als dat niet lukt moeten de antagonist zelf in een tweekamp hun geschil uitvechten. Bovendien kan men maar beter een onrechtvaardige vrede handhaven dan een rechtvaardige oorlog voeren; de prijs voor de vrede is nooit te hoog. Algemeen belang moet zwaarder wegen dan privé belang. Een vorst moet zich te allen tijde realiseren dat hij een dienaar is van zijn volk. En dat volk wil vrede en haat oorlog.

De enige strijd die Erasmus kan billijken is de geestelijke strijd die een christen moet voeren tegen de zonden in zijn eigen ziel. De hoogmoed moet overwonnen worden door de nederigheid, de hebzucht door de vrijgevigheid, de toorn door de zachtmoedigheid. Dat is typisch Erasmus: door Christus na te volgen zal de mens de juiste houding tegenover God, de naaste en zichzelf leren. Oorlog hoort daar niet bij.

Dit artikel is gebaseerd op de lezing die Petty Bange hield op 11 februari jl. tijdens het symposium 'Voorlopers van de vrede' georganiseerd door de landelijke studentenvereniging Cosmicus.

Noten

- 1 In de editie van 1508 is er nog sprake van een kort commentaar op dit gezegde, in 1515 is het de uitvoerige tekst geworden die we nu nog kennen, ruim 25 dichtbedrukte pagina's in de moderne uitgave van Erasmus' *Opera omnia*.
- 2 Erasmus draagt de tekst op aan de jurist Johannes Rinck, de zoon van een Keulse burgemeester, die aan de rijksdag te Augsburg van 1530, waar het Turkengevaar besproken werd, zou hebben deelgenomen.
- 3 In 1529 schreef Erasmus voor zijn weduwe Maria van Hongarije, een zuster van Karel V en regentes van de Nederlanden *De vidua christiana*, 'Over de christelijke weduwe'.
- 4 Ook volgens Luther gebruikt God de Turken als werktuig om de mensen te straffen voor hun misdaden. Hij bestrijdt niet dat de christelijke overheid het recht heeft de Turken weerstand te bieden (ASD V-3, 21,58).

'Geen dwangbuis maar kansen'

MARIA VAN HAPEREN

VMBO studiedag smaakt naar meer

Nog voordat de media het VMBO in het vizier kregen, stond de VGN studiedag van 8 april al gepland. Dat tegen de honderd docenten deelnamen aan deze bijscholing en een aantal vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties hun actieve belangstelling toonden, was echter een verrassing. Ondanks alle negatieve geluiden blijken nog voldoende docenten iets te willen maken van geschiedenisonderwijs aan VMBO leerlingen. Er is wel duidelijk werk aan de winkel, maar als alle opmerkingen succesvol worden gekanaliseerd, vakdidactici, methodemakers en uitgevers het belang van de VMBO leerling laten prevaleren boven eigen deelbelangen en docenten uit hun luie stoel komen om te investeren in vak en leerlingen, dan komt het toch nog goed met het vak geschiedenis op het VMBO.



Het programma beloofted genoeg interessants. Iedere deelnemer kon vier workshops naar keuze bezoeken.

Succesvolle projecten van collegae bekijken en discussiëren over antisemitisme op 'zwarte' scholen; ICT uitproberen met behulp van Het geheugen van Nederland; vernemen wat voor veranderingen de Citogroep in het centraal schriftelijk eindexamen op het VMBO gaat aanbrengen en daarbij kanttekeningen plaatsen; oefenen met activerende werkvormen en toetsen of die inderdaad wel zo geschikt zijn voor VMBO leerlingen; en de uitwerking van de tien tijdvakken van De Rooy bekritiseren.

De Ronde Tafel: Hein Plegi en Ben Nijhuis demonstreerden o.a. een door leerlingen gemaakt spel.

A. LEERLINGEN & DIDACTIEK

1. Een VMBO-leerling luistert niet langer dan 5 minuten naar een docerende of instruerende leraar. BB/KB leerlingen nog minder.
2. Traditioneel onderwijs aan grote groepen is, vooral bij BB/KB, vragen om problemen.
3. Meer zelfstandig en productieve werken is, vergeleken met klassikaal onderwijs, in het VMBO (ook) bij het vak geschiedenis een stap vooruit.
4. Geschiedenis kan door een activerende didactiek aantrekkelijker en zinvoller worden.

B. LEERMETHODEN

5. Methodes en werkboeken kunnen "leren" minder laten lijken op lezen en schrijven.
6. Met methodes en werkboeken gericht op bekorte en kernachtige lessen waarbij iets te maken, te doen en te beleven is, zonder leerlingen geschiedenis met saai vinden.
7. De overladenheid in methodes en werkboeken kan flink worden teruggedrongen door hoofd- en bijzaken duidelijk van elkaar te scheiden.
8. Zonder scherpe kwaliteitscriteria zullen methodes en werkboeken voor een ruiterlijk gebied de bekortingen houden die ze nu al hebben.

C. LEERSTOFKEUZE

9. Door meer op de beleving van leerlingen en het vervolgonderwijs te maken en minder op overzicht, oriëntatiekennis en algemene vast geschiedenis veel zinvoller te maken.
10. VMBO leerlingen (en leraren) hebben meer behoefte aan duidelijkheid en haalbare programma's die goed aangeven wat de kernstof is, dan aan globale eisenlijsten.
11. Het vak geschiedenis is in de BB en KB leerwegen beter af als onderdeel van een geïntegreerd vak, en GL TL kan het beter een zelfstandig vak blijven.
12. De VON moet criteria (laten) ontwikkelen waarmee docenten de kwaliteit van geschiedenis in een geïntegreerd leergebied kunnen beoordelen.

Het VMBO van de geschiedenisleraar

Bart Engbers, historicus en directeur van het Vader Rijn College in Utrecht, gaf in de openingsspeech een resumé van alle negatieve opmerkingen die de afgelopen maanden in de pers zijn verschenen over het VMBO en zette een paar lijnen uit waarlangs het geschiedenisonderwijs zich volgens hem in de toekomst kan bewegen.

Engbers: 'Je hoort zo vaak zeggen dat de ambachtsschool weer ingesteld moet worden en het VMBO moet worden afgeschaft ...

Duidelijk is dat het VMBO volop in de belangstelling staat, maar waarover gaat de discussie? Om het heel korte door de bocht uit te drukken: het gaat over het negatieve beeld van het totale VMBO op basis van voorbeelden uit stukjes VMBO. En de bijdrages aan die discussie hebben intussen een hoge graad van ranzigheid gekregen.

Terwijl het hele VMBO wordt beklad, wordt de gesignaleerde problematiek niet door iedereen in dat onderwijs ook als zodanig ervaren en dat leidt tot grote frustratie.

De problematiek is regionaal te duiden: de grote steden en de rurale gebieden. Het is de problematiek van de sociale onderkant van de samenleving.

In de grote steden komt de sociale problematiek de scholen in, waar

kinderen uit deze milieu's naartoe gaan.'

'Vanuit mijn zorg voor leerlingen die centraal schriftelijk examen moeten doen en een heel zwakke kennis van geschreven Nederlands hebben, ben ik reeds eerder van leer getrokken tegen het schriftelijk examen en de manier waarop dat is geregeld. Dat is me op veel kritiek komen te staan, omdat ik een te negatief beeld van het VMBO zou schetsen.

Zestig procent van de Nederlandse leerlingen gaat naar het VMBO en de nieuwe wetgeving beoogt een maximalisering van het civiele effect van het VMBO diploma. Maar moeten docenten en schoolleiders leerlingen met een zwakke kennis van het geschreven Nederlands dan maar laten mislukken door een ondoordachte homogenisering van het VMBO?'

'Bij het beoordelen en inrichten van het vak geschiedenis moeten we ons terdege realiseren dat er veel verschillen in het VMBO zijn.

Er is op dit moment gelukkig een klimaat aan het ontstaan waarin de inhoudelijke invulling van het onderwijs een grote vrijheid krijgt. Wat mij betreft zijn daarbij vier tendensen te herkennen die bepalend zijn voor het geschiedenisonderwijs. Zo kan iedere school de inrichting van het eigen onderwijs ter hand nemen en zich daarmee profileren.

Daarnaast is vakkenintegratie mogelijk. Aan de periode van grote versnippering van vakken lijkt een einde te zijn gekomen en integratie en thematisering van het onderwijs is meer voor de hand komen te liggen. Hierbij kan het vak geschiedenis een belangrijke rol spelen. En het kan helpen om leerlingen beter voor te bereiden op het MBO onderwijs dat in 2006 ingericht zal zijn aan de hand van competenties die zo belangrijk zijn voor het welzijn in de maatschappij.

Een vierde ontwikkeling heeft betrekking op allerlei vormen van Nieuw Leren. Daarvoor zijn inmiddels verschillende woorden in omloop als sociaal constructivisme, natuurlijk leren, competentie gericht leren en werken, waarbij vakleerkrachten terzijde worden geschoven en webquest, schooltijden, ateliers, werkmeesters en leermeesters verschijnen.

Het zijn belangrijke tendensen, want het VMBO dient leerlingen voor te bereiden op het MBO, waar ze een startkwalificatie voor de arbeidsmarkt dienen te verwerven. En waarmee aan leerlingen een kans wordt gegeven om vanuit het MBO door te stromen naar het HBO. Zo hebben ze een koninklijke weg om ook hoog gekwalificeerd te worden.'

'Welke plek neemt het vak geschiedenis tegen deze achtergrond in en wat voor invloed kan het spelen?

D. EXAMENS

13. Door de exameneisen kan je (te) vaak minder boeiend lesgeven dan je zou willen.
..... 15
14. Examens moeten vooral de overlap tussen BB en KB recht doen gezien het programma en het type leerlingen. Examens horen dan ook meer uit te gaan van een overlap tussen BB en KB, dan de huidige 50% overlap tussen KB en GLT.
..... 2 rood
15. Geschiedenis als examenvak is voor BB en KB-leerlingen overbodige ballast.
..... 1 blauw
16. Het huidige examenprogramma moet onveranderd blijven.
..... 1 rood
..... 1 blauw

E. AAN DE BASIS

17. Het vak geschiedenis zoals we dat nu kennen heeft onvoldende bestaansrecht in het VMBO. Het is te talig, te abstract en te overladen en geldt dus ook als onpraktisch.
..... 1 rood
..... 1 blauw
18. Onze schoolsgeschiedenis zou zijn waarde meer ervan moeten putten dat het leerlingen inzicht biedt in de tijd- en plaatsgebondenheid van wat in de wereld speelt, dan dat het hen stimuleert om zich met bepaalde tradities te identificeren.
..... 2 blauw
19. Er is grote behoefte aan geschiedenisleraren op het VMBO die een ruim vakinzicht hebben en de vakinhoudelijk goed beheersen. Men leunt nu teveel op 'het boek'.
..... 2 blauw
20. Geschiedenis wordt in de schoolorganisatie te vaak gebruikt als sluitpost.
..... 1 rood
..... 5 blauw

De stellingen

Rood (hier zwart) betekent: tegen

Foto's:

Linksboven: Herry Groothuis, dagvoorzitter opent de VMBO-dag.

Linksonder: Forum-voorzitster Margriet Hielkema bereidt de discussie voor.

Rechtsboven en onder:

Het forum reageert op de opmerkingen en vragen uit de zaal.



'Geen dwangbuis maar kansen'



Daarover staan nog veel vragen open.

Heeft het Nederlandse onderwijs met al zijn verschillen een canon nodig als kern van een Nederlands burgerschap?

Moeten al onze leerlingen de tien belangrijkste personen kennen?

Vrij Nederland (nummer 10, 6 maart 2004) somde ze op zo'n fraaie wijze op: Willem van Oranje, Willem Drees, Thorbecke, Erasmus, Wilhelmina, Multatuli, Rembrandt, Hugo de Groot, Johan de Wit, Spinoza en als hekkensluis een vrouw, Aletta Jacobs?

Wat worden we wijzer van onze geleerde vakbroeders? Dat we al cirkelend rond draaien in de era van liberaal kapitalisme voor de eeuwigheid, waarbij geschiedenis geen grondstof meer is voor de emancipatie van groepen in de samenleving. Alleen hypes geven zo nu en dan een impuls aan historische belangstelling, niet betrokkenheid bij emancipatie van groepen, maar wetenschappelijke hoogstandjes en cultureel plezier houden het vak in stand.'

'De toekomst van het vak geschiedenis ligt voornamelijk in de handen van de docenten. Afhankelijk van de plek in Nederland kan die docent berekenisvolle geschiedenis maken met leerlingen.

Het gaat niet alleen om kennis van chronologie, ook andere aspecten van het vak sluiten naadloos aan bij tendenzen in het onderwijs.

Op welk wijze kan beter worden ontdekt wat empathisch denken is? Dat vermogen is fantastisch te ontwikkelen met hulp van historische casussen.

Maar ook in het normen-en-waarden-debat heeft het vak heel wat te bieden. De geschiedenis van de

rechtstaat en de verzorgingstaat zijn uitstekende voorbeelden om onze visie van *respect* handen en voeten te geven.

Waarschijnlijk zal de vakdocent over het muurtje van de geschiedenis moeten kijken en samen met collega's van andere vakken aan de slag moeten gaan om onderwijs te maken, maar dat biedt ook kansen. Zeker als je onderwijs mag maken dat niet door de overheid wordt opgelegd.'

De rest van de ochtend werd gevuld met twee workshops naar keuze.

De leerlingen van het Utrecht Zuid College wezen iedereen graag de weg naar het volgende klasje. Daarna volgde de lunch en weer twee workshops.

Aan het einde van de dag was er een forumdiscussie ter afsluiting, waaraan de deelnemers aan de studiedag enthousiast meededen.

Het forum

Tijdens de forumdiscussie haakte Margriet Hielkema, voormalig vice-voorzitter van de VGN en docente aan het Keizer Karelcollege in Amstelveen, in op de woorden van Engbers.

Arie Wilschut (Instituut voor Geschiedenisdidactiek), Huub Kurstjens (Citogroep), Jan de Vries (vakdidacticus) en Peter Wester (voorzitter VGN) kregen een drietal onderwerpen voorgeschoteld: leerlingen en didactiek, leermiddelen en leerstofkeuze. Kernthema's van het onderwijs waarover de conferentiedeelnemers zich middels het plakken van stickertjes bij prikkelende stellingen hadden uitgelaten.

Dat leerlingen in het vmbo, of dat nu kader/beroepsgericht is, gemengd/theoretisch of helemaal theoretisch onderwijs betreft, zich slechts vijf minuten kunnen concentreren werd door de zaal resoluut naar het rijk der fabelen verwezen. Om vijf minuten les te laten volgen door goede activerende didactiek, waarbij volgens didacticus De Vries de docent aanstuurt en begeleidt, werd ook niet zonder meer geaccepteerd.

'Had je daar 25 minuten neergezet, dan gaat het ook', meende een zelfbewuste docent. 'Veel leerlingen zeggen regelmatig tegen me: vertel maar

een goed verhaal in plaats van die domme opdrachten.'

En daarmee schoof de discussie automatisch naar de leermiddelen.

Is daar iets mis mee, of is het signaal uit het veld richting de uitgevers niet helder genoeg? Krijgen vmbo leerlingen wel de 'juiste' schoolboeken voor hun neus? Boeken die bij het type leerling passen?

Volgens Wilschut bestaat er nog steeds een discrepantie tussen het streven van uitgevers om zoveel mogelijk boeken te verkopen en wat de markt vraagt en nodig heeft. Maar ook die insteek bleek te kort door de bocht, want 'een methode is slechts een hulpmiddel en doorgaans zijn die boeken veel te simpel', aldus een leraar in de zaal.

Dat de geschiedenismethodes, net als andere schoolboeken, te duur zijn voor veel ouders was weliswaar een feit, maar hoeft geen punt te zijn. Veel docenten blijken namelijk te kopiëren wat hun aanstaat en maken daarmee hun eigen programma. Didactische handleidingen met flink wat activerende werkvormen zouden een pré zijn. 'Maar', repliceerde uitgever Bert Hukema: 'Waarom blijkt dan uit onderzoek dat slechts vijf procent van de docenten de docentenhandleidingen inkijkt?'

En dat leidde tot een openbare beken-tenis dat veel docenten eigenlijk te lui zijn om zelf iets te bedenken voor hun leerlingen. Een mevrouw: 'Ik schaam mij inderdaad dood, maar de werkelijkheid is dat wanneer jij als docent iets leuks bedenkt, jouw collega het eventueel wel overneemt, maar dan liefst alles kant en klaar en met een uitgebreide uitleg erbij.'

Geschiedenis mag dan een vak van woorden zijn, soms te talig voor taalzwakke leerlingen, toch mag het op geen niveau van het vmbo verdwijnen. Een te overladen programma is onpraktisch, maar geschiedenis is noodzakelijk wil een leerling zich ontplooiën tot een volledige en weerbare burger. Of zoals Wilschut zei: 'Maatschappelijke toestanden laten zich nu eenmaal het best vertalen via een verhaal van mensen en daarvoor is het vak geschiedenis broodnodig, op alle niveaus'.

Graag zouden we in *Kleio* deze discussies willen voortzetten, leuke lesideeën willen afdrukken en kritiek willen horen, zodat we kunnen ingaan op behoeften en verlangens uit het vmbo veld. Neem contact met ons op. Pak de telefoon, mail, of fax naar de kleio-eindredactie!
tel 030-6883576, fax 030-6888459
e-mail: c.bogaerts@hccnet.nl



Het centraal schriftelijk examen vmbo 2005

Basisberoepsgerichte leerweg

Kerndeel 3

Leervaardigheden in het vak geschiedenis en staatsinrichting

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan:

1. verschillende typen historische vragen herkennen.
In dat verband kan hij/zij:
 - onderscheid maken in beschrijvende, verklarende en waarderende vragen.
2. bij gegeven historische vragen informatie verwerven;
 - bronnen en bronfragmenten selecteren, lettend op bruikbaarheid,
 - gebruik maken van verschillende typen historisch bronnenmateriaal, mondeling, schriftelijk, audiovisueel.
3. verworven of aangereikte informatie verwerken;
 - gegevens ordenen en zo nodig bewerken,
 - gegevens beoordelen op bruikbaarheid,
 - gegevens analyseren en een eigen standpunt weergeven en toelichten.
4. principes en procedures die kenmerkend zijn voor de benaderingswijzen van het vak geschiedenis en staatsinrichting toepassen;
 - ordening aanbrengen in historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen,
 - historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen plaatsen in historische perioden en in maatschappijtypen
 - verschijnselen uit verschillende perioden en samenlevingen vergelijken
 - in historische processen aspecten van continuïteit en verandering herkennen
 - op basis van gegeven werkmateriaal verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen,
 - de aanleiding herkennen als de meest directe oorzaak
 - herkennen hoe oorzaken van verschillende aard historische processen beïnvloeden
- zich op basis van historische gegevens een beeld vormen van historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen,
 - rekening houden met de standplaatsgebondenheid van de bronnen
- een eigen standpunt over historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen weergeven en toelichten,
 - zich verplaatsen in opvattingen, waarden en motieven van mensen in het verleden, er rekening mee houdend dat zij niet over dezelfde kennis konden beschikken als wij nu
 - opvattingen, waarden en motieven, waardoor mensen in het verleden werden geleid, vergelijken met die van zichzelf en tijdgenoten
5. resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen;
 - een verslag van beperkte omvang schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie,
 - een geschikt medium kiezen en gebruiken, rekening houdend met randvoorwaarden als beschikbare tijd en middelen.
6. gebruikmaken van informatie- en communicatietechnologie bij de bestudering van historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen;
 - geautomatiseerde zoeksystemen in bibliotheken, mediatheken en telecommunicatieprogramma's gebruiken,
 - eenvoudige geautomatiseerde gegevensbestanden raadplegen,
 - gegevens bewerken met behulp van eenvoudige tekstverwerkings- en rekenprogramma's,
 - eenvoudige simulatieprogramma's gebruiken.
7. zo zelfstandig mogelijk enkele eenvoudige onderzoeken van beperkte omvang uitvoeren over thematieken die aansluiten bij de inhoud van de exameneenheden K4 t/m K9.
In dat verband kan hij/zij in K3 geformuleerde vaardigheden en benaderingswijzen in samenhang hanteren.



*De industrie gaat voor.
Cartoon van Albert Hahn
uit 1908.*

De Fabrikant: „De vorige maand heb je vijf volle dagen vrij gehad om te bevallen, nou moet je al weer een dag weg om het jong onder den grond te stoppen, waar gaat het op die manier met mijn zaken heen?“

Kerndeel 6 De industriële samenleving in Nederland

De kandidaat kan:

1. het ontstaan van een industriële samenleving in Nederland beschrijven en daarbij ingaan op de rol van ontwikkelingen in technologie;
 - wetenschap en toepassingen in (industriële) techniek,
 - schaalvergroting.
2. herkennen hoe het proces van industrialisatie in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw leidde tot veranderingen in arbeidsomstandigheden en arbeidsverhoudingen;
 - voortgaande arbeidsdeling / werktijden / vrouwen- en kinderarbeid / beloning / ontbreken sociale zekerheid,
 - van patroon-gezel naar directeur-arbeider / ontwikkeling vakbonden.
3. de rol van vakbonden en van politieke organisaties bij het streven naar verbetering van arbeidsomstandigheden herkennen en daarbij ingaan op de Kinderwet van Van Houten en de Arbeidswet van 1919;
 - organisatie arbeiders / stakingen / onderlinge verzekering / sociale wetgeving.
4. herkennen hoe verdere industrialisatie en economische groei na de Tweede Wereldoorlog leidden tot schaalvergroting in het bedrijfsleven, tot verstedelijking en tot vergroting van welvaart en consumptie.
5. herkennen hoe de economische groei na de Tweede Wereldoorlog en het onderwijsbeleid van de jaren zestig bijdroegen tot grotere sociale mobiliteit in het laatste kwart van de twintigste eeuw;
 - mammoetwet / studiefinanciering
6. de invloed herkennen van factoren als opleiding, beroep, afkomst, sekse en etniciteit op sociale mobiliteit in Nederland aan het begin van de industrialisatie en in het laatste kwart van de twintigste eeuw en over de veranderde invloed een eigen standpunt weergeven en toelichten.

Kerndeel 9 De Koude Oorlog

De kandidaat kan:

1. de internationale verhoudingen voor en aan het eind van de Tweede Wereldoorlog herkennen en daarbij ingaan op de positie van Duitsland, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten;
 - VS - SU tegenstelling sinds 1917: kapitalistisch / democratisch - communisme/dictatuur,
 - VS en SU als overgebleven wereldmachten na de Tweede Wereldoorlog,
 - Nazi-Duitsland / nederlaag en bezetting.
2. het ontstaan van de Koude Oorlog beschrijven en daarbij ingaan op de ideologische tegenstellingen en het streven naar invloedssferen in Europa;
 - Jalta,
 - Oost-Europa/SU tegenover West-Europa/VS.
3. het verloop van de Koude Oorlog aan de hand van ontwikkelingen in Duitsland herkennen en daarbij ingaan op de blokkade van Berlijn in 1948, de Duitse deling, de vlucht naar het Westen en de bouw van de Berlijnse Muur.
4. herkennen hoe politieke en economische ontwikkelingen binnen de Sovjet-Unie in de loop van de jaren tachtig hebben bijgedragen aan het einde van de Koude Oorlog;
 - Gorbatsjov / Perestroika en Glasnost,
 - ineenstorten systeem,
 - onbetaalbaarheid wapenwedloop / oorlog in Afghanistan.
5. de bijdrage van Duitsland aan politieke stabiliteit in Europa na de Duitse eenwording herkennen en daarover een eigen standpunt weergeven en toelichten.

Kaderberoepsgerichte leerweg

Kerdeel 3:

Leervaardigheden in het vak geschiedenis en staatsinrichting

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan:

1. verschillende typen historische vragen herkennen en zo zelfstandig mogelijk formuleren.

In dat verband kan hij/zij:

- onderscheid maken in beschrijvende, verklarende en waarderende vragen.

2. bij gegeven of zelf geformuleerde historische vragen informatie verwerven;

- bepalen welke (soort) historische informatie nodig is,
- geschikte informatiebronnen inventariseren,
- bronnen en bronfragmenten selecteren, lettend op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit,
- gebruikmaken van verschillende typen historisch bronnenmateriaal, mondeling, schriftelijk, audiovisueel.

3. verworven of aangereikte informatie verwerken;

- gegevens ordenen en zo nodig bewerken,
- gegevens beoordelen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit,
- gegevens analyseren en een eigen standpunt weergeven en toelichten.

4. principes en procedures die kenmerkend zijn voor de benaderingswijzen van het vak geschiedenis en staatsinrichting toepassen;

- ordening aanbrengen in historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen:
 - historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen plaatsen in historische perioden en in maatschappijtypen,
 - verschijnselen uit verschillende perioden en samenlevingen vergelijken,
 - in historische processen aspecten van continuïteit en verandering herkennen,
 - veranderingen onderscheiden naar de snelheid waarmee deze plaatsvinden, van schoksgewijs tot geleidelijk;
- op basis van gegeven werkmateriaal verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen:
 - de aanleiding herkennen als de meest directe oorzaak,
 - herkennen hoe oorzaken van verschillende aard historische processen beïnvloeden,
 - directe en indirecte oorzaken onderscheiden,

- onderscheid maken tussen oorzaken van meer en minder belang,
- gevolgen die op korte termijn spelen, onderscheiden van gevolgen op lange termijn;
- zich op basis van historische gegevens een beeld vormen van historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen:
 - rekening houden met de standplaatsgebondenheid van de bronnen,
 - rekening houden met de eigen standplaatsgebondenheid,
 - vaststellen waardoor de standplaatsgebondenheid bepaald werd/wordt;
- een eigen standpunt over historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen weergeven en toelichten:
 - zich verplaatsen in opvattingen, waarden en motieven van mensen in het verleden, er rekening mee houdend dat zij niet over dezelfde kennis konden beschikken als wij nu,
 - opvattingen, waarden en motieven, waardoor mensen in het verleden werden geleid, vergelijken met die van zichzelf en tijdgenoten.

5. resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen;

- een verslag van beperkte omvang schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie,
- een geëigend medium kiezen en gebruiken, rekening houdend met doel, doelgroep en randvoorwaarden als beschikbare tijd en middelen.

6. gebruikmaken van informatie- en communicatie-technologie bij de bestudering van historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen;

- geautomatiseerde zoeksystemen in bibliotheken, mediatheken en telecommunicatieprogramma's gebruiken,
- eenvoudige geautomatiseerde gegevensbestanden raadplegen,
- gegevens bewerken met behulp van eenvoudige tekstverwerkings-, reken- en spreadsheet programma's,
- eenvoudige simulatieprogramma's gebruiken.

7. zo zelfstandig mogelijk enkele eenvoudige onderzoeken van beperkte omvang uitvoeren over thematieken die aansluiten bij de inhoud van de exameneenheden K4 t/m K9.

In dat verband kan hij/zij de in K3 geformuleerde vaardigheden en benaderingswijzen in samenhang hanteren.

Kerndeel 6 De industriële samenleving in Nederland

De kandidaat kan:

1. het ontstaan van een industriële samenleving in Nederland beschrijven en daarbij ingaan op de rol van ontwikkelingen in technologie, in ondernemerschap en in het gebruik van kapitaal;
 - wetenschap en toepassingen in (industriële) techniek,
 - schaalvergroting.
2. herkennen/beschrijven hoe het proces van industrialisatie in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw leidde tot veranderingen in arbeidsomstandigheden en arbeidsverhoudingen;
 - voortgaande arbeidsdeling / werktijden / vrouwen- en kinderarbeid / beloning / ontbreken sociale zekerheid,
 - van patroon-gezel naar directeur-arbeider / ontwikkeling vakbonden.
3. de rol van vakbonden en van politieke organisaties bij het streven naar verbetering van arbeidsomstandigheden herkennen/beschrijven en daarbij ingaan op de Kinderwet van Van Houten en de Arbeidswet van 1919;
 - organisatie arbeiders / stakingen / onderlinge verzekering / sociale wetgeving.
4. herkennen/beschrijven hoe verdere industrialisatie en economische groei na de Tweede Wereldoorlog leidden tot schaalvergroting in het bedrijfsleven, tot verstedelijking en tot vergroting van welvaart en consumptie.
5. herkennen/beschrijven hoe de economische groei na de Tweede Wereldoorlog en het onderwijsbeleid van de jaren zestig bijdroegen tot grotere sociale mobiliteit in het laatste kwart van de twintigste eeuw;
 - mammoetwet / studiefinanciering.
6. het aandeel van landbouw, industrie en diensten in de Nederlandse economie bij het begin van de industrialisatie in de tweede helft van de negentiende eeuw en in de huidige tijd vergelijken.
7. sociale gelaagdheid bij het begin van de industrialisatie vergelijken met sociale gelaagdheid aan het einde van de twintigste eeuw en daarbij ingaan op de te onderscheiden lagen en beroepen.
8. de invloed herkennen/beschrijven van factoren als opleiding, beroep, afkomst, sekse en etniciteit op sociale mobiliteit in Nederland aan het begin van de industrialisatie en in het laatste kwart van de twintigste eeuw en over de veranderde invloed een eigen standpunt weergeven en toelichten.

Kerndeel 9 De Koude Oorlog

De kandidaat kan:

1. de internationale verhoudingen voor en aan het eind van de Tweede Wereldoorlog herkennen/beschrijven en daarbij ingaan op de positie van Duitsland, Groot-Brittannië, Frankrijk, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten;
 - VS - SU tegenstelling sinds 1917: kapitalistisch/ democratisch - communisme/dictatuur,
 - VS en SU als overgebleven wereldmachten na de Tweede Wereldoorlog,
 - Nazi-Duitsland / nederlaag en bezetting.
 - koloniale grootmachten Frankrijk en GB / verlies koloniën na 1945.
2. het ontstaan van de Koude Oorlog beschrijven en daarbij ingaan op de ideologische tegenstellingen en het streven naar invloedssferen in Europa;
 - Jalta,
 - Oost-Europa/SU tegenover West-Europa/VS.
3. het verloop van de Koude Oorlog aan de hand van ontwikkelingen in Duitsland herkennen/beschrijven en daarbij ingaan op de blokkade van Berlijn in 1948, de Duitse deling, de vlucht naar het Westen en de bouw van de Berlijnse Muur alsmede de 'Ost-Politik'.
4. beelden van elkaar in het West- en het Oostblok in de jaren vijftig en zestig herkennen, deze beschrijven en verklaren met verwijzing naar achterliggende politieke opvattingen.
5. de functie van wederzijdse dreiging, ter voorkoming van gewapende conflicten ten tijde van de Koude Oorlog, beschrijven en daarbij ingaan op de wapenwedloop; hij/zij kan over voor- en nadelen van de wederzijdse dreiging een eigen standpunt weergeven en toelichten;
 - voorkomen kernoorlog,
 - beslag op kennis, grondstoffen, kapitaal.
6. herkennen/beschrijven hoe politieke en economische ontwikkelingen binnen de Sovjet-Unie in de loop van de jaren tachtig hebben bijgedragen aan het einde van de Koude Oorlog;
 - Gorbatsjov / Perestroika en Glasnost,
 - ineensinken systeem,
 - onbetaalbaarheid wapenwedloop / oorlog in Afghanistan.
7. de bijdrage van Duitsland aan politieke stabiliteit in Europa na de Duitse eenwording herkennen/beschrijven en daarover een eigen standpunt weergeven en toelichten.

De gemengde en de theoretische leerweg

De kerndelen 3, 6 en 9 van de kaderberoepsgerichte leerweg en de bijbehorende verrijkingsdelen 3, 6 en 8.



'De blauwe Dood', cholera.

Verrijkingsdeel 3 De verhouding mens - milieu

De kandidaat kan:

1. voorbeelden geven van aantasting, vervuiling en uitputting van het milieu in de tijd voor de industriële revolutie;
 - voorbeelden uit Nederland vanaf de late Middeleeuwen.
2. beschrijven hoe na de Tweede Wereldoorlog in Nederland toenemend energiegebruik, groeiende consumptie en de opvatting van onbeperkte economische groei leidden tot intensiever gebruik van het milieu en tot milieuproblemen.
3. voorbeelden geven van milieuproblemen na de Tweede Wereldoorlog in Nederland, waarbij overheid en milieubeweging tegenover elkaar stonden, de uiteenlopende visies voor de oplossing van die problemen beschrijven en over die visies een eigen standpunt weergeven en toelichten.

Verrijkingsdeel 6 Nederland en de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog

De kandidaat kan:

1. de invloed van de VS op Nederland in de naoorlogse geschiedenis beschrijven en daarbij ingaan op de bijdrage van de VS aan de economische wederopbouw, de positie van de VS in de Navo en de verbreiding van de Amerikaanse cultuur;
 - Marshallplan,
 - VS als garantie voor de Europese veiligheid,
 - via media (muziek, film) / voeding / kleding.
2. opvattingen van confessionelen, liberalen, socialisten en communisten in Nederland over de rol van de VS in de internationale politiek in de jaren vijftig vergelijken met hun opvattingen ten tijde van de Vietnamoorlog.
3. beelden in Nederland van de VS in de jaren vijftig en tijdens de Vietnamoorlog herkennen en relateren aan opvattingen van bovengenoemde politieke stromingen.

Verrijkingsdeel 8 Vaardigheden in samenhang

De kandidaat de vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.

De tekst van de hier afgedrukte kerndelen is overgenomen uit *Examenprogramma's vmbo. Economie en de maatschappelijke vakken*, uitgegeven door het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen (maart 2000). De publicatie staat ook op internet onder www.cfi.nl



ZOJUIST VERSCHENEN

In de reeks *De Natiestaat* over de politieke cultuur van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw, van Dirk Jan Wolffram, *Vrij van wat neerdrukt en beklemt. Staat, gemeenschap, sociale politiek, 1870-1918*. Nadat de eerste aanzetten voor een sociale politiek aan het eind van de negentiende eeuw waren gemaakt, liet de landelijke overheid het er verder bij zitten. Op lokaal niveau gingen de gemeenten echter een steeds actievere rol spelen op het gebied van volkshuisvesting, ruimtelijke ordening, werklozenzorg en volksgezondheid. De Wereldbibliotheek, € 28,50.

Al meer dan dertig jaar volgt Kees Lunshof voor *De Telegraaf* de Nederlands politiek. Aan de hand van portretten van vier premiers, Joop den Uyl, Dries van Agt, Ruud Lubbers en Wim Kok, twee liberale voormannen, Hans Wiegel en Frits Bolkestein, en van de spelbreker Pim Fortuyn, schildert Lunshof de politieke ontwikkelingen op het Binnenhof sedert 1973. Van polderen en polariseren. *Dertig jaar Nederlandse politiek*, Bert Bakker, € 19,95.

Van Gijs van der Ham een herziene editie van *Geschiedenis van Nederland*. In dertig korte stukjes door ruim tienduizend jaar bewoningsgeschiedenis van de plek in Europa die we nu Nederland noemen. Uiteraard gaat de meeste aandacht naar de laatste vierhonderd jaar uit die geschiedenis: de verhalen van de Republiek en het Koninkrijk. Sun, € 14,50.

Zo'n 1500 historische verenigingen en genootschappen met in totaal meer dan 300.000 leden telt ons land. Hoe die leden naast plezier ook meer historisch besef aan hun activiteiten kunnen overhouden, staat centraal bij Henk Michielse, Eddie de Paep en Gerrit Schutte (red.), *Lokale geschiedenis. Tussen lering & vermaak*. Verloren, € 10,-.

In *Jezus. Een biografie* probeert Lambert J. Giebels Jezus van Nazareth los te maken van de mythologische Jezus Christus. Daarmee neemt hij ook afstand van *The Passion of the Christ*. De schrijver noemt de film van Mel Gibson onhistorisch, omdat hij het traditionele anti-judaïsme cultiveert dat pas door de evangelisten aan het lijdensverhaal is toegevoegd. En hysterisch, omdat kruisgingen in het Romeinse rijk niet uitzonderlijk maar juist heel gewoon waren. Bert Bakker, € 16,95.

De eenheid van Italië is maar betrekkelijk. Pas in de eerste helft van de negentiende eeuw riepen dichters en schrijvers op tot Risorgimento; een wederopstanding in de zeven staten die er toen in Italië bestonden. Vooral in Piemonte kreeg de beweging voet aan de grond. Willebrord Nieuwenhuizen beschrijft de rol van Cavour, Garibaldi, Mazzini en Victor Emanuel II bij de Italiaanse eenwording. *De vuist van Piemonte. De geschiedenis van de eenwording van Italië*. Bert Bakker, € 19,95.

Wat was het gevolg van de lange mobilisatie van 1914-1918 op het moreel van de soldaten en matrozen van leger en marine van ons land en welke invloed hadden linkse politieke stromingen toen in de krijgsmacht. Deze vragen vormen het uitgangspunt voor een omvangrijke studie naar de achtergronden van Troelstra's fameuze revolutieoproep uit november 1918. Een degelijke, ouderwetse sociale geschiedenis waarop Ron Blom en Theunis Stelling promoveerden. *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18*. Aspekt, € 45,-.

Chantal Thomas schreef een roman over Agathe-Sidonie Laborde, de voorlezeres van koningin Marie Antoinette. In *Afscheid van de koningin* is te lezen hoe de revolutie het leven aan het hof en ook het leven van de voorlezeres binnendringt. Bert Bakker, € 19,90.

In 1575 kreeg de Deense astronoom Tycho Brahe het eiland Ven, gelegen in het midden van de Zweedse Sont, ten geschenke. Hij bouwde daar de Sterrenburcht, een ondergronds observatorium. Alexandra Coelho Ahndoril schreef een historische roman over de sterrenkundige, die zijn eenzame leven in dienst stelde van de bestudering van het heelal. *Sterrenburcht*, Bert Bakker, € 17,95.

Eind april promoveerde onze collega Ronald van Kesteren van het Valuas College in Venlo op de studie *Het verlangen naar de Middeleeuwen. De verbeelding van een historische passie*. In een 'drieluik' met links de 'vele gedaanten van Karel de Grote' en rechts de verbeelding van de tijd, laat hij in het grote middenpaneel zien wat de drijfveren waren van achttiende- en negentiende-eeuwse intellectuelen en kunstenaars om op zoek te gaan naar 'hun' Middeleeuwen. Wereldbibliotheek, geïllustreerd, € 29,90.

Hans Pols



*Constantijn Huygens en zijn kinderen,
vier jongens en een meisje. (Schilderij
door A. Hanneman)*

EEN NEDERLANDSE UOMO UNIVERSALE

Constantijn Huygens, *Mijn leven verteld aan mijn kinderen in twee boeken*. Ingeleid, bezorgd, vertaald en van commentaar voorzien door Frans R.E. Blom (Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker: Amsterdam 2003) twee delen: 228 + 622 blz.

Wie in de Winkler-Prinseditie van *Encarta* Constantijn Huygens opzoekt, leest dat Huygens een Nederlands dichter is die van 1596 tot 1687 leefde. Hijzelf noemde zijn dichtwerk quasi bescheiden 'rijmelarij' die hij tijdens verloren uurtjes uit zijn pen 'morste'. Huygens was jarenlang de secretaris van de Oranjes, eerst van Frederik Hendrik en later van Willem II en III. Daarnaast trad hij als diplomaat op en ontcijferde geheime boodschappen. En hij dichtte, in het Nederlands, maar ook in het Latijn. Hij was verder een niet onverdienstelijk luitspeler, schreef composities, legde een weg aan en bouwde voor zichzelf twee woonhuizen. Met recht zou je hem een Nederlandse *uomo universale* kunnen noemen.

Tot drie maal toe beschreef Huygens zijn leven, de laatste keer toen hij 82 was. In meer dan tweeduizend hexameters zette hij zijn levensverhaal onder de titel *Mijn leven* op papier. De taal waarin hij dat deed was het Latijn. De classicus en neerlandicus Frans R.E. Blom vertaalde Huygens' poëzie en voorzag deze van een uitvoerig commentaar. Daarbij schetst hij niet alleen de historische context van de verschillende episoden uit zijn leven, maar analyseert ook gedetailleerd het door hem gebruikte Latijn.

De vertaling in hedendaags proza is zeer geslaagd. Het is Blom gelukt de poëtische kracht van de tekst in het Nederlands tot spreken te brengen. Met zijn vertaalproject, waarmee Blom overigens zijn doctorsgraad behaalde, heeft hij tevens een boeiend tijdsdocument toegankelijk gemaakt.

Want via *Mijn leven* krijgen we niet alleen zicht op het leven van een van de meest interessante persoonlijkheden uit de beginjaren van de Republiek, maar ook op het politieke en culturele klimaat waarin dit leven zich afspeelde.

'*Heldenpoëzie zonder held*' (65), zo typeert Huygens zijn autobiografische dichtwerk. Hij is inderdaad geen held in militair opzicht, maar zijn curriculum vitae beschrijft wel een succesvolle politieke en culturele carrière. Hij weet geen koningen te verslaan, maar hij weet hen wel te winnen voor de zaak waarvoor hij staat. Hij oogst waardering voor zijn diplomatieke missies, voor het ontcijferen van het geheimschrift van de Spaanse vijand, maar ook voor zijn luitspel, zijn poëzie en zijn bouwkunst. *Mijn leven* is inderdaad een succesverhaal. Maar Huygens beschrijft dit verhaal op een ingehouden manier. Hij wil beslist niet hooghartig overkomen, juist bescheiden.

Deze bescheidenheidstopos is een van de retorische figuren die Huygens in zijn 'epos zonder held' hanteert. Hij ontleent deze en ook andere, bijvoorbeeld die van vriendschap met beroemde personen, aan een aantal klassieke autobiografieën zoals die van Ovidius uit de Oudheid en Petrarca uit de vroeg-moderne tijd. Maar op één punt onderscheidt hij zich wel. Huygens wilde zijn levensverhaal niet aan de openbaarheid prijsgeven. Hij schreef *Mijn leven* alleen voor zijn nakomelingen. Het geschrift moest binnenshuis blijven. Het ging Huygens erom dat hij als een waardig *pater familias* voor zijn kinderen en kleinkinderen bewaard zou blijven die hen tegelijkertijd tot voorbeeld zou kunnen strekken.

'*Als er iets goed stak in wat ik deed, gebruik het dan, en doe dat niet waar je vindt dat ik van het rechte pad was afgedwaald en op het verkeerde spoor zat*' (191). Het dichtwerk was dus evenzeer een leerdicht.

De vader van Huygens kwam uit Brabant. Hij had in Douai gestudeerd en was als secretaris van Willem van Oranje met de prins naar Holland gekomen. Na de moord op de prins verwierf hij de functie van secretaris van de Raad van State. De Huygens waren dus nieuwkomers in het gewest Holland. Voor hun positie waren ze afhankelijk van de gevestigde politieke elite, in het bijzonder van de stadhouder. Om bij hem in de gunst te vallen was een brede culturele vorming nodig, talenkennis en goede manieren, maar vooral ook bezonnenheid en verstandig handelen. De Huygens waren voor het behoud van hun positie afhankelijk van wat we nu cultureel kapitaal noemen. En daar investeerden ze in.

De vader van Huygens koos de beste leraren uit die zijn zoon de viola da gamba en de luit leerden bespelen, Frans, Latijn en Grieks leerden spreken en schrijven, en hem verder leerden rekenen en kennis lieten maken met de retorica, de logica en de natuurfilosofie. Maar hij leerde ook tekenen en schilderen, paardrijden, dansen en schermen. Huygens senior wilde het memoriseren van kennis zo veel mogelijk beperken. Daarom vatte hij de leerboeken van zijn zoon op enkele bladzijden samen, soms zelfs op rijm. De essentie, daar ging het om.

Diezelfde methode hanteerde junior later zelf ook voor zijn eigen kinderen. Na het huisonderwijs volgde Constantijn nog een jaar onderwijs aan de Leidse Universiteit. Daar studeerde hij af als jurist. Hij complementeerde zijn vorming met een reis naar Engeland en een naar Venetië. De eerste maakte hij in het gevolg van de in de Republiek gestationeerde Engelse ambassadeur, de tweede in die van de Nederlandse diplomaat Van Aerssen. Op die manier was Huygens uitstekend op een ambtelijke carrière voorbereid. Die volgde daarna dan ook snel. Tot op hoge leeftijd diende Huygens als secretaris meerdere stadhouders. Eén van zijn zoons volgende hem later op.

In *Mijn leven* weeft Huygens, zoals hij het noemt, het web van zijn leven over met zijn pen (65). Hij wil aan zijn nageslacht tonen dat hij een welbesteed leven heeft gehad. Enkele onbezonnen daden biecht hij op, maar het meeste wat hij deed was van waarde en gerechtvaardigd. Net zoals de huizen die hij bouwde en de weg die hij aanlegde, herschept hij zijn leven in z'n poëzie. Verkeerde beelden die over hem en zijn familie ontstaan zijn, probeert hij weg te nemen. Een tas geld die op een diplomatieke reis verdween, is buiten zijn schuld gestolen. Eén van zijn zoons die als drost van Gorinchem de familienaam te schande bracht omdat hij corrupt zou zijn geweest, pleit hij vrij.

'Draag zorg voor je zelf', dat was het levensdevies van Huygens en vanuit dat devies beschreef hij ook zijn leven. Daarmee stond hij in een lange klassiek-humanistische traditie. Heel zijn leven lang heeft hij er zorg voor gedragen als een moreel bezonnen man over te komen. Hij was niet alleen een *uomo universale*, maar evenzeer een *honnête homme*. En zo wenst hij herinnerd te worden.

Wij, lezers van *Mijn leven*, zullen ons hem ook zo herinneren. Want zijn geschrift heeft zo veel retorische kracht dat hij ons meer dan driehonderd jaar later nog weet te overtuigen.

Wouter Pols

OVERZICHT

H.W. van den Doel, *Europa en het Westen* (Bert Bakker: Amsterdam 2004), 210 blz., prijs € 18,95.

De verse Leidse hoogleraar Wim van den Doel, die onder meer drie boeken over de koloniale verhouding Nederland / Indië op zijn naam heeft staan, bewijst met zijn studie *Europa en het Westen* dat hij ook buiten zijn oorspronkelijke interessegebieden zijn zegje kan doen. Het probleem dat hij aansnijdt, is breed: hoe gecompliceerd zijn de verhoudingen binnen de 'Atlantische gemeenschap'? Dus vragen als: hoe is in het verleden gedacht over het begrip westerse beschaving? Heeft het begrip nog toekomst? Hoe zit het met de verhouding tussen Europa en Amerika? Aan deze kant van de oceaan groeit een economisch superblok, aan de overzijde staat een steeds meer eenkennige en ééndimensionaal handelende supermacht. Hebben die twee nog wel raakvlakken?

De opkomst van West-Europa, dat in de negentiende eeuw Azië voorbijstreefde, is vele malen geïnterpreteerd. Max Weber zocht de oorzaak in het puriteinse protestantisme, anderen wezen op het vrijheidsprincipe als katalysator, op Renaissance en Verlichting. De zonen van de Verlichting, Franklin en Jefferson, presenteerden de jonge Verenigde Staten als het nieuwe tehuis voor westerse waarden. Amerika als asiel van de mensheid, en Amerikanen als pelgrims van het Westen.

Lange tijd voerden sceptici in het oude Europa daarover hun pen: zij meenden dat hun beschaving in de Nieuwe Wereld niet zou kunnen gedijen. Eind negentiende eeuw maakte dit dédain plaats voor de erkenning dat de Verenigde Staten een supermacht in opkomst waren. Sommigen bepleitten toen zelfs een fusie tussen Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Die zou de wereldvrede dichterbij brengen en de beschaving veilig stellen. Het Angelsaksische ras had immers een taak te vervullen in de wereld.

De Eerste Wereldoorlog – in Angelsaksische ogen een heilige oorlog tegen Teutoonse barbarij – veranderde de verhoudingen. Europa stond bij Amerika in het krijt. Tegelijk vestigde Woodrow Wilson de traditie dat Amerika de democratische waarden over de wereld moest verspreiden. Toen in het interbellum de democratie in Europa dreigde te worden fijngeknepen tussen nazisme en communisme, vormde Amerika in veler ogen een baken van de westerse vrijheidswaarden.

In de Tweede Wereldoorlog werd het daadwerkelijk een 'arsenaal van de democratie'. Franklin Roosevelt plaatste zich met zijn Vier Vrijheden in de Wilsoniaanse traditie. Het Atlantisch Handvest betekende een samengaan van Europese en Amerikaanse waarden. De uitkomst van die oorlog maakte de 'dwarfing' van Europa zonneklaar. Amerika produceerde in 1945 evenveel als de rest van de wereld bij elkaar, controleerde de oliereserves en was militair superieur. De Koude Oorlog maakte Amerika's rol als beschermengel van de Europese vrijheid onontkoombaar, en de Marshallhulp droeg met succes de boodschap uit: 'You can be like us.' Na de afbraak van de Europese koloniale imperia moesten Europeanen zich het Amerikaanse

imperium laten welgevalen. Zij deden dat overigens met graagte: het bood immers bescherming én welvaart.

Het échec van de Amerikanen in Vietnam én de (weliswaar moeizame) successen van het Europese integratieproces schiepen afstand tussen Amerika en Europa. Het optimistische verhaal van de weldadige westerse beschaving gebaseerd op kapitalisme en rationaliteit kwam bovendien onder vuur te liggen van maatschappijkritische schrijvers die het model-Castro en Mao verheerlijkten.

Toen in 1989-91 het communisme instortte, heerste korte tijd optimisme: een nieuwe vreedzame, democratische wereldorde leek ophanden. De nieuwe wereldorde van Bush sr. was echter geen lang leven beschoren. De barbaarse wreedheden op de Balkan betekenden een ruw ontwakken voor veel Europeanen. In Amerika formuleerde inmiddels een nieuwe generatie neoconservatieve denkers haar ideeën. Amerika diende het eigenbelang voorop te plaatsen, en de nieuwe gevaren van terrorisme op eigen houtje de baas te worden, los van de NAVO-bondgenoten of van de Verenigde Naties. Die deden er niet meer toe. Wat goed was voor Amerika was goed voor de wereld.

De stafleden van Bush II brachten die ideeën vanaf 2001 in de praktijk, tot irritatie van de meeste Europese leiders. In Europa was er juist zelfvertrouwen gegroeid vanwege de succesvolle invoering van de euro en omdat Europa's economische toekomst er rond 2000 rooskleurig uitzag.

De Amerikaanse opstelling in de 'war on terror' zorgde evenwel voor grote verdeeldheid bij de Europese bondgenoten. Dat de Verenigde Staten bereid waren tot preventieve oorlog tegen Irak, zonder VN-mandaat, voedde het anti-Amerikanisme. De blunders die Amerika vervolgens in het bezette Irak beging, vergrootten de transatlantische kloof.

Van den Doel eindigt met een open deur: Amerikanen kunnen vooralsnog niet zonder Europa en Europeanen niet zonder Amerika. Zijn boek biedt een nuttige gang langs alle ideeën over Europa en het Westen (lees: de Verenigde Staten). De auteur bewandelt daarbij wel erg veel (zijn)paden. In één hoofdstuk worden bijvoorbeeld onder meer de volgende problemen aangesneden: de kwestieuze Europese identiteit, de antiglobaliseringsbeweging, het multiculturalisme in Amerika, de conflicten op de Balkan, de Clinton-jaren, Amerika's afkeer van Kyoto en Strafhof, de Visegrad-notie van Midden-Europa én de reacties op '11 september'. Wie zo ambitieus een totaalbeeld wil schetsen van alle mensen en machten die een rol spelen in het discours over de westerse beschaving, loopt het risico elk probleemgebied slechts vluchtig te kunnen aanstippen. Bovendien wil Van den Doel alle relevante publicaties eventjes kernachtig wikken en wegen, tot en met Robert Kagans veelgeciteerde zinsnede: 'Americans are from Mars and Europeans are from Venus.' De waarde van het boek is daardoor niet zozeer een bevroren visie op de toekomst, maar eerder een keurige categorisering van bestaande opvattingen.

Enigszins hinderlijk is dat Van den Doel zijn betoog met heel wat wijdlopende citaten lardeert, zodat je af en toe even moet doorbijten voordat je de auteur zelf weer tevoorschijn ziet komen. Niettemin is dit boek zeer welkom, want

het vormt een verhelderende en goed gedocumenteerde studie, die weldadig objectief afsteekt bij wat er momenteel in de boekwinkels aan gelegenhedswerkjes ligt, die met enig gemak de staf breken over de ramkoers die Bush jr. is ingeslagen.

Geschiedenisdocenten die inmiddels duizelig zijn geworden van het rommelige begin van de nieuwe eeuw, vinden in dit boekje wellicht enig houvast om de discussie over de toekomst van de westerse wereld weer in historisch perspectief te plaatsen.

Jan van Oudheusden

ONTWIKKELINGEN IN DE NEDERLANDSE ARCHEOLOGIE

Theo Toebosch, *Grondwerk. 200 Jaar archeologie in Nederland* (Uitgeverij Sun: Amsterdam 2003), 240 blz., prijs € 19,50.

Over archeologie zijn de laatste decennia vele overzichtswerken verschenen, voornamelijk van de hand van buitenlandse auteurs. In de meeste gevallen stippen de overzichten vooral de hoogtepunten van de archeologie aan, zijn ze resultaatgericht en komt de historische context van de opgravingen niet aan bod.

In Nederland is de geschiedenis van de archeologie tot voor kort beperkt gebleven tot enkele wetenschappelijk artikelen over een specifiek onderwerp met daarbij de nadruk op de vakinhoudelijke ontwikkelingen. Daar is nu verandering in gekomen. Het boek *Grondwerk. 200 Jaar archeologie in Nederland* van journalist en klassiek archeoloog Theo Toebosch is een overzicht van de Nederlandse archeologie, geplaatst in de context van politieke, sociale, economische en persoonlijke omstandigheden van de verschillende generaties die zich ermee bezig hielden. Aan de hand van een twaalfal opgravingen in Nederland, maar ook in Suriname en Nederlands-Indië, wordt een beeld gescherpt van de ontwikkelingen van de archeologische wetenschap. Toebosch kwam tot zijn keuze van juist deze opgravingen doordat ze allemaal min of meer kenmerkend zijn te noemen voor de ontwikkeling van de Nederlandse archeologie.

Toebosch publiceert al zo'n twaalf jaar artikelen over archeologie in kranten en magazines. Dat doet hij in een geheel eigen stijl, verhalend, informatief én anekdotisch. De dertien verhalen in *Grondwerk* zijn ook in deze stijl geschreven. Toebosch neemt de lezer mee in een tocht door de tijd en springt daarbij eenvoudig van het heden naar diverse momenten in het verleden, soms binnen een tijdsbestek van enkele regels. Op deze wijze zorgt hij voor een sfeertekening van de opgravingsite zowel in de huidige situatie als in de situatie ten tijde van het archeologisch werk. Ook citaten uit oude publicaties, beschrijvingen van NOS-journaals en het geheugen van getuigen dragen bij aan deze sfeer.



De eerste officiële opgraving in Nederland was die op het landgoed Arentsburg bij Voorburg tussen 1827 en 1834 door C.J.J. Reuvsen, Nederlands eerste bijzonder hoogleraar 'speciaal belast met het vak der archaeologie'. In de twintigste eeuw volgden vele archeologen, zoals bijvoorbeeld J.H. Holwerda, die in 1904 conservator van het Rijksmuseum voor Oudheden werd, en zijn collega A.E. van Giffen, die plannen had om zoöloog te worden, maar in 1908 min of meer per ongeluk in de archeologie terecht kwam. In eerste instantie werkten Holwerda en Van Giffen samen, maar al snel raakten zij met elkaar in onmin en ontstond een ruzie die hun hele leven voortduurde en zijn sporen naliet in de Nederlandse archeologie, onder meer door het ontstaan van verschillende archeologische instituten met ieder een eigen denkwijze en aanpak.

Toebosch wijdt verder een hoofdstuk aan de rol van F.C. Bursch die, door een aantal keuzen die hij maakt in en rondom de Tweede Wereldoorlog, zijn plaats in de Nederlandse archeologie verspeelde. De koloniën Suriname en Nederlands-Indië komen in een gezamenlijk hoofdstuk aan bod door de beschrijving van opgravingen in de jaren dertig-veertig-vijftig. Sensationeler en zeker bekend bij de iets oudere lezer van *Grondwerk*, is de 'zaak Vermaning' die in de jaren zestig en zeventig veel publiciteit kreeg.

In de loop van het boek laat Toebosch zien hoe de Nederlandse archeologie zich steeds meer richt op andere tijdsperiodes dan de Oudheid, en ook op nieuwe vormen van archeologie. Bijvoorbeeld scheepsarcheologie, in gang gezet door W. Glasbergen die in de jaren zeventig in Zwammerdam groef. In tegenstelling tot eerdere opgravingen werden schepen nu als bijzondere vondsten beschouwd en niet langer als een context voor historische voorwerpen. Weer een stap verder is de ontwikkeling van de onderwaterarcheologie. Toebosch beschrijft op intrigerende wijze de machtsstrijd tussen amateur-archeologen c.q. schatgravers, professionele archeologen, archeologische instituten en de rijksoverheid over opgravingen onder water.

Uit de hoofdstukken over de langdurige opgravingen in Dorestad en Nijmegen blijkt hoe verschillende instituten, ministeries en persoonlijkheden elkaar kunnen tegenwerken. De ontwikkeling van de verschillende instituten op het gebied van archeologie, zoals de musea, het Biologisch Archeologisch Instituut, de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en anderen passeren de revue. Toebosch vergete daarbij niet de rol die de amateurarcheologie speelt. Maar vooral ook wordt duidelijk hoe het woekeren met de budgetten is en hoe belangrijk de interesse van de koninklijke familie en later ook die van het grote publiek bleek te zijn voor het mogelijk maken van opgravingen.

Met een compleet nieuwe wijze van opgraven, zoals toegepast bij de opgravingen in verband met de aanleg van de Betuwelijn, sluit Toebosch de rij van twaalf af. Uit het verhaal blijkt dat archeologen tegenwoordig niet meer willen graven. Het laatste hoofdstuk in *Grondwerk* wordt gevormd door overpeinzingen en gesprekken van de auteur op weg en tijdens de Reuvsendagen in Maastricht in 2003. 'Rode lijntjes en losse eindjes' heet het hoofdstuk – toepasselijker kan haast niet.

Het eerste hoofdstuk van *Grondwerk. 200 jaar archeologie* is wellicht even wennen, maar zodra je weet hoe Theo

Toebosch schrijft, kun je je met een gerust hart overgeven aan het boek. Toebosch loodst je als een prima gids door 200 jaar archeologische wetenschap in Nederland. Juist het feit dat hij niet alleen op de vakinhoudelijke ontwikkelingen ingaat, maar vooral de economisch, politieke, sociale en persoonlijke invloeden belicht maakt *Grondwerk* interessant. Kortom, een uitstekend boek voor zowel de professionele als persoonlijk geïnteresseerde lezer.

Angelique Beerenhout

GESCHIEDENISDOCENT OP REIS

Marco Baars, *Go West. Van New York naar Los Angeles* (Tirion: Baarn 2003), 190 blz., € 15,98.

Marco Baars is niet alleen een inspirerend geschiedenisdocent annex schoolleider met gevoel voor publiciteit, zoals blijkt uit de 'History'-voorstellingen die hij de leerlingen van het Culemborgse Lek-en-Lingecollege bij wijze van profielwerkstuk laat opvoeren. Hij is daarnaast ook een echte globetrotter, die zich ontwikkelde tot verteller van onderhoudende reisverhalen met een historische dimensie. Na China en Indonesië koos hij in 2002 de Verenigde Staten tot reisdoel, hij crosste het Noord-Amerikaanse continent door van New York naar Los Angeles.

Hoe de hitte ook zindert, de geschiedenisdocent in Marco blijft (als in zijn Indonesië-boek) steeds zijn pen vasthouden. De monumenten van Washington D.C. bijvoorbeeld, zoals het Lincoln Memorial, het monument voor de Vietnamveteranen of dat voor Franklin Roosevelt, inspireren hem tot het debiteren van wetenswaardigheden, rake typering en leuke anekdotes. Waar hij kan, maakt hij een praatje met gidsen of ogenschijnlijk toevallig zijn pad kruisende Amerikanen die hun eigen geschiedenis vertellen. Soms lopen die gesprekken pagina's lang door en dan is de auteur zelf helaas even zoek.

Reizend tussen beide kusten doet Baars onder meer verslag van het lot van de Cherokee-indianen uit de negentiende eeuw, dat van de zwarten in de twintigste (vanuit St. Louis aan de Mississippi), en de levenswijze van de Navajos en Hopi's in de westelijke staten. In California bezoekt hij de plek waar ooit de goudzoekers fortuin zochten. Vanuit de gedenkbibliotheken voor Nixon en Reagan levert hij de nodige anekdotiek over beide Republikeinse presidenten.

Het boek is enigszins te vergelijken met het boekje dat Ben Knapen ooit schreef: *De Grenzen van Amerika*. Het vormt een bonte mix van impressies, gesprekken en naderhand ingevoegde historische schetsen. Gelukkig strooit Baars minder kwistig dan hij deed in zijn boekje over China met persoonlijke ontboezemingen van de eenzame reiziger: hoe warm het was en hoe ver, en hoe matig de kwaliteit van voedsel en motels.

Jan van Oudheusden



OOORLOGSDOMEIN

Roland Dorgelès, *Houten kruisen* (Uitgeverij De Arbeiderspers: Amsterdam/Antwerpen 2004) 339 blz., € 23,95.

Op het nippertje liep Roland Dorgelès (pseudoniem van Roland Lécavelé) in 1919 de belangrijkste Franse literatuurprijs mis. Zijn roman *Houten kruisen* werd niettemin een bestseller. Tot op de dag van vandaag is het boek herdrukt en verplichte kost voor lycéens. In Nederland was het in vergetelheid geraakt. De Vlaming André de Ridder maakte in 1930 de eerste Nederlandse vertaling (*Houten kruisjes*). Vanwege de twijfelachtige oorlogsreputatie van de vertaler en de illustraties van Henri van Straten is die versie tegenwoordig erg gezocht. Onlangs verscheen de roman echter in een nieuwe vertaling als deel 11 van de mooie reeks Oorlogsdomein.

Houten kruisen maakte van de journalist Dorgelès (1885-1973), die in augustus 1914 vrijwillig dienst had genomen en veertien maanden aan het front verbleef, een gevierd schrijver en in kringen van pacifisten en oudstrijders een groot man. Het voorwoord 'vijftig jaar later' dat Dorgelès in 1964 toevoegde aan zijn boek, geeft inzicht in dat na-leven, evenals het adequate (maar door een foutieve geboortedatum ontsierde) nawoord van de Gentse hoogleraar en romanist Pierre Schoentjes bij de nieuwe vertaling.

Dorgelès' debuutroman en magnum opus gaat over het verval van het 'esprit' van Franse frontsoldaten in de Eerste Wereldoorlog. Langzaam maar zeker, als een zwetende kaas, dringen uit *Houten kruisen* de gruwel en waanzin van de oorlog naar buiten. Dit effect bereikt Dorgelès niet met afschrikwekkende beelden, maar juist door de subtiële beschrijving van vlietende vrolijkheid, verstarrend gelach en slijtende hiërarchie, van de pauzes in de strijd, van toenemende ontredde en moeizaam kameraadschap. Hij snijdt almaar schriller fluitjes uit de houten kruisen van zijn gevallen broeders.

Een aangrijpend oorlogsepos dat ook weer eens onder de aandacht van Nederlandse scholieren moet komen.
Hans Moors

Marc Dugain, *De officierskamer* (Arbeiderspers: Amsterdam/Antwerpen 2002), 128 blz., € 19,95.

'Van heel dichtbij klinkt een ontploffing. Een fluitend geluid van een kwart seconde. Ik zie nog net hoe een hoofd zich scheidt van een lichaam dat door de knieën zakt, een paard dat neerstort. De andere tweede luitenant, die in het zadel was blijven zitten, zakt naast mij in elkaar, de schouder afgescheurd, het bot steekt als bij een ham naar buiten. Het voelt alsof een bijl vlak onder mijn neus naar binnen slaat. Dan gaat het licht uit.'

Hoewel het anders doet vermoeden vormen deze zinnen geen opmaat voor alweer een bloederig verhaal over de Eerste Wereldoorlog. Marc Dugain heeft een ontroerende roman geschreven over het bijzondere leven van zijn grootvader Adrien. De mobilisatie brengt Adrien enthousiast naar Parijs, waar hij totaal onverwacht een romantische nacht beleeft met Clémence, een plots opgedoken droom-

vrouw. Enkele dagen later wordt hij tijdens een verkenningssmissie vol in het gezicht getroffen door een Duitse granaatscherf.

Door toeval overleeft hij zijn zware verwonding en komt in handen van Franse militaire artsen, die hem weinig overlevingskansen geven. Meer dood dan levend komt hij in het ziekenhuis Val-de-Grace terecht waar hij in de officierskamer moet herstellen. De psychische wond die zijn kapotte gezicht heeft veroorzaakt maakt hem extra kwetsbaar.

In zijn zaaltje, zonder spiegels, komen steeds nieuwe zwaar gewonde officieren binnen, voor korte of langere tijd. In zijn observaties spaart Dugain de lezer niet: *'Zijn gezicht is onbedekt, zonder enig verband. Een granaat, want dat is het vast geweest, heeft zijn kin weggeslagen. De kaak is ingestort als een dijk bij een stormvloed. Zijn linker jukbeen is ingedeukt en zijn oogholte ziet eruit als een leegehaald vogelnestje.'*

De lezer wordt gegrepen door het moeizame en pijnlijke lichamelijke en psychische herstel van Adrien. De vriendschap met zijn lotgenoten Penanster, Weil en de liefstallige Marguerite wordt steeds belangrijker, evenals zijn dromen over Clémence. In een nagekomen brief verontschuldigt deze zich voor haar losbandig gedrag. Ze wijt het aan de absurde oorlogsdagen en neemt afscheid zonder een adres achter te laten. *'Ik zal uw gezicht nooit vergeten ...'*

Na hun wanhoop in het begin groeien de gehavende personen tijdens de oorlogsjaren in hun rol en worden zij steeds meer de steun en toeverlaat van nieuwe verminkten die binnenkomen.

Hun eerste confrontaties met de buitenwereld zijn hard. De afkeer die ze lezen in de ogen van anderen doet pijn. De wapenstilstand van 1918 levert slecht een kortstondige vreugde op, want snel daarna moet het viertal terug naar de burgermaatschappij. Clemenceau zelf zorgde voor een ereonderscheiding en een uitnodiging om aanwezig te zijn bij de vredesbesprekingen in Versailles, waar Adrien als slachtoffer werd voorgesteld aan de aanwezige staatshoofden. Adrien ervaart dit als blijk van waardering voor zijn lijden. Clémence blijft in zijn hoofd spoken en als hij haar bij toeval ziet dan wil en zal hij haar, ondanks zijn onzekerheid en twijfel, ontmoeten. Dat gebeurt dan ook.

Naarmate de jaren voortschrijden normaliseert het dagelijks leven van Adrien en zijn vrienden. Drie van de vier vrouwen en stichten gezinnen. Alleen Marguerite niet, want *'een verminkte vrouw is geen vrouw ...'*

In het laatste deel van het boek wordt de tweede Duitse bezetting van Frankrijk beschreven en de gedwongen onderduik van Weil, hun joodse kameraad. Hun vriendschap, gebaseerd op hun gedeelde mismaaktheid en hun enorme optimisme, blijft ook nu intact en samen vieren ze de goede afloop van ook deze oorlog.

De officierskamer is een mooi geschreven verhaal, dat een bijzonder aspect van oorlog op ontroerende en meeslepemde wijze beschrijft. Het vormt daarmee een fraaie aanvulling op de reeks Oorlogsdomein.

Huub Oattes



Kleiookrant

Studiereis Slovenië oktober 2004

Op het moment, dat ik dit bericht schrijf, is Slovenië precies twee dagen lid van de Europese Unie.

De afgelopen weken hebben kranten en omroepen ruim aandacht besteed aan de nieuwe lidstaten. Ook Slovenië kwam regelmatig in het nieuws. Misschien bent u wel nieuwsgierig geworden naar dit mooie en interessante land. Want wat weet u nu eigenlijk over dit voormalige deel van Joegoslavië?

De subsidieaanvragen lopen, we zijn van harte welkom bij onze enthousiaste Sloveense collega's en het programma begint langzamerhand vorm te krijgen.

Wat kunt u verwachten?

We bezoeken Slovenië vanaf zondag 17 oktober tot en met 24 oktober 2004.

Het programma zal bestaan uit enkele officiële activiteiten (we zijn uitgenodigd op de Nederlandse ambassade in Ljubljana), schoolbezoeken (inclusief lesgeven) en een rondreis langs historisch en cultureel interessante delen van Slovenië.

Graag wil ik met (maximaal) veertien collega's, die lesgeven in het voortgezet onderwijs, naar Slovenië. U moet wel rekening houden met een eigen bijdrage; hopelijk kan ik die beperkt houden tot maximaal € 350,-. Subsidies aanboren in dit kleine en jonge land is gewoon lastig en ook in Nederland wordt bezuinigd.

De aanmelding verloopt via ondergetekende, Loek Janssen, internationaal vertegenwoordiger van de VGN. Waarschijnlijk is het 't meest gemakkelijk wanneer u zich aanmeldt via e-mail.

Maar schriftelijk kan natuurlijk ook: Ananasstraat 1, 6543 ZH Nijmegen.

Graag ontvang ik bij de aanmelding een korte beschrijving van de aanvrager. Indien zich meer dan veertien docenten aanmelden, bepaalt de volgorde van aanmelden wie er meegaan. Er wordt dan gewerkt met een wachtlijst. In verband met alle voorbereidingen moeten de aanmeldingen uiterlijk 1 juli 2004 in mijn bezit zijn.

Loek Janssen
janssen.scholten@freeler.nl

VGN-STUDIEREIS

NORMANDIE

Van 21 t/m 26 oktober 2004 organiseert de Didactiekcommissie van de VGN wederom een studiereis. Het reisdoel is:

Het invasiegebied in Normandië

- Excursies:* Lille, Caen (Mémorial de la Bataille), Amiens, Bayeux (Tapijt van Bayeux), Eerste Wereldoorlog Museum (aan de Somme), de invasiestranden van de Tweede Wereldoorlog en diverse andere monumenten en musea.
- Verblijf:* Hotel in Normandië.
- Vervoer:* Luxe touringcar.
- Kosten:* € 450,- (maximaal, onder voorbehoud).

Voorinschrijving/reservering

bij Marcel Nonhebel, Archimedesstraat 117,
2517 RT 's-Gravenhage.
Tel. 070-360 3205.
m.nonhebel@hccnet.nl (privé),
mnonhebel@grotiuscollege.nl (school).

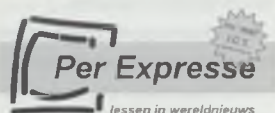
Definitieve opgave voor 1 september 2004

door storting van € 100,- op VGN-giro 128701,
t.n.v. penningmeester VGN Stiens – o.v.v. Studiereis
Normandië.

Uitbreiding van de Europese Unie

Lessen in wereldnieuws

Per Presse is een serie lesbrieven over actuele ontwikkelingen. Ze zijn gekoppeld aan een educatieve website en gemaakt voor leerlingen van de bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw vo.



De nieuwste lesbrief gaat over de uitbreiding van de EU op 1 mei jl.: achtergronden, de betekenis voor de 'oude' EU-landen en voor de nieuwe leden, en toekomstvoorspellingen.

De docentenhandleiding gaat in op de ontwikkeling van de EU van EGKS tot en met 'het Europa van de vijftienvintig', en geeft de antwoorden op de vragen en opdrachten in de lesbrief.

Het bijpassende website-gedeelte geeft meer informatie, voor leraren en leerlingen: over de nieuwe landen bijvoorbeeld, over de bestuursorganen van de EU, over EU-richtlijnen die te maken hebben met jongeren.

Er zijn links naar andere informatiebronnen.

Lesbrief en docentenhandleiding zijn te downloaden vanaf:

www.cmo.nl en
www.kennisnet.nl/po/leerkracht/perdagwijzer/
www.kennisnet.nl/vo/docent/perdagwijzer

De lesbrief is ook in druk te koop voor € 3,50 bij:
Centrum voor Mondiaal Onderwijs, Postbus 9108,
6500 HK Nijmegen.
Tel. 024-3613074
cmo@nsm.kun.nl



LBR

'Zoekboek' herdrukt

'Leren omgaan met mensen van verschillende afkomst' en 'je weg kunnen vinden in de internationale wereld van de 21e eeuw' zijn thema's die ook in het onderwijs thuishoren. Typisch maatschappijleer, denkt u misschien? Deze publicatie is ook voor geschiedenisleraren handig om te hebben.

Zoekboek. De Multiculturele samenleving voor vmbo, havo en vwo geeft een overzicht van mogelijkheden om lessen voor te bereiden die raakvlakken hebben met de multiculturele samenleving. Verder geeft de gids informatie over het lesmateriaal dat beschikbaar is op dit terrein. Het boekje is samengesteld door het Landelijk Bureau ter Bestrijding van Rassendiscriminatie en Parel, advies-

centrum voor interculturele leermiddelen.

Om de prijs hoeft u het niet te laten, het *Zoekboek* kost € 5,-. Mail voor een bestelling
info@lbr.nl
of bel 010-2010201.
U kunt het ook overnemen via internet:
www.lbr.nl/documentatie/lit_zoekboek.pdf

De eigen omgeving bij de les

Erfgoed + Onderwijs

Het Erfgoedhuis Utrecht heeft een mooie folder uitgegeven die laat zien wat er allemaal te doen is op het gebied van omgevingsonderwijs. Het gaat om kant en klare lessen in of met instellingen die zich al op het een en ander hebben ingesteld.

Dit is niet alleen in het kader van CKV of voor de lessen aardrijkskunde, er is een groot aanbod voor geschiedenis op alle niveaus. Voor de basisschool, voor de onderbouw havo/vwo en vmbo en voor de tweede fase.

Een kleine greep: Jet en Jan, jong in 1910 voor groep 5 (zowel op school als in het museum). Aert en Antoinette



OPROEP

Bij ieder nummer van *Kleio* proberen we een zo goed mogelijke illustratie voor de omslag te vinden. Zeker nu die gedrukt kan worden in alle kleuren die maar mogelijk zijn, is het echt een uitdaging telkens weer een *Kleio* te maken, die alleen al door de voorpagina aandacht trekt. De foto van nummer 3 kregen we toegestuurd door collega Gert Olthof. Heeft u misschien zelf ook een opvallende foto, die te maken heeft met iets op het gebied van geschiedenis en/of geschiedenisonderwijs? Stuur hem op. Misschien is het wat voor op *Kleio*. Of misschien komt u iets interessants tegen in de vakantie: denk aan ons! Neem het op!

U krijgt een boekenbon bij gebruik van de foto, en natuurlijk 'de eer' en enkele nummers gratis. Gebruikte foto's en foto's die we niet kunnen gebruiken, worden in ieder geval teruggestuurd. We ontvangen de foto's graag op papier. Wanneer u een digitale camera gebruikt, hebben we alleEn iets aan een opname in een heel hoge resolutie.

Stuur of mail uw foto naar:
Tineke Bogaerts, Omloop-West
9, 3402 XM IJsselstein.
c.bogaerts@hccnet.nl



voor groep 6 en 7 (ontwikkeld rond Slot Zeist en aan te passen aan andere kastelen in het Utrechtse), Stad in de Middeleeuwen, Amersfoort voor 1 en 2 havo/vwo (op cd-rom op school en als dat mogelijk is in Amersfoort), archief in de klas voor havo 3, onderzoek met archiefbronnen voor de tweede fase (in de klas, thuis en eventueel ook in het archief).

Leuk om in de vakantie een of meer projecten voor het komende schooljaar uit te zoeken! Kunt u dit boekje op school niet vinden, neem dan contact op met het Erfgoedhuis Utrecht, afdeling erfgoed en onderwijs, Herenstraat 28, 3512 KD Utrecht. Tel. 030-2343880.

Zie ook de website www.erfgoed-utrecht.nl/onderwijs

Voor niet-Utrechters: iedere provincie heeft een erfgoedhuis waar men o.a. projecten bedenkt voor het onderwijs. Dus informeer eens in uw eigen provincie. Zie voor de adressen en websites: www.erfgoedactueel.nl

Van zeep tot soap

Continuïteit en verandering in geïllustreerde vrouwen-tijdschriften

In het Persmuseum, Zeeburgerkade 10, Amsterdam, is tot



26 september een tentoonstelling te zien over de historische en maatschappelijke rol van tijdschriften voor vrouwen. Ze zijn er in alle soorten en maten, al eeuwenlang, en generaties vrouwen (en mannen) zijn er in meer of mindere mate door beïnvloed.

U ziet welk beeld van de samenleving de verschillende tijdschriften in verschillende eeuwen uitdroegen: als spiegel van de samenleving, of meer trendsettend.

Bij de tentoonstelling (en het congres over dit thema dat in april gehouden werd) verscheen – dat spreekt voor zich – een dik tijdschrift, waarin van alles te lezen is over vrouwen-tijdschriften van vroeger en nu in de vorm van vier degelijke artikelen.

Verder zijn er interviews opgenomen met oude en jongere hoofdredactrices en -redacteuren, waarin deze vertellen wat zij met hun blad wilden. *Van Zeep tot Soap* kost € 4,95 en is te koop bij het Persmuseum.

Verslag van de Euroclio conferentie in Cardiff (Wales) van 29 maart tot 4 april 2004

De Europese dimensie van geschiedenis

De geschiedenisdocent die zich inschrijft voor een conferentie in Wales moet wel van zijn vak houden. Wie naar Cardiff afreist komt bijvoorbeeld niet voor het weer of voor de culinaire kwaliteiten van het gastland. Eén ding leek bij aanvang van de jaarlijkse Euroclio conferentie dus al vast te staan: alle deelnemers waren vakidioten.

Het thema van de conferentie was *Belonging to Europe: Small Nations, Big Issues*. Bewijzen voor de actualiteit van dit thema zijn regelmatig in de media te vinden: de uitbreiding van de Europese Unie met tien nieuwe lidstaten, de vijftiende verjaardag van de val van de Muur. Deze gebeurtenissen vormden het decor voor de conferentie, georganiseerd door de 'VGN' van Wales.

Ruim honderdwtintig deelnemers uit 37 Europese landen bespraken een week lang thema's op het gebied van geschiedenis in Europa. Door middel van workshops, groepssessies en lezingen werden de Grote Vragen van de Kleine landen onder de loep genomen. Wat doen collega's uit Litouwen op het gebied van

lokale geschiedenis? Hoe proberen docenten in voormalig Joegoslavië het recente verleden in het lespakket te verwerken? Wat betekent 'nationale identiteit' in Roemenië? Ik kon me niet aan de indruk onttrekken dat de dagelijkse problemen van een geschiedenisleraar in, bijvoorbeeld, Cyprus of Bosnië groter zijn dan de onze in Nederland.

Deze verschillen zijn leerzaam. Gespreken met collega's uit andere Europese landen zetten je opnieuw aan het denken. Methoden die in Nederland vanzelfsprekend zijn, kunnen elders discutabel zijn of zelfs afgewezen worden. Het 'nut' van geschiedenis, in Nederland om de zoveel jaren opnieuw ter discussie gebracht, is voor geschiedenisdocenten uit het voormalige oostblok helder: geschiedenis laat zien wie je bent en waar je bij hoort.

Conferenties als deze hebben ook altijd een cultureel programma. En wie Wales bezoekt wil de mijnen zien. Dat geldt zeker voor de Nederlander die met zijn eindexamenklassen de industriële revolu-

tie behandelt. In de beroemde Rondalla Valley bezochten we een oude mijn. We werden rondgeleid door mijnwerkers van weleer en daalden na een multimediale presentatie (die deels in het Welsh was) uiteindelijk af in *the pit*. We realiseerden ons het gevaar van deze activiteit: wat moet er van Europese geschiedenis komen als honderd docenten verongelukkig in een mijnschacht?

The end of history?

Gelukkig kreeg Fukuyama geen gelijk: de authentieke schacht bleef gesloten. Voor de toeristen is er een nieuwe imitatie-mijn ontworpen. Maar dat hadden de meeste geschiedenisdocenten pas na afloop door.

Een Euroclio conferentie is een aanrader. Verdiepend, verhelderend, inspirerend en ontspannend. In 2005 zal de jaarlijks econferentie gehouden worden in Letland. De balans tussen lokale, nationale en Europese geschiedenis zal daarin centraal staan.

I. Odewijk van Oord

Voor meer informatie over de tentoonstelling, de vaste expositie 'Start de Persen. Vierhonderd jaar nieuws in Nederland' en de activiteiten van het museum op educatief gebied:

www.persmuseum.nl

www.verzetsmuseum.org/jongeren

is een nieuwe website speciaal voor jongeren, die informatie zoeken over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog: met name over het leven van alledag en over collaboratie en verzet. De site heeft ook digitale exposities: posters bijvoorbeeld, en er zijn wat spelletjes.

Voor leraren en opleiders met hart voor mondiale vraagstukken:

Masterclass Wereldburgerschap en Onderwijs

Burgerschapsvorming zal een steeds grotere rol gaan spelen in het onderwijs. Wereldburgerschap verwijst naar de internationale dimensie van burgerschap: wat hebben wij met de rest van de wereld te maken, hoe kunnen we ons opstellen in vraagstukken van ontwikkeling, duurzaamheid en mensenrechten?

De masterclass is bedoeld voor een enthousiaste groep mensen uit de onderwijswereld die zich verder wil scholen op dit thema en zich in wil zetten om wereldburgerschap op de nationale en maatschappelijke onderwijsagenda te zetten en houden.

De masterclass bestaat uit zes bijeenkomsten (waarvan twee met overnachting) en wordt georganiseerd door de NCDO in samenwerking met de Universiteit Utrecht (afdeling Geografie voor Educatie). De bijeenkomsten zijn interactief, met discussie en interview.

Kosten: ca € 350,- *

Voor meer informatie en aanmelding: Daniël van Middelkoop
(d.vanmiddelloop@geog.uu.nl/ tel. 030-2531363)

** subsidie in beperkte mate mogelijk*



Universiteit Utrecht
Faculteit Geowetenschappen



Ten behoeve van onze Examenbundel geschiedenis vmbo zijn wij op korte termijn op zoek naar een:

Auteur geschiedenis vmbo _{m_v}

Het fonds Examentraining (*Onderwijspers* en *Finale*) van ThiemeMeulenhoff kent sinds vele jaren meer dan 80 titels op het gebied van Examentraining voor alle vakken in het Voortgezet Onderwijs. De Examenbundels vormen daarin het belangrijkste segment.

U bent docent geschiedenis in het vmbo. U bent creatief en resultaatgericht. U heeft een visie op de wijze waarop leerlingen in het vmbo zich zouden moeten voorbereiden op hun examen geschiedenis.

Als auteur levert u, in een klein teamverband (twee auteurs), jaarlijks een bijdrage aan de ontwikkeling van de examenbundel geschiedenis vmbo. Dit doet u naast uw baan in het onderwijs. U vindt het leuk uw ervaring als docent in te zetten bij het maken van concreet trainingsmateriaal voor de Centrale Examens vmbo K en GT geschiedenis. U verricht werkzaamheden voor zowel de Examenbundel zelf als voor onze website www.examenbundel.nl.

Het grootste deel van de werkzaamheden bestaat uit het ontwikkelen van oefenopgaven met uitwerkingen over het nieuwe onderwerp in het volgende schooljaar en het maken van uitwerkingen bij de laatste examens.

U werkt onder begeleiding van uitgever en (eind)redacteur. U schrijft kopij, bespreekt deze met uw medeauteur en (eind)redacteur, stelt uw

kopij bij en zorgt ervoor dat de definitieve versie volgens een afgesproken planning beschikbaar is. Ongeveer twee keer per jaar bent u aanwezig bij auteursvergaderingen.

Wij bieden u een stimulerende omgeving en de mogelijkheid een wezenlijke bijdrage te leveren aan het examenresultaat van leerlingen. U kunt rekenen op professionele ondersteuning. U wordt gehonoreerd op royaltybasis en ontvangt daarnaast een goede onkostenvergoeding. Het schrijven van een proefopdracht maakt deel uit van de selectieprocedure.

Geïnteresseerd?

Stuur dan uw brief met curriculum vitae voor 15 juni 2004 naar:
ThiemeMeulenhoff, algemeen voortgezet onderwijs
t.a.v. E. van de Haar
Postbus 7, 7200 AA Zutphen.
E-mail: e.van.de.haar@thiememeulenhoff.nl

Meer weten?

Voor meer informatie kunt u ook telefonisch contact opnemen met Ester van de Haar, uitgever examentraining, telefoon: (0575) 59 48 66 of 06-225 21 514. Mocht u deze advertentie lezen na 15 juni 2004 en u heeft wel belangstelling voor de vacature, neemt u ook dan contact op.

thiememeulenhoff

WIJ MAKEN LEERMIDDELEN, U MAAKT ER ONDERWIJS VAN.

Universiteit Utrecht
Faculteit der Letteren, Instituut Geschiedenis



Op zaterdag 6 november 2004 organiseert het Instituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht in samenwerking met de afdeling Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen en het programma Amerikanistiek een studiedag over het eindexamenonderwerp voor 2005-2006

'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam'

De inhoudelijke leiding van de dag is in handen van dr. **Jaap Verheul** (senior docent-onderzoeker Amerikanistiek)

10.00 – 11.00 uur

Prof.dr. Duco Hellema (Hoogleraar geschiedenis van de Internationale Betrekkingen): *De Koude Oorlog en Vietnam. Over de invloed van de Vietnamoorlog op de internationale verhoudingen.*

11.00 – 12.00 uur

drs. Rimko van der Maar (AIO Internationale Betrekkingen): *Nederlandse reacties op de Vietnamoorlog (1965-1973)*

Pauze tussen 12 en 1 uur – Lunch, Stands van Uitgeverijen

13.00 – 14.00 uur

drs. Erik van den Berg (Docent Amerikanistiek): *Speelfilms als spiegel van het debat over Vietnam in de Verenigde Staten.*

14.00 – 15.00 uur

Prof.dr. Maarten van Rossem (Bijzonder Hoogleraar, senior docent-onderzoeker Cultuurgeschiedenis en Amerika-deskundige): *Waarom bleef een militaire overwinning voor de Verenigde Staten in de oorlog in Vietnam uit? (onder voorbehoud)*

De kosten bedragen € 95,- (inclusief koffie, lunch en studiemateriaal). Leden van de Alumnivereniging van het Instituut voor Geschiedenis krijgen 10% korting.

U kunt zich aanmelden door contact op te nemen met het secretariaat van het Instituut Geschiedenis, Kromme Nieuwegracht 66, 3512 HL Utrecht, t.a.v. mw. A. van den Hurk, tel. 030-2536153/bgg 2536222 of via e-mail: ges@let.uu.nl

U kunt hier ook terecht voor verdere informatie. Na inschrijving krijgt u een bevestiging met informatie over de lokatie.

De Leidse nascholing

**De Sectie Nascholing van het ICLON
en de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Leiden organiseren op**

ZATERDAG 25 SEPTEMBER 2004

een studiedag over het CE-onderwerp voor 2005-2006

'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam'

Deze studiedag is bedoeld voor geschiedenisdocenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp.

Het programma bestaat uit lezingen en workshops. Een reeks deskundige sprekers zal de hoofdvraag en de deelvragen van het examenonderwerp behandelen en nuttige achtergrondinformatie verstrekken over de historische context. Voorts zijn er praktijkseminars waarin lesmateriaal voor de eindexamenstof wordt aangeboden. Meer informatie over het programma is te vinden op www.geschiedenis.leidenuniv.nl, onder 'alumni'; 'nascholingsdag Geschiedenis'.

De kosten voor de studiedag bedragen € 100,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en een syllabus. Leden van de VGN krijgen € 5,- korting en betalen dus € 95,-.

Na 1 augustus zijn de kosten resp. € 115,- en € 110,-.

Aanmelding is mogelijk via het aanmeldingsformulier op de vermelde website.



Universiteit Leiden

Verdere informatie is ook te verkrijgen bij: ICLON - Sectie Nascholing t.a.v. Nicolette Roelofs en Aafke Scheltens, Postbus 9555, 2300 RB Leiden - Tel: 071-5274015

'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam'

Verantwoording

Het nieuwe thema, dat onderdeel van het centraal examen geschiedenis vwo en havo voor de examenjaren 2005 en 2006 is, moet worden afgeleid van het subdomein 'Internationale betrekkingen en oorlogvoering'. De stofomschrijvingscommissie heeft als thema gekozen voor de oorlog in Vietnam. Deze oorlog uit het recente verleden wordt over het algemeen beschouwd als één van de meest gezichtsbepalende conflicten in de Koude Oorlog. De Amerikaanse bemoeienis en militaire interventie in de regio, die uiteindelijk de tot op heden langstduurende oorlog in de Amerikaanse geschiedenis tot gevolg had, is indertijd gerechtvaardigd door deze te plaatsen binnen de kaders van de Koude Oorlog en wordt in het geschiedenisonderwijs over de 20e eeuw ook meestal in deze context behandeld. Daarmee is tevens de Koude Oorlog tot een belangrijk onderdeel van het thema gemaakt. Daarnaast kan het dekolonisatieproces niet buiten beschouwing worden gelaten. Concentratie op de Vietnamoorlog biedt echter de mogelijkheid deze beide andere thema's exemplarisch, samenhangend en daardoor betekenisvoller te behandelen.

Voor de westerse wereld is 'Vietnam' synoniem geworden voor een slepend conflict met een open einde waarin de ogenschijnlijk sterkste tegenstander er maar niet in slaagt de overwinning binnen te halen. Als zodanig heeft een 'Vietnamsyndroom' lange tijd invloed gehad op de buitenlandse politiek van westerse landen. Daarmee is duidelijk dat het conflict in Vietnam een sprekend voorbeeld is van veranderingen in de internationale betrekkingen onder invloed van ontwikkelingen en processen op het gebied van vrede en veiligheid en oorlogvoering. Tenslotte kan 'Vietnam' gelden als een schoolvoorbeeld van de relatie tussen conflicten enerzijds en ideologische, economische en machtspolitieke belangen anderzijds. Zonder de tegenstelling tussen kapitalisme en communisme, zonder de perceptie van het strategisch belang van Zuid-Oost-Azië in de Koude Oorlog, zou de oorlog in Vietnam vermoedelijk niet zo geëscaleerd zijn.

De commissie heeft gekozen voor de volgende hoofdvragen:

- **Waarom gingen de VS over tot militair ingrijpen in Vietnam?**
- **Waarom liet deze Vietnamoorlog diepe sporen na in de Amerikaanse samenleving en in de internationale verhoudingen?** (*cursief deel: alleen vwo*).

Daarmee heeft de commissie gekozen voor één thema voor havo en vwo, met daarbinnen een differentiatie tussen beide afdelingen. Gezien het geringe aantal uren geschiedenis in de bovenbouw van het havo en de complexiteit van het onderwerp heeft de commissie gemeend er verstandig aan te doen het thema voor havo-leerlingen te beperken. In de praktijk betekent dit dat de Vietnamoorlog voor de havo-leerlingen vooral wordt bekeken vanuit het perspectief van de Verenigde Staten en Vietnam. Van de vwo-leerlingen worden daarnaast verwacht dat zij de oorlog, na bestudering, in een breder internationaal perspectief kunnen plaatsen. Dit heeft geresulteerd in een basistekst voor beide afdelingen, met uitbreidingen uitsluitend voor vwo. Deze uitbreidingen zijn in de tekst *cursief* weergegeven.

Voor zowel havo als vwo geldt dat leerlingen na het bestuderen van dit onderwerp begrijpen hoe deze oorlog, die niemand wilde, kon ontstaan en zich zo lang kon voortslepen. Ook wordt in beide stofomschrijvingen aandacht besteed aan de beeldvorming van de verschillende partijen en de uiteenlopende betrokkenheid van burgers, op grond van etniciteit, sociaal-economische verschillen en leeftijdsverschillen.

De commissie heeft er voor gekozen de verschillen in betrokkenheid tussen de seksen noch voor de Vietnamese, noch voor de Amerikaanse kant nader uit te werken, deels omdat deze verschillen evident zijn, deels omdat het uitwerken van deze verschillen niet veel zou bijdragen tot een beter begrip van dit domein. Ook het humanitair oorlogsrecht komt in geen van beide uitwerkingen aan de orde. Weliswaar hadden alle partij-

en beloofd zich aan de op dat moment geldende wetten te houden, maar er is, anders dan bij de conflicten in Ruanda en voormalig Joegoslavië, geen officieel erkend tribunaal gekomen waar de schendingen van dat recht zijn bestraft. Wel is het humanitair oorlogsrecht in 1977 uitgebreid met een verbod op het aanbrengen van milieuschade. In de uitwerking voor het vwo wordt wel aandacht besteed aan het internationaal rechtskader dat door de oprichting van de VN tot stand kwam en waaraan de VS als ondertekenaar getoetst kan worden.

Beide thema's beginnen met een historisch kader waarin de context van het conflict wordt aangegeven. Deze informatie is bedoeld voor beter begrip van wat volgt en behoort – voor zover het niet in de hoofdstukken terugkomt – **niet** tot de examenstof.

De opzet van het thema is in grote lijnen chronologisch. Daarbinnen wordt regelmatig gewisseld tussen de gebeurtenissen in Vietnam en de reacties daarop van de VS en, voor het vwo, de reacties van andere landen en organisaties. Daarbij hebben we getracht de meest recente historische gegevens te verwerken, en ook ruimte te laten voor verschillende interpretaties.

In de epiloog wordt beschreven hoe het conflict na 1975 nog heeft doorgewerkt; ook deze informatie behoort **niet** tot de stof voor het examen.

Historische namen en begrippen zijn in de tekst daar vetgedrukt waar zij de grootste betekenis hebben, dus niet noodzakelijk de eerste keer dat zij in de tekst genoemd worden. De naam van een persoon is vetgedrukt wanneer deze persoon binnen het thema een rol van betekenis speelde, of wanneer aan de hand van deze persoon een bepaald aspect van het thema meer perspectief kon krijgen. Historische begrippen zijn vetgedrukt wanneer zij binnen de gegeven context een betekenisvol aspect vertegenwoordigen, dat het thema verheldert en bijdraagt tot beantwoording van de vraagstelling.

Over de beschikbaarheid van literatuur had de commissie bij dit onderwerp uit het recente verleden bepaald niet te klagen. In de bijgevoegde literatuurlijst staat de aanbevolen secundaire literatuur vermeld. Daarbij hadden recente boeken onze voorkeur, omdat hierin ook informatie uit onlangs ontsloten archieven verwerkt is. Daarnaast zijn er op het internet zeer veel sites te vinden met daarop verslagen van de oorlog en ooggetuigenverslagen, over het algemeen van Amerikaanse zijde. Wij hopen dat deze direct toegankelijke bronnen voor leerlingen een extra dimensie aan het onderwerp zullen geven.

Historisch kader

Vietnam ligt in Zuid-Oost-Azië en telt ongeveer 77 miljoen inwoners. Het land heeft een tropisch klimaat en bezit geen bodemschatten van betekenis, maar het is erg vruchtbaar, vooral in het zuiden. Het laagland van Vietnam wordt gekenmerkt door twee grote rivierdelta's, de Rode Delta in het noorden en de Mekongdelta in het zuiden. Dankzij irrigatie en bedijking is rijstverbouw hier een belangrijk bestaansmiddel. Meer landinwaarts is het noorden en midden van Vietnam erg bergachtig; de

omstandigheden voor landbouw zijn hier moeilijker.

In het noorden grenst Vietnam aan China. Dit feit heeft het verloop van de Vietnamese geschiedenis sterk bepaald. Vaak was er sprake van Chinese overheersing in Vietnam en hoewel de Vietnamese en de Chinese cultuur daardoor veel overeenkomsten vertonen, is de verhouding tussen beide volkeren altijd gevoelig gebleven. Ook in de 20e eeuw balanceerde met name het Noorden van Vietnam tussen samenwerking met de Volksrepubliek China en het voorkomen van een teveel aan Chinese invloed in eigen land. In de Vietnamoorlog is de ligging nabij en de relatie met deze grote communistische mogendheid waarschijnlijk van doorslaggevende betekenis geweest.

De 20e eeuw zag de opkomst van drie grote mogendheden, waarvan twee, de Verenigde Staten en de Sovjet Unie, vanaf de Tweede Wereldoorlog de wereldpolitiek gingen bepalen. Zij vertegenwoordigden twee ideologisch geïnspireerde systemen, die elkaar wederzijds uitsloten: een samenleving waarin het individu centraal staat en die is gebaseerd op westerse waarden als vrijheid en democratie en een samenleving waarin het collectief centraal staat en waarden als gelijkheid en solidariteit. Beide systemen hadden globalistische aspiraties – bij het communisme gold lange tijd de 'wereldrevolutie' als een van de belangrijkste uitgangspunten – die zij met deze idealen rechtvaardigden. Onduidelijk was echter steeds waar idealisme ophield en eigenbelang begon.

De 20e eeuw zag ook de afbraak van de grote koloniale rijken die West-Europese mogendheden in de voorafgaande eeuwen hadden opgebouwd in Azië en Afrika. De dekolonisatie die na de Tweede Wereldoorlog z'n beslag kreeg, was in Azië in de jaren twintig en dertig al zichtbaar in de vorm van een toenemend zelfbewustzijn van gekoloniseerde volkeren en nationalistische bewegingen. Het communistische gedachtegoed, waarin het einde van zowel het kapitalisme als het kolonialisme werd voorzien, sloot goed aan bij het streven naar onafhankelijkheid en veel nationalistische bewegingen waren – mede – communistisch geïnspireerd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Koude Oorlog met name werd uitgevochten in wat later de 'Derde Wereld' zou gaan heten.

In de onafhankelijkheidsstrijd van veel koloniën werden nationalistische en Koude Oorlogsmotieven vermengd. Toen het Franse koloniale bewind in Indochina zich niet langer zelfstandig kon handhaven, schoten de VS te hulp. De Koude Oorlog vereiste volgens de toenmalige opvattingen van beleidsmakers in de VS vervolgens een blijvende Amerikaanse aanwezigheid in de regio. Uiteindelijk werden de drie grote mogendheden, die alle beschikten over kernwapens, bij het conflict betrokken. De oorlog had voor Vietnam zelf rampzalige gevolgen, maar escaleerde ondanks het diepe wantrouwen dat in deze Koude Oorlogsjaren de verhoudingen tussen de wereldmachten kenmerkte, niet tot een wereldwijd of nucleair conflict.

Tot circa 1960 hadden veel Amerikanen nog nooit van Vietnam gehoord. Vanaf dat jaar ging de strijd in dat

land het nieuws in de VS steeds meer beheersen. De Amerikaanse betrokkenheid in de strijd tussen Noord- en Zuid-Vietnam werd 'de Vietnamoorlog', waar bijna iedereen in de westerse wereld op den duur een mening over had. Het werd het langstduurende conflict waar Amerikanen ooit bij betrokken waren en resulteerde in circa 58.000 doden aan Amerikaanse zijde en twee tot drie miljoen aan Vietnamese. De oorlog kostte de VS circa 150 miljard dollar en werd uiteindelijk niet door hen

gewonnen. Op Vietnam werden meer bommen gegooit dan het totale aantal gebruikt in de Tweede Wereldoorlog. De oorlog verwoestte grote delen van de Vietnamese ecologische en sociaal-economische structuur. Nogal wat Amerikaanse soldaten konden na hun terugkeer wegens psychosociale en fysieke problemen hun draai in de samenleving niet meer vinden. Veel Amerikanen vroegen zich daarom naderhand af waarom de VS ooit aan dit 'avontuur' waren begonnen.

1 Koude Oorlog en dekolonisatie

in Indochina

Waarom raakten de VS betrokken bij de dekolonisatie van Indochina?

1.1 Nieuwe internationale verhoudingen na 1945

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog gingen de belangrijkste overwinnaars, de Verenigde Staten (VS) en de Sovjet-Unie (SU) de wereldpolitiek beheersen. Deze twee 'supermachten' vertegenwoordigden twee tegenover elkaar staande systemen. Het ene was gebaseerd op **kapitalistisch** vrij ondernemerschap en democratische politieke besluitvorming, het andere op **communistiche** partijdictatuur en economische almacht van de staat. De **Koude Oorlog** begon als conflict tussen deze beide landen met als inzet de politieke toekomst van Europa, maar ontwikkelde zich tot een wereldwijd conflict. Beide partijen vreesden namelijk dat de ander bezig was met uitbreiding en consolidatie van haar **invloedssfeer**.

Het door de oorlog verzwakte Europa viel in 1945 in twee delen uiteen; geen van beide supermachten slaagde erin Europa geheel te bevrijden. De SU had de Duitse legers vanuit het oosten teruggedrongen en beheerste aan het einde van de oorlog vrijwel geheel Oost-Europa. De Russische leider Stalin was zich, sinds de inval van Nazi-Duitsland in zijn land, pijnlijk bewust van de kwetsbaarheid van de westgrens en wilde toekomstige invasies voorkomen. Een veiligheidscordon van satellietstaten langs de westgrens zou daarvoor moeten zorgen. In deze Oost-Europese landen vestigde de SU communistische, 'sovjetvriendelijke' regimes. Democratieën en economieën volgens westers kapitalistisch model konden alleen in het door de westelijke geallieerden bevrijde deel van Europa tot stand komen.

Beide supermachten bleven in 'hun' deel van Europa militair sterk aanwezig. De deling van Europa in een kapitalistische en een communistische invloedssfeer, door een 'ijzeren gordijn' van elkaar gescheiden, kreeg door het toenemende wederzijdse wantrouwen tussen de kapitalistische en de communistische landen een blijvend karakter.

De spanningen tussen de twee supermachten werden verhevigd door de nucleaire dreiging. In 1945 hadden de VS de Tweede Wereldoorlog beëindigd met twee atoombommen op Japan; in 1949 bleek dat de SU ook kernwapens

kon produceren. Een **wapenwedloop** was het gevolg, waarin steeds krachtiger wapensystemen werden ontwikkeld. De totale wederzijdse vernietiging die hierdoor mogelijk werd, leidde echter tot wederzijdse afschrikking en had, omdat geen van beide kernmachten bereid bleek deze wapens in te zetten, uiteindelijk een stabiliserend effect. In de jaren zestig richtte de SU zich op een verhouding van **vreedzame coëxistentie** met de VS. Hoewel het wantrouwen bleef, kon in Europa tijdens de Koude Oorlog om die reden de vrede bewaard blijven.

De spanning in de wereld maakte een gereguleerde vorm van internationaal overleg noodzakelijk. Om toekomstige internationale conflicten te voorkomen en om de internationale gemeenschap in staat te stellen tijdig en adequaat op conflictsituaties te reageren, werd in 1945 de Verenigde Naties opgericht. De aangesloten landen, verenigd in de Algemene Vergadering, spraken af de territoriale integriteit en politieke onafhankelijkheid van alle andere staten te zullen respecteren en wezen geweld of het dreigen daarmee in de internationale betrekkingen af. Geweld van een land tegen een ander land was slechts toelaatbaar wanneer uit zelfverdediging werd gehandeld, acties van de VN zelf zonder resultaat waren gebleven en behoorde dan proportioneel te worden ingezet.

Om snel in actie te kunnen komen werd de Veiligheidsraad ingesteld, bestaande uit vijf permanente, de VS, de SU, Groot-Brittannië, Frankrijk en China, en tien niet-permanente leden. Door middel van het vetorecht konden de permanente leden belangrijke beslissingen blokkeren. Tijdens de Koude Oorlog werd vaak van dit recht gebruik gemaakt, waardoor een effectief optreden van de VN Veiligheidsraad nauwelijks mogelijk was. Na 1949 ontstond er bovendien discussie over het lidmaatschap van China. Omdat de VS de Volksrepubliek China weigerden te erkennen, bezette Taiwan, als 'nationalistisch China', tot 1972 de permanente zetel in de Veiligheidsraad.

1.2 Vijandbeelden

In de Koude Oorlog kwam het niet tot een rechtstreekse gewapende confrontatie tussen beide mogendheden, maar een voortdurende onzekerheid hierover bleef voor spanning zorgen. Beide supermachten ontwikkelden een **vijandbeeld** ter legitimatie van hun optreden. Zowel ideologische propaganda als reële belangentegenstellingen werkten de vrees voor de ander in de hand.

De Amerikanen vreesden de **communistiche wereldrevolutie**: ze waren bang dat de communisten de strijd

tussen kapitalisme en communisme uiteindelijk op gewelddadige wijze zouden winnen. Zij zouden dan hun systeem van onvrijheid ook aan de VS opleggen. De Russische overheersing van Oost-Europa kon worden gezien als een eerste stap in de richting van die communistische wereldrevolutie. Uitgangspunt van het Amerikaanse buitenlandse beleid werd daarom de **containmentpolitiek**. Aanvankelijk was deze vooral gericht op het indammen van de communistische invloed in Europa. Als gevolg van het dekolonisatieproces en de communistische machtsovername in China, werd deze politiek spoedig ook het richtsnoer in de rest van de wereld.

De Sovjet-Unie, en na 1949 ook China, beschouwde en beritelde de containmentpolitiek als een voorbeeld van **westers imperialisme**. In het communistische vijandbeeld was de buitenlandse politiek van de VS niets meer dan een imperialistische politiek in een nieuw jasje. Niet door middel van koloniën maar door economische en politieke invloed in grote delen van de wereld te verkrijgen, trachtten de VS afzetmarkten en grondstoffen te veroveren. De communistische grote mogendheden wilden voorkomen dat gedekoloniseerde gebieden ondergeschikt bleven aan westerse kapitalistische belangen.

De strategie van de VS was voor een belangrijk deel gebaseerd op de aanname dat de twee communistische grootmachten één groot machtsblok vormden tegenover het Westen. In werkelijkheid waren de betrekkingen tussen de SU en China weinig hartelijk. De Chinese leider Mao Zedong distantieerde zich steeds meer van de Russische vreedzame coëxistentiepolitiek, die onder Stalins opvolger Chroestsjov was ingezet. De steeds onverzochter houding van China ten opzichte van de 'imperialistische hoofdvijand' de VS en de rivaliteit tussen de SU en China om het leiderschap van de internationale communistische beweging, leidden in 1960 tot een breuk tussen beide landen. China kwam in een internationaal isolement terecht. In de VS veranderde deze onenigheid tussen de SU en China weinig aan het vijandbeeld.

1.3 Dekolonisatie in Zuid-Oost-Azië

Grote delen van met name Zuid-Oost-Azië waren voor de Tweede Wereldoorlog koloniale bezittingen van Groot-Brittannië, Nederland en Frankrijk. In veel koloniën groeide in de jaren twintig en dertig het verzet tegen de Europese koloniale overheersing. Tijdens de oorlog werden de koloniën in Azië door Japan bezet. Dit gezichts- en machtsverlies van de westerse koloniale overheden stimuleerde het reeds sluimerende **nationalisme** onder de inheemse bevolking. Na de Japanse capitulatie ontstond in veel koloniën een machtsvacuüm, waardoor de kracht van de nationalistische bewegingen toenam. In veel koloniën brak een strijd voor onafhankelijkheid uit. De West-Europese landen, verzwakt door de Tweede Wereldoorlog en oorlogsmoe, bleken geen van alle in staat hun koloniale rijken op de korte of langere termijn te behouden. Zodoende werden in betrekkelijk korte tijd veel staten in Azië onafhankelijk.

Aangezien het onzeker was welke positie deze nieuwe staten zouden gaan innemen in de Koude Oorlog, hielden de supermachten dit dekolonisatieproces nauwlettend in de gaten. De SU wilde greep krijgen op onafhankelijkheidsbewegingen in de koloniën en toenadering van deze naties-in-wording tot de groeiende communistische wereld bewerkstelligen. De VS wilde dit laatste voorkomen opdat de nieuwe staten zich zouden openstellen voor handel met de VS en investeringen van Amerikaanse bedrijven. Dekolonisatie en Koude Oorlog gingen elkaar op deze wijze wederzijds beïnvloeden.

1.4 Azië raakt bij de Koude Oorlog betrokken

De dekolonisatie van Zuid-Oost-Azië, waarin zowel nationalistische als communistische groeperingen een rol speelden, kreeg pas de volledige aandacht van de Amerikaanse regering na de communistische machtsovername in China in 1949 onder leiding van Mao Zedong. De Amerikaanse regering vreesde door deze machtsovername een enorm verlies van westerse invloed in Azië.

*In 1950 raakten in Oost-Azië het communistische Noord-Korea en het westerse georiënteerde Zuid-Korea als gevolg van een Noord-Koreaanse inval in het Zuiden met elkaar in conflict. De Veiligheidsraad van de VN, op dat moment geboycot door de SU vanwege de **Taiwan-kwestie**, besloot troepen te sturen om Zuid-Korea te verdedigen. Onder Amerikaans bevel slaagden deze troepen erin Noord-Korea terug te dringen. Een aarzelende SU verleende materiële steun aan de Noord-Koreanen. De tegenaanval van de VN-troepen op Noord-Korea riep interventie van Chinese troepen op. In het westen zag men in de ontwikkelingen in China, Korea en Indochina (zie H. 2) drie voorbeelden van communistische expansiedrang. Voor de communistische landen bleek de Korea-oorlog een misrekening; er werd geen terreinwinst geboekt en de Amerikanen hielden na afloop van de oorlog in 1953 troepen in Zuid-Korea gestationeerd.*

De Amerikaanse regering kon haar belangen in Zuid-Oost-Azië met economische, politieke en militaire middelen behartigen:

1. het geven van economische hulp, waardoor de Amerikaanse invloed in de regio zou toenemen;
2. het steunen of eventueel in het leven roepen van 'marionettenregeringen';
3. militaire steun en eventueel militaire interventie.

De VS maakten in de jaren vijftig en zestig in Azië van al deze mogelijkheden gebruik. Het aantal Amerikaanse militaire bases werd uitgebreid en de sterkte van het Amerikaanse leger werd verdubbeld. In Zuid-Oost-Azië werd de steun aan de Franse strijd in Indochina uitgebreid door het sturen van oorlogsmaterieel en militaire adviseurs. Op aandrang van de VS bouwde Frankrijk in het zuiden van Vietnam een Vietnamese strijdkracht op, gericht tegen de communisten in het Noorden. De angst voor olievllekwerking van het communisme in een bepaalde regio, door de Amerikanen de **domino-theorie** genoemd, bepaalde jarenlang de Zuid-Oost-Azië-politiek van de VS.

2 Kolonisatie en dekolonisatie van Vietnam

Op welke wijze voltrok het dekolonisatieproces zich in Vietnam?

2.1 Het Franse koloniale bestuur

Vietnam werd, samen met Laos en Cambodja, in de 19e eeuw Frans Indochina. Om exploitatie van Vietnam te vergemakkelijken, trachtte het Franse bestuur de economie enigszins te moderniseren, met name in het zuiden. Er kwamen bescheiden verbeteringen op het gebied van infrastructuur, het onderwijs en de gezondheidszorg. In het overwegend boeddhistische land ontstond een kleine rooms-katholieke, opgeleide, stedelijke Vietnamese elite.

In de Mekongdelta kwam door de bouw van dammen en dijken nieuwe landbouwgrond beschikbaar. Deze grond kwam in handen van grootgrondbezitters, die deze exploiteerden met behulp van Vietnamese pachtboeren. Hun plantages produceerden rijst, rubber en delfstoffen voor Franse (export)handelaren.

In de dorpen bestond een grote afstand tussen deze elite en de pachtboeren. In het minder vruchtbare midden en noorden van het land, waar de omstandigheden voor de landbouw moeilijker waren, was de grond gelijkmatiger verdeeld onder kleine boeren. Vooral hier bleef in de koloniale tijd veel verzet bestaan tegen het Franse bestuur.

2.2 Nationalisme, communisme en dekolonisatie in Vietnam

In de jaren twintig en dertig keerden nationalistische groeperingen zich herhaaldelijk tegen het koloniale bewind van de Fransen. Zij vonden aanhangers onder zowel de boeren, de plantage- en fabrieksarbeiders als de stedelijke elite. Hun leider werd **Ho Chi Minh**. Tijdens zijn verblijf in Europa kwam hij in aanraking met de socialistische en anti-imperialistische denkbeelden van het communisme, die goed aansloten bij zijn strijd voor een onafhankelijk Vietnam. Eind jaren twintig richtte hij de Indochinese Communistische partij op.

Om tijdens de Tweede Wereldoorlog het verzet tegen de Japanse bezetting te bundelen, richtte Ho Chi Minh de **Vietminh** op, een militante organisatie waarin alle nationalistische krachten werden verenigd onder leiding van de Vietnamese communisten. In 1945 maakte Ho Chi Minh gebruik van het machtsvacuüm dat na de Japanse capitulatie ontstond en riep de onafhankelijke Democratische Republiek Vietnam uit. Zijn machtsbasis beperkte zich echter tot het noordelijke deel van het land en de republiek werd internationaal nauwelijks erkend. Bij zijn machtsovername verwachtte Ho Chi Minh dat de VS, gezien hun traditioneel antikolonialistische houding, hem in zijn strijd tegen de Fransen zouden steunen. De VS ondersteunden en financierden na de Tweede Wereldoorlog echter de koloniale strijd van de Fransen, die zij als bondgenoot in de Koude Oorlog nodig dachten te hebben. Omdat erkenning van de VS en andere

westerse landen uitbleef, wendde Ho Chi Minh zich voor steun tot de SU en na 1949 ook tot China.

In het Zuiden werd het Franse koloniale bewind hersteld. Binnen een jaar raakten Franse troepen in conflict met de Vietminh. In 1954 versloeg de Vietminh de Franse troepen bij Dien Bien Phoe.

2.3 De Akkoorden van Genève

Na de Franse nederlaag bij Dien Bien Phoe werd op de Conferentie van Genève in 1954 de toekomst van Vietnam besproken. Frankrijk en de Vietminh sloten een onmiddellijke wapenstilstand. Het regime van Ho Chi Minh in Noord-Vietnam werd hiermee de facto erkend. De discussie spitste zich toe op de toekomst van het Zuiden. De Noord-Vietnamezen wilden het land zo snel mogelijk verenigen. De VS wilden voorkomen dat Zuid-Vietnam ook communistisch zou worden.

Uiteindelijk werd besloten tot de volgende regeling:

1. het land werd tijdelijk verdeeld langs de 17e breedtegraad;
2. geen van beide delen mochten zich aansluiten bij militaire bondgenootschappen of militaire bases van andere landen op zijn grondgebied toelaten;
3. in 1956 zouden nationale verkiezingen worden gehouden, waarna het land zou worden verenigd.

Om toe te zien op naleving van het akkoord werd een Internationale Commissie van Toezicht bestaande uit diplomaten uit Polen, Canada en India ingesteld.

In Genève werd niet tot een verenigd en onafhankelijk Vietnam besloten, uit vrees dat dan de hele staat communistisch zou worden. In het Zuiden kwam daarom met Amerikaanse steun een westers georiënteerd, kapitalistisch regime tot stand. Na de Franse terugtrekking uit Zuid-Vietnam in 1956 besloten de VS voorts Zuid-Vietnam bij te staan bij de opbouw van het Zuid-Vietnamese leger.

De eerste bepaling van de **Geneefse Akkoorden** betrekende dat Franse en Zuid-Vietnamese troepen in het Zuiden werden geconcentreerd en de Vietminh aanzienlijke terreinwinst in het Zuiden moest opgeven. De derde bepaling, de belofte van nationale verkiezingen, die de Noord-Vietnamezen verwachtten te zullen winnen, deed de Vietminh evenwel toch akkoord gaan. De slotverklaring, waarin de datum voor de verkiezingen was gespecificeerd, werd door de VS en door de regering van Zuid-Vietnam, die officieel geen partij waren op de conferentie, niet ondertekend.

De derde bepaling, waarin sprake was van nationale verkiezingen en vereniging van Vietnam, werd niet uitgevoerd. De algemene verwachting was dat Ho Chi Minh de verkiezingen zou winnen. Een verenigd Vietnam zou dus een communistisch Vietnam worden. Voor de VS was een communistische overwinning in het licht van de dominotheorie onacceptabel en betekende bovendien gezichtsverlies, gezien de Amerikaanse betrokkenheid bij Zuid-Vietnam. Ook de communistische staten drongen niet aan op naleving van de akkoorden. China had geen

haast met een verenigd Vietnam: men vreesde verdere expansie van Noord-Vietnam, richting Laos en Cambodja. De SU was niet bereid voor Vietnam de relatie met de VS op scherp te stellen.

China en de SU wilden, na het Koreaanse 'avontuur', bovendien niet het risico lopen dat er ook in Zuid-Vietnam Amerikaanse troepen geleverd zouden worden.

In 1954 werd ook de ZOAVO opgericht, een losse, defensieve alliantie, om verdere communistische expansie te voorkomen en Amerikaanse invloed in Azië veilig te stellen. De intenties van de ZOAVO stonden op gespannen voet met de neutraliteitsclausule, een belangrijke onderdeel van de tweede bepaling van de Geneefse akkoorden. Hoewel de VS de neutraliteitsclausule van de Geneefse Akkoorden naar de letter respecteerden, poogden zij Zuid-Vietnam bij dit bondgenootschap te betrekken.

3 Noord en Zuid-Vietnam na 1954

Waarom kwam het opnieuw tot een oorlog in Vietnam?

3.1 Noord-Vietnam: Het regime van Ho Chi Minh

In de Democratische Republiek Vietnam was de politieke macht in handen van Ho Chi Minh en de Vietnamese Communistische Partij.

De eerste jaren van het communistische bewind stonden in het teken van de 'interne revolutie'. Om kapitaalvlucht tegen te gaan werd geleidelijk een communistische economie ingevoerd, waarbij privé-bezit van grond aanvankelijk gerespecteerd werd. Wel kwam er een politiek van landverdeling en werden voormalige Franse bedrijven en plantages genationaliseerd. Als gevolg daarvan ging de rijstproductie zodanig omhoog dat deze in de behoeften van het land kon voorzien.

Halverwege de jaren vijftig radicaliseerde het Noord-Vietnamese bewind onder Chinese invloed. Noord-Vietnam kreeg een planeconomie en ging over tot een ingrijpende politiek van landhervormingen met als doel de landbouwproductie verder te verhogen en de macht van de overige grootgrondbezitters te breken. Hierbij vielen veel slachtoffers en veel kapitaalkrachtige Vietnamezen weken uit naar het Zuiden om de repressie te ontvluchten. Een vijfjarenplan, dat voorzag in de ontwikkeling van zware industrie, werd niet gerealiseerd als gevolg van Amerikaanse bombardementen.

De Noord-Vietnamezen hielden ook na 1954 vast aan het ideaal van een verenigd Vietnam onder communistische leiding. Dit vereiste de val van het regime-Diem en een beëindiging van de Amerikaanse aanwezigheid in het Zuiden. Deze 'externe revolutie' kreeg vorm vanaf 1959, toen de Noord-Vietnamezen in toenemende mate in het Zuiden infiltrerden. De groeiende impopulariteit van het regime-Diem legde de voedingsbodem voor het georganiseerde verzet in het Zuiden.

3.2 Zuid-Vietnam: het regime van Ngo Dinh Diem

Als tegenhanger van het communistische regime van Ho Chi Minh in het Noorden, werd met Amerikaanse steun in Zuid-Vietnam een anticommunistische staat opgebouwd. De Vietnamese politicus **Ngo Dinh Diem**, afkomstig uit de Vietnamese bestuurlijke elite en lid van de rooms-katholieke minderheid, had zowel sterk anti-communistische als antikolonialistische opvattingen en was daarmee in de ogen van de VS geschikt om van Zuid-Vietnam een democratische staat naar westers kapitalistisch model te maken.

Naast politieke leverden de VS Zuid-Vietnam ook economische en militaire steun.

Het regime van Diem riep veel verzet op. Boeren verzetten zich tegen gedwongen verhuizing naar **versterkte dorpen** ('strategic hamlets'), waar zij tegen communistische infiltratie beschermd zouden zijn, maar ook beter gecontroleerd konden worden. De plattelandsbevolking sympathiseerde over het algemeen meer met de communisten, die een veel ruimhartiger landverdelingspolitiek voorstonden, dan met Diem, die hen liet betalen voor grond en de aanleg van de dorpen, waarbij het geld vaak ten goede kwam aan Diems corrupte familie- en vriendenkring. De gedwongen verhuizingen waren bovendien onverenigbaar met de Vietnamese cultuur van voorouderverering, die de plattelandsbevolking aan hun grond bond. In de steden verenigden radicale Boeddhisten, intellectuelen en communisten zich in hun verzet tegen Diem en tegen de Amerikaanse invloed, die zij beschouwden als een nieuwe poging Vietnam te koloniseren.

Door Diems regering werden de zaken echter positiever voorgesteld dan ze waren, waardoor de impopulariteit van zijn regime lange tijd niet doordrong tot de Amerikaanse regering.

De oppositie tegen Diem verenigde zich in het Nationaal Bevrijdings Front (NLF). De gewapende arm hiervan, het Volksbevrijdingsleger, werd door de Zuid-Vietnamezen ook wel **Vietcong** genoemd.

Het Bevrijdingsfront bestond uit Zuid-Vietnamezen, maar werd gesteund en gestuurd vanuit Noord-Vietnam. Diem wist weinig anders tegenover de groeiende oppositie te stellen dan uitbreiding van de repressie, waardoor Zuid-Vietnam eerder op een politiestaat dan op een democratie ging lijken. Hierdoor nam ook de kritiek vanuit de VS toe. De Amerikanen slaagden er echter niet in van Diem een volgzame marionet te maken.

In 1963 staken enkele Boeddhistische monniken zich uit protest tegen het regime van Diem in brand. Foto's daarvan verschenen in de internationale pers en leidden tot verontwaardigde reacties. Spoedig daarna gaf president John F. Kennedy toestemming voor een machtsvername. Maar ook Diems opvolgers slaagden er niet in de oppositie in het eigen land de baas te worden en voerden een autoritair bewind.

3.3 Noord- en Zuid-Vietnam in het krachtenveld van de Koude Oorlog

De Amerikaanse steun aan Zuid-Vietnam bestond naast oorlogsmaterieel uit militaire adviseurs, die het Zuid-Vietnamese leger adviseerden en trainden. Het Zuid-Vietnamese leger functioneerde slecht; de legerleiding was als gevolg van politieke benoemingen, onderlinge rivaliteit en corruptie betrouwbaar noch capabel. Toen in 1960 veel Noord-Vietnamese legereenheden naar het zuiden trokken om het Bevrijdingsfront te versterken, besloten de VS hun militaire steun drastisch uit te breiden. In 1961 stuurde president Kennedy helikopters en liep het aantal militaire 'adviseurs' op tot circa 10.000. Hoewel de Amerikaanse regering van mening was dat de strijd tegen de Vietcong door het Zuid-Vietnamese leger zelf gevoerd diende te worden, raakten de militaire adviseurs geleidelijk aan bij de gevechtshandelingen betrokken.

De Noord-Vietnamezen werden financieel en materieel gesteund door de SU en na 1949 ook door de Volksrepubliek China. De SU bleef eerst terughoudend in haar steun om de vreedzame coëxistentie met de VS niet op het spel te zetten. Na de breuk met China in 1960 haalden de sovjetleiders de banden met Noord-Vietnam weer aan uit angst anders te veel terrein aan de Chinezen te verliezen.

Na 1964 was ook het klimaat in de oost-west verhoudingen gewijzigd: in de VS was **Lyndon B. Johnson** de vermoorde Kennedy opgevolgd en in de SU was de naar vreedzame coëxistentie strevende Chroesjtsjov afgezet. De nieuwe leiders van de grote mogendheden stonden een hardere lijn voor, hetgeen ook tot uitdrukking kwam in hun Vietnam-politiek. Toch bleef de invloed van de SU en van China op het buitenlandse beleid van Noord-Vietnam beperkt. Het Noord-Vietnamese regime speelde beide landen behendig tegen elkaar uit en profiteerde van de hulp zonder al te veel van de eigen zelfstandigheid prijs te geven. Ho Chi Minh werd door zowel nationalistische als communistische denkbeelden geïnspireerd. Of hij de belichaming van een agressief, op expansie gericht, communisme was die de Amerikanen in hem zagen, is de vraag.

4 Een supermacht verliest een oorlog (1964-1973)

Waardoor bleef een militaire overwinning voor de VS in de oorlog in Vietnam uit?

4.1 Uitgangspunten van de Amerikaanse strategie

Kennedy's opvolger Johnson richtte zich vooral op de grote binnenlandse problemen van de VS: de armoede in de grote steden en de rassenproblematiek. Johnsons programma, de 'Great Society', behelsde overheidsmaatre-

gelen die de ongelijkheid in de Amerikaanse samenleving moesten tegengaan. De overheidsuitgaven zouden hierdoor toenemen. De oorlog in Vietnam diende derhalve zo spoedig mogelijk gewonnen te worden.

De Amerikaanse regering had in 1964 ten aanzien van Vietnam globaal drie mogelijkheden: de VS konden zich terugtrekken, nucleaire middelen inzetten of gevechtseenheden sturen.

De eerste twee mogelijkheden waren in de ogen van de Amerikanen niet reëel: terugtrekken betekende gezichtsverlies in de internationale politiek en een nucleaire strategie bracht het risico van een derde wereldoorlog met zich mee; actief militair ingrijpen bleef dus over.

De Amerikaanse strategie steunde bij dit ingrijpen op de volgende uitgangspunten:

1. zo weinig mogelijk Amerikaanse slachtoffers;
2. de oorlog winnen met conventionele middelen;
3. het oorlogsgebied beperken tot Vietnam.

De Amerikaanse militaire leiding ging er vanuit dat de guerrilla-activiteiten van de Vietcong in het Zuiden geleid en gesteund werden vanuit het Noorden. Centraal in de militaire aanpak van de VS kwam dus het uitvoeren van bombardementen op Noord-Vietnamese doelen te staan, terwijl het Zuid-Vietnamese leger in het Zuiden de Vietcong moest uitschakelen. Door bevoorradingslijnen af te snijden en met de hulp van Amerikaanse troepen blokkades op te werpen ter hoogte van de 17e breedtegraad moest Noord-Vietnam van het Zuiden geïsoleerd worden.

Amerikaanse militairen werden vooral in de luchtoorlog ingezet, het Zuid-Vietnamese leger, dat de grondoorlog tegen de Noord-Vietnamese soldaten en de Vietcong moest uitvechten, moest dus bijna al het eigenlijke werk doen. Omdat de Amerikaanse militaire leiding het militaire potentieel van het Amerikaanse en het Zuid-Vietnamese leger veel groter achtte dan dat van de Noord-Vietnamezen en de Vietcong, was men van mening dat de oorlog op het slagveld, met conventionele middelen, in korte tijd in het voordeel van de VS en Zuid-Vietnam beslist kon worden.

De oorlog, door de Amerikanen aangeduid als een 'beperkte oorlog' ('limited war'), zou geen bedreiging voor de wereldvrede vormen, omdat uitsluitend conventionele middelen werden ingezet en het noordelijk deel van Noord-Vietnam niet gebombardeerd zou worden.

Met China kwamen de VS tot de stilzwijgende overeenkomst het niet tot een direct treffen tussen de eigen troepen te laten komen: China stuurde geen militairen naar het front, zolang Amerikaanse troepen zich niet op Noord-Vietnamees grondgebied waagden. China en de SU zouden dus niet geprovoceerd worden.

Aangezien men er van overtuigd was dat deze aanpak zou slagen, werden er geen alternatieve strategieën ontwikkeld.

4.2 Falende strategie

Het later zeer omstreden **Tonkin-incident**, de daaruit voortvloeiende **Tonkinresolutie** van 1964 en de door Johnson gewonnen presidentsverkiezingen maakten begin 1965 de weg vrij voor het sturen van Amerikaanse grondtroepen naar Zuid-Vietnam en het systematisch bombarderen van Noord-Vietnam. Maar **Operatie Rolling Thunder** had niet het gewenste effect. Om de SU en vooral China niet te provoceren stond Johnson bombardementen op de Noord-Vietnamese hoofdstad Hanoi, de havenstad Haiphong, het Chinese grensgebied en de Rode Delta, ondanks aandringen van de militaire leiding, niet toe. Daarnaast kon de **Ho-Chi-Minhroute**, de belangrijkste aanvoerroute vanuit Noord-Vietnam naar het Zuiden, slechts beperkt worden gebombardeerd, omdat deze route deels door Laos en Cambodja liep. Zuid-Vietnam kon dus niet van het noorden worden geïsoleerd; de bevoorrading van de Vietcong vanuit Noord-Vietnam bleef daardoor ononderbroken doorgaan.

Het Zuid-Vietnamese leger verrichtte hoofdzakelijk ondersteunende taken voor de Amerikaanse militaire operaties en speelde in de daadwerkelijke strijd slechts een zeer beperkte, aanvullende rol. De Vietcong en de Noord-Vietnamese legerseenheden werden geleid door de inventieve Noord-Vietnamese generaal **Vo Nguyen Giap**. Hij liet zich niet verleiden tot grootschalige veldslagen, maar voerde een **guerrilla-oorlog**. Dankzij het oerwoud en een uitgestrekt netwerk van tunnels waren de guerrilla's voor hun tegenstanders een moeilijk te lokaliseren vijand. Amerikaanse en Zuid-Vietnamese troepen bestreden deze guerrilla-acties met tanks en helikopters om zo veel mogelijk eigen slachtoffers te voorkomen. Door deze asymmetrie in de oorlogvoering behield de Vietcong gedurende het hele conflict het initiatief en was zij vaak succesvol in haar aanvallen op Amerikaanse bases. Vietcong-leden wisten in versterkte dorpen te infiltreren, waar zij niet van Vietnamese dorpelingen te onderscheiden waren. Onbedoeld werden deze dorpen daardoor soms militaire doelwitten. De Vietcong beheerste het Zuid-Vietnamese platteland; de Amerikanen beheersten alleen de stedelijke kernen. Om de operaties van de Vietcong te bemoeilijken werden ontbladeringsmiddelen als **'agent orange'** en **napalm-brandbommen** ingezet. Deze middelen makten veel slachtoffers onder Zuid-Vietnamese burgers, maar konden de steeds terugkerende verrassingsaanvallen van de Vietnamese guerrilla's niet voorkomen.

4.3 Steun van bondgenoten

De hevige bombardementen op Noord-Vietnam veroorzaakten grote schade aan het irrigatiesysteem, het stelsel van dammen en dijken in de Rode Delta. De voedselvoorziening in Noord-Vietnam was voor een belangrijk deel afhankelijk van de rijstproductie in de delta. Speciale onderhoudsploegen werden permanent ingezet om de schade te herstellen. China stuurde militaire technici opdat Noord-Vietnamese mannen zo veel mogelijk beschikbaar bleven voor gevechtstaken.

Voedsel en medische hulp ontving Noord-Vietnam van diverse organisaties uit zowel westerse als communistische landen

Naast technici en militaire adviseurs leverde China vooral grote hoeveelheden wapens. De SU steunde Noord-Vietnam met de modernste wapensystemen. Russische wapenexperts deden in Vietnam bovendien kennis op omtrent de door de VS gebruikte wapens, die werden buitgemaakt. In de oorlog werden door beide mogendheden nieuwe wapens uitgetest. Op den duur kwam meer dan de helft van alle door de Noord-Vietnamezen gebruikte wapens uit de SU. Het Russische luchtafweergeschut bleek een effectief wapen tegen de Amerikaanse luchtaanvallen.

4.4 Het einde van de Amerikaanse interventie in Vietnam

Omdat successen uitbleven verzocht de Amerikaanse opperbevelhebber in Vietnam, generaal Westmoreland, herhaaldelijk om extra Amerikaanse troepen. Het Amerikaanse leger in Zuid-Vietnam groeide uit tot ruim een half miljoen manschappen in 1968, maar uitzicht op een doorbraak ontbrak. De Amerikaanse militairen raakten gedemoraliseerd door de uitzichtloosheid van de oorlog en de onvoorspelbaarheid van de tegenstander. Er was geen duidelijk slagveld, noch kon er aantoonbaar terreinwinst worden geboekt. Winst of verlies kon slechts worden uitgedrukt in aantallen slachtoffers. Het lage moreel tastte de gevechtskracht van het Amerikaanse leger aan. Het **Tet-offensief** van januari 1968, waarbij alle Amerikaanse bases in Zuid-Vietnam tegelijk werden aangevallen, doorbrak de patstelling. Niet alleen werd duidelijk dat de VS Zuid-Vietnam niet onder controle hadden – de Vietcong bleek zelfs in de steden verzetkernen te hebben opgebouwd – het toonde eveneens aan dat de Noord-Vietnamezen en de Vietcong niet sterk genoeg waren om uiteindelijk de oorlog te winnen.

Na het Tet-offensief was het voor beide partijen duidelijk dat onderhandelingen de enige manier waren om de oorlog te beëindigen. In 1968 begon men daarover in Parijs verkennde besprekingen. In 1968 werd Richard Nixon tot president gekozen op basis van de belofte de oorlog met een eervolle vrede te zullen beëindigen. Hij streefde naar terugtrekking van de Amerikaanse troepen en **'vietnamisering'** van de oorlog. Een combinatie van militaire en diplomatieke offensieven moest de Amerikanen in de gelegenheid stellen hun troepen zonder gezichtsverlies terug te trekken. Zware bombardementen op Noord-Vietnamese doelen, Laos en Cambodja moesten de Noord-Vietnamezen naar de onderhandelingstafel dwingen. De Amerikaanse bevolking protesteerde massaal en tijdens een vredesdemonstratie in Kent State University vielen zelfs doden.

De in 1969 in Parijs gestarte daadwerkelijke vredesbesprekingen verliepen lange tijd uiterst stroef, omdat de Noord-Vietnamezen pas wilden onderhandelen als de bombardementen stopten. De VS zagen in dat een

verbeterde relatie met China en de SU de onderhandelingen zou vergemakkelijken, omdat Noord-Vietnam zich dan niet meer automatisch gesteund zou weten door haar bondgenoten. In 1972 reisde president Nixon daarom naar Beijing en Moskou.

*Om de druk op Noord-Vietnam op te voeren verbonden Nixon en zijn veiligheidsadviseur Henry Kissinger het verloop van de vredesbesprekingen in Parijs aan het verloop van de wapenbeheersings-besprekingen met de SU. Om de SU te bewegen meer druk op Hanoi uit te oefenen om akkoord te gaan met een vredesregeling in Vietnam, deden de VS voorstellen tot wapenvermindering. Daarnaast stelden zij de SU gunstige handelsvoorwaarden in het vooruitzicht, waaronder Amerikaanse graanleveranties. De SU werd onder druk gezet deze voorstellen te accepteren door een bewuste Amerikaanse toenaderingspolitiek tot China in een periode waarin de Chinees-Russische relaties een dieptepunt hadden bereikt. Met deze **drieboeksdiplomatie** trachtten de Amerikanen Noord-Vietnam en haar twee communistische bondgenoten tegen elkaar uit te spelen, hetgeen uiteindelijk moest leiden tot een soepeler opstelling van de Noord-Vietnamezen bij de vredesonderhandelingen.*

Als gevolg van de ingezette détente kon de oorlog echter zonder het risico van escalatie op grotere schaal worden voortgezet. Onder het Amerikaanse publiek riep dit veel verzet op en verkiezingen stonden voor de deur. Totale terugtrekking van de Amerikaanse troepen werd hierdoor voor zowel de VS als Noord-Vietnam de belangrijkste voorwaarde voor een vredesregeling. De Zuid-Vietnamese president Nguyen Van Thieu verlangde echter in het licht van het op handen zijnde vertrek van de Amerikanen aanvullende veiligheids-garanties. Zowel Zuid- als Noord-Vietnam dreigde hierdoor niet akkoord te gaan met de voorgestelde vredesregeling. Eind 1972 gingen de VS daarom over tot de zwaarste bombardementen op Noord-Vietnam van de gehele oorlog, wat hevige internationale protesten opriep.

Onder druk van zware bombardementen, op advies van hun bondgenoten en in de wetenschap dat de Amerikanen hun aanwezigheid in Vietnam vóór alles wilden beëindigen, gingen de Noord-Vietnamezen uiteindelijk akkoord. De Zuid-Vietnamezen kregen de toezegging dat er meer militair materieel achter zou worden gelaten dan aanvankelijk de bedoeling was. Op 23 januari 1973 werden de Parijse Akkoorden getekend. Deze akkoorden kwamen vrijwel geheel overeen met de Geneefse Akkoorden van 1954.

Twee jaar later veroverde Noord-Vietnam het Zuiden en werd de Socialistische Republiek Vietnam, waarin Noord en Zuid verenigd waren, een feit.

5 Gevolgen van de Vietnam-oorlog in Vietnam

Welke gevolgen had de oorlog voor burgers en militairen in Vietnam?

5.1 Gevolgen van de Vietnam-oorlog voor de Vietnamese samenleving

Dagelijks bombardeerde het Amerikaanse leger Noord-Vietnamese doelen en Zuid-Vietnamese gebieden die in handen waren van de Vietcong. De bombardementen noopten de Vietnamezen tot ingrijpende maatregelen. Ondergronds werden fabrieken, scholen en soms complete dorpen ingericht, waar de bevolking overdag, bij het licht van een fietsdynamo, moest leven en werken. Zaaïen, oogsten en andere werkzaamheden deed men 's nachts.

In Noord-Vietnam werden kinderen en bejaarden geëvacueerd en verspreid over het platteland en zorgde men voor collectieve en individuele schuilplaatsen. Er gold militaire dienstplicht en jaarlijks werden zoveel mogelijk soldaten onder de wapenen geroepen. Vrouwen hielpen mee om vitale industrieën en openbare diensten in bedrijf te houden. De voedselvoorziening in Noord-Vietnam werd door de bombardementen in de Rode Delta wel aangetast, maar het leidde niet tot hongersnoden onder de bevolking.

De grootscheepse bombardementen op Noord-Vietnam sterkten de Vietnamese bevolking in hun verzet. Zij legden een grote inventiviteit aan de dag om de problemen die de permanente oorlogstoestand met zich mee bracht op te lossen en zij voorkwamen daarmee een totale ontwrichting van hun samenleving.

Het dagelijks leven in Zuid-Vietnam stond eveneens in het teken van de oorlog. De vietnamisering van de oorlog had tot gevolg dat de helft van de Zuid-Vietnamese volwassen mannen werd ingeschakeld bij de oorlogvoering. De gedwongen bescherming in 'versterkte dorpen', soms machtsbases van de Vietcong, soms van Zuid-Vietnamese of Amerikaanse legereenheden, werd door veel inwoners als een bezetting beschouwd. De dorpen lagen geregeld onder vuur. Veel Zuid-Vietnamezen vluchtten voor het oorlogsgeweld. Een deel van de vluchtelingen sloot zich aan bij de Vietcong, de overigen trokken naar gebieden die onder het gezag van de regering in Saigon stonden. De oorlog leidde zo tot een ontvolking van het Zuid-Vietnamese platteland en een explosieve groei van de steden, met name van Saigon.

De meeste vluchtelingen, die in kampen werden ondergebracht, vonden geen werk. Misdad en prostitutie namen zodoende sterk toe in de steden. De aanwezigheid van grote aantallen Amerikanen ontwrichtte de Zuid-Vietnamese economie. Terwijl landbouw en industrie werden verwaarloosd ontstond in de steden een door Amerikaanse dollars geschapen kunstmatige welvaart, waar slechts een kleine groep mensen van profiteerde.

5.2 Gevolgen van de Vietnam-oorlog voor Amerikaanse militairen in Vietnam

De jonge Amerikaanse dienstplichtigen, met een gemiddelde leeftijd van negentien jaar, hadden nauwelijks een idee van wat hen te wachten stond in het verre en aanvankelijk onbekende Vietnam. Het tropische klimaat verzwaarde de omstandigheden aanzienlijk. Op guerrilla-tactieken van de Vietcong waren de soldaten materieel noch mentaal voldoende voorbereid, evenmin op de aanblik van Vietnamese burgerslachtoffers en omgekomen strijdmakkers. Tijdens verlofdagen kon men in de kroegen en bordelen van Saigon deze oorlogsellende slechts tijdelijk achter zich laten.

Door het moeizame verloop van de oorlog en de vijandige houding van veel Zuid-Vietnamezen vroegen veel soldaten zich af waarvoor zij zo ver van huis kwamen vechten. Gevoelens van angst, verdriet en frustratie resulteerden in drugsgebruik, rassenhaat, oorlogsmisdaden en desertie. Zo werden zwarte militairen geregeld gediscrimineerd door blanke officieren of door hun blanke strijdmakkers.

In het Zuid-Vietnamese dorp My Lai richtten Amerikaanse soldaten een bloedbad aan. Hiervoor en voor andere oorlogsmisdaden moesten de betrokkenen zich later voor Amerikaanse rechtbanken verantwoorden.

6 De oorlog aan het 'thuisfront'

Welke invloed had de oorlog op de Amerikaanse samenleving en in welke mate beïnvloedde de Amerikaanse publieke opinie het verdere verloop van de oorlog?

6.1 De rol van de media

Na het sturen van grondtroepen raakten de Amerikanen massaal betrokken bij de oorlog in Vietnam. Voor het eerst in de geschiedenis kon de oorlog vanuit de huiskamer via de televisie worden gevolgd. Daarnaast brachten foto's en reportages van verslaggevers aan het front de oorlogshandelingen onder ieders aandacht. De media werd verzocht een al te kritische toon te vermijden. Aanvankelijk hielden zij hier rekening mee, maar in de afweging tussen het nationale belang van het ondersteunen van de oorlog enerzijds en het democratische belang van kritische en onderzoekende journalistiek anderzijds, kozen de media steeds vaker voor het laatste. Jonge, kritische oorlogsverslaggevers zetten vraagtekens bij het Amerikaanse ingrijpen. Zij vonden weerklank bij een breed publiek, maar riepen ook tegengeluiden op. Hierdoor polariseerden de maatschappelijke verhoudingen sterk.

6.2 De rol van de protesten

Vooraf jongeren, die de Tweede Wereldoorlog niet bewust hadden meegemaakt, keerden zich tegen de oorlog. Deze 'babyboomers' hadden een eigen cultuur ontwikkeld, die in leefstijl, kleding, muziek en politieke

denkbeelden sterk afweek van de 'gevestigde orde'. Door de dienstplicht, die vanwege de Vietnamoorlog opnieuw was ingevoerd, werden deze jongeren direct geconfronteerd met een oorlog waar velen van hen niet achter stonden. Dit verdiepte de kloof tussen de **'protestgeneratie'** en de generatie waartoe hun ouders, hun docenten en de politici behoorden en die het communisme als een reëel gevaar beschouwden. Op universiteiten werden over zin en noodzaak van de oorlog felle discussies gevoerd tijdens 'teach-ins' en ook veel opinieleiders uit politiek, wetenschap en media keerden zich tegen de oorlog. Vanuit universiteiten werden petitieën naar de president gestuurd met het verzoek de bombardementen te stoppen. Er werden anti-oorlogsdemonstraties georganiseerd, waar protestzangers hun hits ten gehore brachten en dienstplichtigen hun oproepkaarten verbrandden. Veel jongemannen weigerden dienst, anderen probeerden de dienstplicht te ontduiken.

Ook in de rest van de westerse wereld kwam het onder invloed van de media tot massale protesten.

6.3 De rol van de politiek

Van parlementaire controle op het Vietnambeleid was aanvankelijk nauwelijks sprake. De Tonkin-resolutie, met slechts twee tegenstemmen aangenomen, verleende president Johnson vergaande volmachten om zelfstandig beslissingen te nemen inzake de oorlog. Het Vietnambeleid werd derhalve bepaald door het Witte Huis, het **Pentagon** en het ministerie van Buitenlandse Zaken. Johnson wilde voorkomen dat de geldverslindende oorlog ten koste zou gaan van de uitgaven voor de 'Great Society' en trachtte parlementaire debatten over de oorlog te voorkomen en Congresleden in persoonlijke gesprekken voor zijn beleid te winnen. Uit loyaliteit met de president, om niet ervan verdacht te worden 'soft on communism' te zijn, vanwege daadwerkelijke angst voor het communisme, of uit loyaliteit met de reeds in Vietnam aanwezige soldaten, stemde het Congres jaarlijks in met de defensiebegroting, al zetten sommigen wel vraagtekens bij de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam en bij het democratisch gehalte van het Zuid-Vietnamese regime.

Door het uitblijven van de overwinning en de hevige protesten in binnen- en buitenland nam de twijfel onder politici over de oorlog toe. In de Senaat vormden zich twee kampen: voorstanders van een politieke oplossing voor Vietnam, de 'duiven' en voorstanders van verdergaand militair ingrijpen, de 'haviken'. Senator **J. William Fulbright** betwijfelde of de oorlog de belangen van de VS wel diende, aangezien zowel binnenlandse als buitenlandse verhoudingen door de oorlog steeds meer onder druk kwamen te staan. In 1966 leidde hij rechtstreeks op televisie uitgezonden parlementaire hoorzittingen over het Vietnambeleid. Daarmee werd openbaar dat ook binnen de regering grote meningsverschillen bestonden over de effectiviteit van de Amerikaanse strategie. De regering zag echter lange tijd geen alternatieven, zette het beleid voort en kwam steeds verder van de samenleving af te staan.

De oorlog deed de overheidsuitgaven enorm toenemen en zorgde voor een daling van de dollarkoers. De economische positie van de VS in de wereld verzwakte en een economische recessie dreigde. Hierdoor kwam zowel voortzetting van de oorlog als de ontwikkeling van de 'Great Society' onder druk te staan. De binnenlandse spanningen namen verder toe.

In het verkiezingsjaar 1968 braken grote ongeregeldeheden uit tijdens anti-oorlogsdemonstraties. De verrassende Noord-Vietnamese successen tijdens het Tet-offensief zetten de tot dat moment gevoerde strategie op losse schroeven.

Uiteindelijk besloot president Johnson tot stopzetting van de bombardementen. De Noord-Vietnamezen verklaarden zich onmiddellijk bereid tot onderhandelingen. Johnson stelde zich niet herkiesbaar. De Republikein **Richard M. Nixon** won de presidentsverkiezingen op basis van zijn belofte van een **eervolle vrede**, terugtrekking van Amerikaanse militairen en 'vietnamisering' van de oorlog.

7 De betekenis van de Vietnam-oorlog voor de Amerikaanse samenleving en voor de internationale verhoudingen

(cursief: alleen vwo)

Waarom liet de oorlog diepe sporen na in de Amerikaanse samenleving en in de internationale verhoudingen?

7.1 Sporen in de binnenlandse politieke verhoudingen in de VS

De Vietnamoorlog heeft duidelijk gemaakt dat politici soms beslissingen namen op grond van selectieve waarnemingen, onvolledige informatie of onbewezen aannames. Onthullingen in de media schetsten een onthutsend beeld van de politieke leiding in de VS en schokten het vertrouwen van veel Amerikaanse burgers in de politiek. De Tonkin-resolutie had de president een grote vrijheid van handelen verschaft inzake de oorlog. Na verloop van tijd communiceerde president Johnson nauwelijks meer met het Congres over het Vietnambeleid. Van de protesterende burgers trok hij zich weinig aan totdat hij uiteindelijk door de massale protesten in het nauw werd gedreven.

In 1971 bleek uit publicaties als de **Pentagon Papers**, dat de regering zaken omtrent de oorlog niet altijd conform de werkelijkheid aan volk en volksvertegenwoordiging had gepresenteerd. Het Tonkin-incident bleek een manipulatie van legerleiding en regering om het Congres te bewegen de presidentiële volmachten toe te staan. Ook bleken verkiezingsresultaten van invloed te zijn geweest op oorlogsbeslissingen. In 1973 beperkte het Congres de bevoegdheden van de president inzake oorlogvoering door middel van de War Powers Act.

7.2 Sporen in de maatschappelijke verhoudingen

De Vietnamoorlog bleek een 'working class-war'. In de beginfase van de Amerikaanse betrokkenheid bij de oorlog was de Amerikaanse politiek vooral bezig met de binnenlandse problemen van de VS. Rassentegenstellingen, vooral in de zuidelijke staten, leidden tot ernstige ongeregeldeheden en blanke en zwarte burgers eisten oplossingen voor de sociale problemen in de grote steden. Hoewel de dienstplicht, die voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog weer was ingevoerd, in principe elk Amerikaans gezin met de oorlog confronteerde, bleek achteraf dat de lagere sociale milieus – en dus relatief veel zwarte jonge mannen – waren oververtegenwoordigd aan het front. Zij vochten, net zoals hun vaders dat tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden gedaan, zij aan zij met blanke soldaten. Naast spanningen zorgde dit voor toenadering onder blanke en zwarte militairen.

De Amerikaanse regering stelde, na hun terugkomst studiebeurzen beschikbaar aan deze soldaten. Hierdoor konden veel blanke, maar vooral ook zwarte jonge mannen uit achtergestelde milieus een carrière opbouwen. Beter gesitueerde gezinnen hadden voor hun zoons een minder risicovolle vervulling van hun dienstplicht trachten te regelen. In politiek linkse kringen weigerde men dienst, met gevangenisstraf als gevolg. De keuzes die jonge mannen tijdens hun dienstplichttijd maakten, werkten lang door en achtervolgden sommigen in hun verdere carrière, vooral als zij politieke ambities hadden.

7.3 Een nationaal trauma

In de VS werd de Vietnamoorlog in de jaren zeventig een nationaal trauma. Het rijkste land ter wereld met de sterkste defensiemacht had voor het eerst in zijn geschiedenis een oorlog verloren.

Aan de Tweede Wereldoorlog hadden de Amerikanen het imago van 'bevrijder' ontleend. Hoewel ook de Vietnamoorlog aanvankelijk in het licht van de verdediging van westerse waarden als 'vrijheid' en 'democratie' werd geplaatst, leidden de onthullingen in de pers en de schokkende beelden op televisie ertoe dat velen zich afvroegen of, gezien de militaire middelen die het Amerikaanse leger inzette, nog wel van een 'gerechtvaardigde strijd' gesproken kon worden.

In 1975 toen Noord-Vietnamese troepen haast zonder slag of stoot het Zuiden veroverden, bleek dat de Amerikaanse strijd in Vietnam ook nog zinloos was geweest.

Veel teruggekeerde Vietnamveteranen konden hun oorlogservaringen nauwelijks verwerken, voelden zich vaak onbegrepen en niet in staat hun oude leven weer op te pakken. Het samenstel van psychosociale en fysieke klachten waaraan zij leden, werd het **Vietnamsyndroom** genoemd en was lange tijd slecht bespreekbaar in de Amerikaanse samenleving. Verwerking van het trauma kwam in de jaren tachtig op gang. Dit bleek onder andere uit de vele films waarin de oorlog een rol speelde. In 1982 werd in Washington het 'Vietnam-Memorial' onthuld. Dit monument neemt sindsdien een centrale

plaats in bij herdenkingen. Tot op de dag van vandaag houdt de oorlog veteranen en hun organisaties bezig.

7.4 Sporen in de internationale verhoudingen

De Vietnamoorlog en de noodzaak tot wapenbeheersing leidden uiteindelijk tot een vermindering van de spanning in de wereld. De bewapeningswedloop en de oorlog in Vietnam hadden zowel de Russische als de Amerikaanse economie onder zware druk gezet. Rond 1970 was de achterstand van de SU verdwenen en een bewapeningsevenwicht bereikt. 'Bevriezing' van het niveau van bewapening en aansturen op besprekingen over wederzijdse wapenvermindering leken te verkiezen boven continuering van de wapenwedloop en bovendien op termijn een betere garantie voor internationale veiligheid te bieden. Voor de VS bood de toenadering tussen de drie kernmachten die hiervoor nodig was ook voor de beëindiging van de Vietnamoorlog de beste perspectieven.

*In het klimaat van ontspanning dat door Nixon en Kissinger bewust werd nagestreefd, kon een aantal kwesties worden opgelost. De toenadering tot China resulteerde in 1972 in een oplossing van de kwestie van de Chinese vertegenwoordiging in de VN Veiligheidsraad in het voordeel van de Volksrepubliek. De Amerikaans-Russische betrekkingen konden hierdoor eveneens verbeteren en resulteerden in meer economische samenwerking en de zogenoemde **SALT-besprekingen**. De internationale diplomatieke initiatieven van Nixon en Kissinger leidden zodoende niet alleen tot een vredesregeling in Vietnam. Ze leidden eveneens tot een begin van een omslag in de internationale betrekkingen, waarbij de kernmachten in plaats van een wapenwedloop in stand te houden, zich gingen richten op wapenbeheersing en uiteindelijk op wapenvermindering. Deze onderhandelingen riepen op hun beurt weer andere gespreksonderwerpen op, zoals de kwestie van de mensenrechten in de SU waar nu, anders dan voorheen het geval was geweest, westerse invloed op kon worden uitgeoefend.*

De Vietnamoorlog, die de Amerikaanse binnenlandse politieke verhoudingen ernstig had geschaad en de Amerikaanse economie onder grote druk had gezet, leidde tot een wijziging in de opstelling van de VS in de internationale politiek. Na de Vietnamoorlog besloten Amerikaanse regeringen vaker tot een voorzichtiger aanpak waar het ging om actief ingrijpen en bemoeiden zij zich bij voorkeur niet met internationale conflicten met een 'open-einde' karakter. Bij internationaal ingrijpen werd voortaan de bewegingsvrijheid van de pers aan het front beperkt en het oorlogsnieuws gecontroleerd naar buiten gebracht. Daar staat tegenover dat de Vietnamoorlog het publiek in de westerse wereld waakzamer heeft gemaakt en een kritischer denken over oorlogvoering heeft bevorderd.

Epiloog

De Parijse Akkoorden hadden de Amerikaanse interventie in Vietnam beëindigd; ze hadden echter niet voor vrede in de regio gezorgd. In 1975 werd Zuid-Vietnam door Noord-Vietnamese troepen onder de voet gelopen. Van oorlogshandelingen was nauwelijks sprake. Veel Zuid-Vietnamezen sloegen op de vlucht. Als bootvluchteling bereikten velen van hen uiteindelijk Europa of de VS, maar bij deze vluchtpogingen vielen ook slachtoffers.

De oorlog had ook in Laos en Cambodja voor ontwrichting gezorgd. Nadat in Cambodja door een staatsgreep de communistische dictator Pol Pot aan de macht was gekomen, werden drie miljoen Cambodjanen vermoord. Noord- en Zuid-Vietnamese troepen verdreven uiteindelijk dit regime.

Het verenigde Vietnam kreeg een bestuur naar Noord-Vietnamees model, dat voor de enorme opgave stond het land weer op te bouwen. De Zuid-Vietnamese economie was tijdens de oorlog door de sterke Amerikaanse aanwezigheid ontwricht geraakt. De door de Amerikanen gebruikte chemische ontbladeringsmiddelen hadden het ecologische systeem ernstig aangetast en in de delta's waren de irrigatiesystemen door de bombardementen verwoest. Overal lagen mijnen. De bevolking had zwaar geleden onder de al decennia durende oorlogen. Veel families waren incompleet en als gevolg van de oorlog uit elkaar gevallen. Oorlogsverwondingen leverden blijvend letsel op voor soldaten en burgers. Voor de verzorging van al deze gewonden waren nauwelijks toereikende voorzieningen.

Als gevolg van de chemische middelen worden nog steeds meer kinderen dan voorheen geboren met een geestelijke of lichamelijke handicap. Slachtoffers van mijnen vielen ook jaren nadat de oorlog was beëindigd nog. De economische ontwikkeling van Vietnam werd extra bemoeilijkt door de Amerikaanse handelsboycot, waaraan ook andere westerse landen onder druk van de VS deelnamen. De relatie tussen de VS en Vietnam werd lange tijd belast door het onopgehelderde lot van de vele vermiste Amerikaanse soldaten.

Vanaf 1986 zette Vietnam de eerste stappen om de centraal geleide economie gedeeltelijk te vervangen door elementen van een vrije markteconomie. In 1993 werd een Amerikaans veto op hulp aan Vietnam opgeheven, waardoor het land tevens steun kon ontvangen van organisaties als het IMF en de Wereldbank. Aan het handelsembargo, dat de VS had opgelegd toen het gehele land communistisch was geworden, kwam in 1994 een einde. Diplomatieke relaties tussen Vietnam en de VS werden in 1995 hersteld.

Literatuurlijst

William J. Duiker, *The communist road to power in Vietnam* (Boulder 1981).

Gedegen geschiedenis van de opkomst van de communistische beweging in Vietnam tot de uiteindelijke overwinning in 1975.

En: William J. Duiker, *Ho Chi Minh* (New York 2000).

Uitvoerige biografie van een van de hoofdrolspelers in de twintigste-eeuwse Vietnamese geschiedenis, geschreven door een groot kenner.

John Lewis Gaddis, *We now know : rethinking Cold War history* (Oxford 1997).

Overzicht over de Koude Oorlog door een van de grote overzichtenschrijvers van die geschiedenis.

Zie echter ook: Melvyn P. Leffler, 'The Cold War: what do "we now know"?', in: *American Historical Review* 104 (1999) 501-525.

Ilya V. Gaiduk, *The Soviet Union and the Vietnam War* (Chicago 1996).

Een feitelijk verhaal gebaseerd op documenten in Russische archieven. Belangrijke aanvulling op 'westerse' literatuur.

Hugh Higgins, *Vietnam* (Londen 1982²).

Een beknopte inleiding op de Vietnamoorlog, met aandacht voor de situatie in Noord-Vietnam.

David Kaiser, *American Tragedy. Kennedy, Johnson, and the origins of the Vietnam War* (Cambridge Mass. 2000).

Een zeer feitelijk betoog, dat van document tot document en van dag tot dag de Amerikaanse besluitvorming volgt. Bevat zeer veel materiaal.

Gabriel Kolko, *Anatomy of a war. Vietnam, the United States and the modern historical experience* (New York 1985).

Een zeer gedegen en brede behandeling van de oorlog in Vietnam, vanuit het perspectief van een linkse tegenstander van die oorlog.

Melvyn Leffler, *The specter of communism: the United States and the Origins of the Cold War, 1917-1953* (New York 1994).

Competent overzicht dat de politiek van de VS in een historisch perspectief zet.

Fredrick Logevall, *Choosing War. The Lost Chance for Peace and the Escalation* (Los Angeles 1999).

Een minutieus verslag van Johnsons beleid ten aanzien van Vietnam tussen augustus 1963 en juli 1965.

En: Fredrick Logevall, *The Origins of the Vietnam War* (Essex 2001).

Een eerste keus voor docenten die een beknopte, up-to-date inleiding in de Vietnamoorlog willen hebben. Met documenten.

Peter MacDonald, *Giap. The Victor in Vietnam* (London 1994).

Een Brits militair historicus bekijkt in dit boek de strijd in Vietnam van Noord-Vietnamese kant.

Geschiedt als aanvulling.

Robert Mann, *A Grand Delusion. America's Descent into Vietnam* (New York 2001).

Een fascinerend verslag van de besluitvorming in Washington ten aanzien van Vietnam van 1945 tot 1975.

Kevin Ruane, *War and revolution in Vietnam, 1930-1975* (Londen 1998).

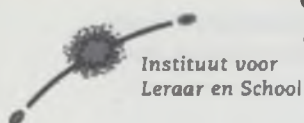
Een handig en compact overzicht over de Vietnamoorlog.

Odd Arne Westad (ed.), *Reviewing the Cold War. Approaches, interpretations, theory* (Londen/Portland Or. 2000)

Serie artikelen. Van belang zijn bijdragen van Geir Lundestad over de historiografie van het begin van de Koude Oorlog, van Anders Stephanson over de Koude Oorlog als ideologie van de Verenigde Staten en van Shu Gunag Zhang over China's strategische cultuur en de Koude Oorlog.

Vladislav Zubok and Konstantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's cold war: from Stalin to Khrushchev* (Cambridge MA 1996).

Boeiende analyse van de Russische buitenlandse politiek in de Koude Oorlog. Stopt helaas vroeg, maar biedt een uitstekende basis voor het veel feitelijker boek van Gaiduk.



Op vrijdag 24 september 2004 biedt de afdeling Geschiedenis van de KUN in samenwerking met het Instituut voor Leraar en School (ILS) en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN) een nascholingsconferentie aan over het CSE-onderwerp



Dekolonisatie en koude oorlog in Vietnam

De conferentie wordt gehouden in Hotel Erica te Berg en Dal (bij Nijmegen). De kosten bedragen € 98,- per persoon, inclusief reader, koffie/thee, lunch en afsluitend drankje. (Bij inschrijving na 1 augustus 2004 zijn de kosten € 115,-.)

Tijdens de lunch- en namiddagpauze is er een informatiemarkt van uitgevers en documentatiecentra.

Ochtendprogramma (van 10.00 tot 13.00 uur): Plenaire lezing:

- **Prof. dr. Ruth Oldenziel**, hoogleraar Amerikaans-Europese techniekgeschiedenis (TUE) en hoofddocent (UvA), auteur van meerdere boeken en artikelen op het terrein van Amerikanistiek, genderstudies en techniekgeschiedenis.
Vietnam: Amerika's pijnlijke verleden en controversiële toekomst.
In deze lezing wordt ingegaan op de rol van de Vietnamoorlog in de internationale verhoudingen van de Koude Oorlog en dekolonisatie, en de diepe sporen die Amerika's enige verloren oorlog heeft op de samenleving in culturele, sociale en politieke zin.

Twee keuzelezingen:

- **Dr. Jac Geurts**, universitair docent Amerikanistiek en Geschiedenis van de KUN
De strijd om de publieke opinie. Beeldvorming en herdenking van een omstreden oorlog.
Deze lezing gaat in op de strijd die in de VS is geleverd rondom de beeldvorming over 'Vietnam' en meer specifiek de rol daarin van de media en de filmindustrie.
- **Dr. Pieter Meulendijks**, sectordirecteur van het Candeia College in Duiven, promoveerde in 2000 op het boek 'Verschuivende beelden van de Dien Bien Phoe-crisis van 1954'. Hij werkte tevens mee aan verscheidene geschiedensismethoden.
Van Frans Indochina naar twee Vietnams (1945-1954).
In deze lezing wordt ingegaan op de opkomst van het Vietnamese nationalisme voor de Tweede Wereldoorlog en de politieke en militaire verwikkelingen in de jaren 1946-1954.

Plenaire lezing:

- **Dr. Jan van Oudheusden**, docent geschiedenis, hoofdredacteur Kleio, auteur van diverse examenkaternen (o.a. over de Vietnamoorlog) en overzichtswerken geschiedenis (w.o. over de geschiedenis van de Verenigde Staten), co-auteur van schoolboeken.
'Van stofomschrijving CSE naar praktisch bruikbaar lesidee.'
De lezing zal ingaan op enkele mogelijkheden om de stofomschrijving te vertalen naar de lespraktijk.

Middagprogramma (van 14.00 tot 16.30 uur), twee rondes, een keuze uit

vier vakdidactische workshops:

- **Drs. Koen Henskens**, docent geschiedenis
Vietnam: a war in movies
Platoon, Deerhunter, Apocalypse Now, Green Berets, Hamburger Hill, Full Metal Jacket, We were soldiers, Path to war en ga zo maar door. In veel speelfilms wordt op aangrijpende wijze de Vietnamoorlog in beeld gebracht. In de workshop wordt aan de hand van opdrachten bij filmfragmenten gedemonstreerd hoe leerlingen op een actieve wijze uitgenodigd worden te kijken en te analyseren: in een film zit meer dan je ziet.
- **Drs. Jan de Vries**, vakdidacticus geschiedenis ILS/KUN
Vietnam: a war in music
De Amerikaanse deelname in de Vietnamoorlog wordt in veel liederen bezongen. Van country & western tot soul, van rock & roll tot hiphop: muziek werd een wapen in de politieke strijd tussen voor- en tegenstanders van de oorlog.
In de workshop worden voorbeelden gepresenteerd van lesmateriaal waarmee leerlingen, aan de hand van popmuziek en liedteksten, kennis en vaardigheden verwerven over de Vietnamoorlog.
- **Drs. Harry Havekes**, vakdidacticus geschiedenis ILS/KUN en docent geschiedenis
Vietnam: a war in chronology
Het verloop van de dekolonisatie van Vietnam na de Tweede Wereldoorlog omvat een tijdsspanne van 30 jaar en eindigt in 1975. Voor de leerlingen ontbreekt een directe persoonlijke band met deze geschiedenis en is Vietnam 'old history'.
In de workshop wordt de chronologie van Vietnam tussen 1945 en 1975 door middel van een activerende didactiek geordend. De gekozen werkvorm zorgt ervoor dat de leerlingen historische argumenten moeten gebruiken om inzicht te krijgen op de gebeurtenissen en de chronologie. Het materiaal dat hierbij wordt gebruikt zorgt er tevens voor dat grote delen van de stofomschrijving op een actieve manier door leerlingen herhaald wordt.
- **Drs. Rick Lei**, docent geschiedenis
Vietnam: a war in cartoons
De Vietnamoorlog is uitgebreid vastgelegd in afbeeldingen. Vaak gebeurde dat in de vorm van spotprenten. Deze workshop gaat aan de hand van afbeeldingen in op de thematiek van het examen. Daarnaast wordt een handreiking geboden hoe u leerlingen kunt begeleiden met en trainen in het verwerken van beeldende bronnen.

U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij:

Liesbeth Breedveld, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Bureau NDO
Postbus 30011, 6503 HN Nijmegen, E-mail: Liesbeth.Breedveld@fe.han.nl

De Katholieke Universiteit Nijmegen heet vanaf 1 september 2004
Radboud Universiteit Nijmegen.



Rotterdamse nascholing Geschiedenis

Op vrijdag 8 oktober organiseert de opleiding Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam een nascholingsconferentie voor geschiedenisleraren over het CE-onderwerp:

'Dekolonisatie en koude oorlog in Vietnam'

Programma:

Deel 1:

09.00 – 09.30

09.30 – 09.45

09.45 – 10.30

10.30 – 11.00

11.00 – 12.45

set A:

set B:

12.45 – 14.00

Deel 2:

14.00 – 15.00

15.00 – 15.30

15.30 – 16.30

16.30 – 17.00

Historisch-wetenschappelijke lezingen

Ontvangst met koffie en thee

Welkom door dr. Ferry de Goey (Erasmus Universiteit Rotterdam)

Inleiding op de stofomschrijving *Dekolonisatie en koude oorlog in Vietnam*,

dr. Bert Altena (Erasmus Universiteit Rotterdam en co-auteur stofomschrijving)

Pauze met koffie en thee

Keuzelezingen:

- *De Vietnam oorlog door Vietnamese ogen: historische, sociale en culturele aspecten*,
dr. John Kleinen (Universiteit van Amsterdam)

- *Amerikaanse politici, militairen en historici over de betekenis van Vietnam voor de Verenigde Staten*, dr. Pieter Meulendijks (sectordirecteur Candea College Duiven)

- *De 'Amerikaanse oorlog' door Vietnamese ogen: religieuze en etnische aspecten*,
dr. Oscar Salemink (Vrije Universiteit Amsterdam)

- *'Het andere Amerika'. Nederlandse reacties op de Amerikaanse Vietnam-beweging*,
drs. Rimko van der Maar (Universiteit Utrecht):

Lunch en bezoek aan de **informatiemarkt**

Didactische trainingen

Workshops ronde 1, keuze uit een van de volgende workshops:

A: *Vietnam: a war in music*

drs. Jan de Vries (vakdidacticus geschiedenis ILS/Radboud Universiteit Nijmegen)

B: *Vietnam: a war in chronology*

drs. Harry Havekes (vakdidacticus geschiedenis ILS/Radboud Universiteit Nijmegen; docent geschiedenis)

C: *Vietnam: a war in movies*

drs. Koen Henskens (docent geschiedenis)

D: *Vietnam: a war in cartoons*

drs. Rick Lei (docent geschiedenis)

Pauze met koffie en thee en **informatiemarkt**

Workshops ronde 2

Afsluiting met borrel en uitreiking van de certificaten

De kosten voor de nascholingsconferentie bedragen € 90,- per persoon, inclusief reader, koffie/thee, lunch en borrel. U kunt zich voor deze nascholingsconferentie aanmelden met het elektronische formulier, dat te vinden is op www.fhk.eur.nl/nascholing.

Op deze website is bovendien uitgebreide informatie over de nascholingsconferentie 2004, zoals het CE-onderwerp, de sprekers en praktische informatie te vinden. Eventuele wijzigingen in het programma worden via deze website bekend gemaakt.

De organisatie van de nascholingsconferentie is in handen van
prof.dr. Maria Grever en dr. Ferry de Goey (dcgoey@fhk.eur.nl)



MeMo is klaar voor de toekomst

Met de **nieuwe edities** voor de basisvorming en de tweede fase geeft *MeMo* geschiedenis een gezicht. En **dat spreekt aan**... dit schooljaar zijn al veel docenten en leerlingen aan de slag gegaan met de nieuwe druk van 2003! Uit de **enthousiaste reacties** blijkt wel dat de nieuwe materialen nog beter aansluiten bij de wensen en eisen van deze tijd.

Met *MeMo* kunnen u en uw leerlingen vertrouwen op een zeer **compleet pakket** leermiddelen, met échte doelgroepedities en prachtige en geïntegreerde ICT. U kunt rekenen op **flexibel inzetbaar** lesmateriaal en een **uitgebreide ondersteuning**. Het **gebruiksgemak** is opvallend, alle benodigde docentenmaterialen zijn beschikbaar, via de methodesite

krijgt u actuele informatie én Malmberg zorgt bovendien voor advies en trainingen. Intrigeer uw leerlingen, laat uw lessen **eruit springen**, maak van het vak een belevenis, en zorg ervoor dat het u **geen extra werk** oplevert.

www.memo-malmberg.nl

Kom nu in actie en bekijk de nieuwe *MeMo*.
Bestel uw beoordelingsexemplaren via T (073) 6 288 766
en kijk op de methodesite www.memo-malmberg.nl.

Geschiedenis heeft een gezicht

Uitgeverij Malmberg • Postbus 308 • 5201 AH 's Hertogenbosch • T (073) 6 288 766